

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

RÜNDO MÜLTS

AUGUST JÜRMANI (JÜRIMA) ROLL EESTI RIIGI LOOMISEL JA EDENDAMISEL (1917-1940)

Magistritöö

Juhendaja: dots. Ago Pajur

Tartu

2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
Metodoloogiast ja struktuurist.....	4
Historiograafia.....	6
Allikad.....	10
1.AUGUST JÜRMAN EESTI RIIKLUSE LOOMISEL (1917-1920)	13
1.1. Eesti Maarahva Liitu asutamas.....	15
1.2. 1917. aastal Pärnu maakonna agronoomina.....	21
1.3. Eesti iseseisvuse väljakuulutamine Pärnus.....	27
1.4. Saksa okupatsioon Pärnumaal ja August Jürman aastal 1918.....	33
1.5. Ajutise Valitsuse komissar.....	38
1.6. Asutavas Kogus.....	50
2. AUGUST JÜRMAN JA DEMOKRAATLIK EESTI (1920-1934)	56
2.1. Põllumeestekogud.....	56
2.2. August Jürman I-V Riigikogu liikmena.....	60
2.3. Ministrina Eesti Vabariigis.....	70
3. AUGUST JÜRMAN JA AUTORITAARNE EESTI (1934-1940)	80
3.1. Poliitiline tegevus vaikiva oleku aastail.....	80
3.2. Eestluse aadete suunaja.....	84
3.3. August Jürmani tegevus majandusmehena ja suhted kaaskondlastega.....	90
3.4. Riigivolikogu liikmena ja siseministrina omariikluse hukku tunnistamas.....	95
KOKKUVÕTE	105
SUMMARY	111
ALLIKAD JA KIRJANDUS	115
KASUTATUD LÜHENDID	126
LISAD	127
LITSENTS LÕPUTÖÖ REPRODUTSEERIMISEKS	137

„August Jürman oli põllumeeste koondamise ja kogumise juhtivamaid jõude, nagu seda oli ka Hünerson. Minister Jürman oli majandusmees ja tal oli sellel alal õnnelik käsi. Töös ja ametis rahulik ning põhjalik.“

Jaan Lattik „Teekond läbi öö I“¹

SISSEJUHATUS

20. sajandi esimestel kümnenditel toimus murrang, mil Eesti maarahvas astus moodsa euroopaliku rahvusena maailmaareenile. 1918. aastal õnnestus teostada võimatuks peetud ülesanne – luua iseseisev Eesti riik. Olukorra kulgemisel etendasid tähtsat rolli iseseisvumisprotsessi juhtinud isikud, kes uskusid vaba Eesti võimalikkusesse ja tulevikku. Taoliste rahvuslike suurmeeste uurimine on keeruline eelkõige põhjusel, et selliste persoonidega käivad kaasas eelarvamused ja hinnangud. Kuigi oma olemasolu ja kuulsusega sümboliseerivad nad mitmeid rahvusele olulisi jooni, on sageli aja jooksul kunagiste riigimeeste nimed ja teod ununenud. Nõnda on juhtunud ka omariiklust 22 aasta vältel edendanud poliitiku ja majandustegelase August Jürmaniga² (1887-1942). Tema kohta puudub üksikasjalik ja mitmetele allikatele põhinev käsitlus. (vt. lisa 1.)

Käesolev magistritöö kasvas välja 2013. aastal Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudis kaitstud bakalaureusetööst „August Jürmani (Jürima) kujunemine Eesti poliitikuks aastatel 1887 – 1934“. Paraku jäi antud uurimus seatud eesmärgi ja töö mahtu arvestades poolikuks. Nüüdseks on toonast tööd edasi arendatud ning temaatikat laiendatud. Ümber on seatud uuritavad perspektiivid ja käsitluse alla võetud seni tähelepanuta jäänud aspektid.

Magistritöö eesmärgiks on August Jürmani poliitilise tegevuse analüüsimine ja tema vaadete käsitlemine aastatel 1917 kuni 1940. Töö põhifookuses on küsimused: milles avaldus August Jürmani roll Eesti omariikluse arenguloos ja missugust valdkonda mõjutas tema tegevus enam? Milliseks kujunesid ja kuidas leidsid rakendust August Jürmani poliitilised veendumused iseseisvuse rajamisel, parlamentarismi aastatel ja autoritaarse korra ajal? Eeltoodud küsimuste paremaks mõistmiseks on töös tähtsal kohal Jürmani suhted kaaskondlastega, tema perekondlik kuuluvus ja majanduslik tegevus. Eeltoodu käsitlemine aitab luua selgema pildi nii ideede kujunemisest kui ka ühiskondlikust tegevusest.

¹ Lattik, Jaan. Teekond läbi öö I. Vadsterna 1950, lk. 301.

² Enne nime eestistamist 1937.a. Jürimaks, kandis ta perenime Jürman(n). (Siseministri otsus 22.08.1937. – ERA.31.5.1055, l. 3)

Magistritöö on ühelt poolt kitsas isikukeskne käsitus, kuid kuna Jürmani tegevus haakus paljude erinevate valdkondadega, siis teisalt on uurimus ootamatult laiahaardeline. Magistritöö piiratud mahu tõttu on analüüsitava probleemide hulgas tehtud valikuid. Töö põhitekstist on kõrvale jäänud Jürmani noorusaastad, 1905. aasta sündmused ja tema agraarmajanduslik tegevus aastatel 1911 – 1916. Antud küsimused leidsid põhjalikku käsitlemist 2013. aastal valminud bakalaureusetöös. Tulenevalt magistritöö probleemipüstitusest jääb antud uurimusest välja ka Jürmani saatuse kujunemine ja surm nõukogude okupatsiooni haardes. Ülevaate August Jürmani terviklikust elulookäigust annab uurimuse lisana esitatud lühibiograafia (vt lisa 1).

Magistritööd ajendas kirjutama ühiskondlik tellimus August Jürmani seni tagasihoidlikku käsitlust leidnud elu ja tegevuse kohta. Jürmani poliitilist käekäiku analüüsiva akadeemilise uurimuse vajalikkus tõstati juba 1997. aastal, mil Palso talus avati riigitegelasele mälestusmärk.³ 2012. aastal tähistati Järva Maavalitsuse eestvõttel August Jürmani 125 sünniaastapäeva möödumist ajalookonverentsiga. Tõdeti, et puudub terviklik käsitus August Jürmanist, kui riigimehest, tema ideedest ja rollist omariikluse arenguloos.⁴ Samuti ajendas tööd koostama Palso talust leitud seni avaldamata dokumentatsioon, milles kajastuvad mitmed varjul olnud seigad Jürmani tegevuses. Magistritööd julgustas jätkama ka valdkonna laiem aktuaalsus seoses Riigikantselei ja Rahvusrhiivi poolt korraldatava konkursiga „Eesti riigijuhid 1918-1940/44“.⁵ Kuigi Jürman selle raamidesse ei kvalifitseeru, ärgitas taolise temaatika tõstatamine juhtima tähelepanu ka nendele olulistele poliitikutele, kes riigipea ametisse ei tõusnud. Uurimused riigimeeste tegevusest pakuvad olulist täiendust iseseisvusperioodi käsitlemisel ja võimaldavad analüüsida riikluse kujunemist isikuloolisest vaatenurgast (nt. sotsiaal-ajaloolise konteksti olulisus omariikluse arenguloos, poliitikategelaste isikupära avaldumine riigijuhtimises jne).

Metodoloogiast ja struktuurist

Uurimistöös rakendatud meetodite valikul on arvestatud teema püstitust, ülesehitust ja kasutatud allikate iseloomu. Seetõttu on magistritöö koostamisel tõhusamat rakendust leidnud allikakriitiline meetod. Allikate tõlgendamise kaudu on püütud mõista otsuste eesmärgi ja motiivi ning Jürmani poolt mõjutatud protsesside põhjus-tagajärgi. Magistritöös

³ Mälestati August Jürimad. – Koigi vallaleht 26.08.1997.

⁴ August Jürima. Oluline riigimees, kellest me midagi ei tea:

<http://maaleht.delfi.ee/news/maamajandus/uudised/august-jurima-oluline-riigimees-kellest-me-midagi-ei-tea?id=64871174> (20.04.2015).

⁵ Eesti riigijuhtide uurimiskonkurss - <http://www.ra.ee/et/eesti-riigijuhtide-uurimiskonkurss/> (08.04.2015).

kasutatud allikad on nii sündmuste vahetud tunnistajad kui ka kaudsed hinnangute andjad. Objektiivset perspektiivi püüdleva uurimuse koostamisel on arvestatud allika loomise aegset õiguslikku, poliitilist, sotsiaalset ja ideoloogilist konteksti. Näiteks on mälestuste tõlgendamisel eristatud kahesugust lähenemist - ühes on mälestuste kirjutaja kui sündmuse kaudne kommenteerija, teises vahetu osalisena otsene tunnistaja.

Töö valmimisse on kaasatud ajakirjanduses avaldatu analüüs. Tuleb rõhutada, et meedia ei ole alati neutraalne ja võib anda eksitavaid hinnanguid. Ajakirjanduse analüüsi vajadus väljendub peatükis, kus käsitletakse läbi perioodika Jürmani tegevust autoritaarse korra ajal. Uurimuse koostamisel on rakendatud ka võrdlevat meetodit, mis ei koosne ainult sarnasuste otsimisest, vaid selgitab ka spetsiifilisi jooni. Võrdlev meetod leiab kõige enam kasutamist alapeatükkides, kus lähema vaatluse all on Jürmani tegevus esinduskogude liikmena.

Magistritöö ajalisteks raamideks on aastad 1917 – 1940. Struktuurselt jaguneb töö kolmeks peatükiks ja kolmeteistkümneks põhiküsimustele vastuseid pakkuvateks alapeatükkideks. August Jürmani elu ja poliitilise tegevuse analüüsimisel on läbivaks teljeks riikluse areng esimesel iseseisvusperioodil. Ajajärk, mil eesti rahvas sai peremehena valitseda ja otsustada, on jagatud kolmeks: August Jürman Eesti riikluse loomisel (1917-1920), August Jürman ja demokraatlik Eesti (1920-1934) ning August Jürman ja autoritaarne Eesti (1934-1940).

Esimene peatükk käsitleb August Jürmani olulisemaid tegevusi perioodil, mil rohkete faktorite omavahelised põimingud tegid võimalikuks rahvusriigi tekkimise. Magistritöö mahukamas peatükis antakse vastused küsimusele: kuidas sai maakonna agronoomist iseseisvuse väljakuulutamist ja omariikluse kindlustamist teostanud poliitik? Kuuest alapeatükist esimeses vaagitakse Eesti Maarahva Liidu asutamist ja käsitletakse Jürmani rolli partei kujundamisel. Eraldi alapeatükkides analüüsitakse August Jürmani tegevust maakonnaagronoomina. Tähelepanu pööratakse tema positsiooni selgitamisele Eesti omariikluse loomise protsessis. Vaadeldakse ka Ajutise Valitsuse maakonnakomissari temaatikat. Vastuse saab küsimus: milliseks kujunes antud institutsiooni roll ja kuidas hinnata August Jürmani tegevust maakonnakomissari ametis Pärnumaal? Eraldi alapeatükina pööratakse tähelepanu Jürmani poliitilistele visioonidele Asutava Kogu liikmena.

Teine peatükk analüüsib perioodi, mil August Jürmanist kujunes riigimees ja juhtiv majandustegelane. Peatükk jaguneb kolmeks alapeatükiks, keskendudes Jürmani tegevusele rahvaesinduskogudes ja valitsuses. Vastatakse küsimustele: milliseks kujunes Jürmani roll parlamentaarsetes esinduskogudes ning missuguse hoiaku võttis ta riiklikult oluliste

probleemide - maareformi, põllutöökoda jt. lahendamisel. Lisaks tuuakse välja Jürmani olulisus Põllumeestekogude kujunemisel. Eraldi alapeatükis keskendutakse tema tegevuse analüüsimisele ministeeriumeid juhtides.

Kolmas peatükk keskendub perioodile, mil Jürmanist sai Põllutöökoja esimehena Eesti agraarvaldkonna mõjukamaid suunajaid. Peatükis vaadeldakse Jürmani poliitilist tegevust vaikiva oleku aastatel. Seejuures avatakse tema hinnangud autoritaarsele riigipöördele ja käsitletakse kontakte Konstantin Pätsiga. Eraldi alateemana kajastatakse poliitiku rolli eestluse aadete suunajana. August Jürman oli Riigivolikogu välis ja riigikaitsekomisjoni esimehena ning siseministrina vahetuks tunnistajaks omariikluse hävingule. Samuti selgitatakse Jürmani majandusliku tegevuse mõju ja antakse ülevaade tema lähemast tutvusringkonnast. Põgusalt käsitletakse ka sotsiaalseid kontakte ja isiklikku elu.

Uurimust ilmestab kuus lisa. Jürmani eluteest tervikliku ülevaate saamiseks on esitatud tema lühibiograafia. Riigiarhiivi fond nr. 2 (Eesti Ajutise Valitsuse Peavolinike ning maakondade ja linnade komissaride tegevus) materjalide põhjal on valminud koondtabel 1919. aastal tegutsenud Ajutise Valitsuse Maakonnakomissaridest. Tööle on lisatud viis fotot ja kolm dokumentide koopiat.

Historiograafia

Ajaloofilosoof Edward Hallett Carr on öelnud: „Enne kui uurite ajalugu, uurige ajaloolast.“⁶ Mõistmaks paremini ajaloosündmuste tervikpilti, on vajalik pühenduda ka ajaloo protsesse suunanud isikute ideelise mõttemaailma ja saavutatu käsitlemisele. Persoonide puhul, keda peetakse oluliste ajaloosündmuste mõjutajateks ja juhtijateks, piirdatakse sageli minimaalsete entsüklopeediliste teadmistega. Viimastel aastatel on Eesti ajalookirjandusse lisandunud uurimusi, kus on käsitletud endisaegsete riigimeeste elukäike, poliitilist tegevust ja ideelist maailmapilti. Omariiklusperioodil tegutsenud poliitikategelaste uurimisega tehti algust juba enne Teist maailmasõda. Raamatusarjas „Eesti rahvuslikud suurmehed“ ilmusid ülevaatlilikud käsitlused Jüri Vilmsist, Peeter Põllust, Mihkel Martnast, Johan Pitkast, Jaan Poskast, Konstantin Pätsist, Johan Laidonerist ja Jaan Tõnissonist.⁷

⁶ Karjahärm, Toomas. Oleviku minevikud. Tallinn 2010, lk. 176.

⁷ Päril, Andres. Jüri Vilms: Eesti iseseisvuse märter. Tallinn 1935; Aret, Aulis. Peeter Põld: eesti hariduse teenäitaja. Tallinn 1936; Andresen, Nigol. Mihkel Martna: eesti sotsialistliku liikumise isa. Tallinn 1936; Hindrey, Karl August. Admiral Johan Pitka: Eesti Vabadussõja hing. Tallinn 1938; Hanko, August. Jaan Poska: Eesti diplomaatia suurvaim. Tallinn 1938; Tupits, Artur. Konstantin Päts: Eesti riigi rajaja. Tallinn 1938; Tuisk, Mart. Ülemjuhataja kindral Johan Laidoner: Vabadussõja võidurikas juht. Tallinn 1938; Roos, Jaan. Jaan Tõnisson: eesti rahvusliku iseteadvuse selgroog. Tallinn 1940.

Juubelikogumikena ilmusid koguteosed Konstantin Pätsist, Jaan Poskast, Johan Laidonerist, Hugo Bernhard Rahamägist ja Jaan Tõnissonist.⁸

Rahvuslike suurmeeste elulugude üllitamine jätkus paguluses 1950-1980ndadel. Lisaks iseseisvusperioodil avaldatud teoste kordustrukkidele jõudsid lugejateni mitmed väliseesti autorite käsitlused omaaegsetest poliitikategelastest.⁹ Samas ei olnud enne sõda kirjutatud või paguluses ilmunud uurimused ainuüksi allikate puudulikkuse tõttu täiuslikud.

Iseseisvuse taastamisperioodil avaldati varasemate uurimuste kordustrukkidele lisaks mitmeid uusi kirjutisi endisaegsetest riigitegelastest. Nõnda ilmus Hannes Walteri sulest kogumik Johan Laidoneri, Jaan Poska, Konstantin Pätsi ja Jaan Tõnissoni tegevusest.¹⁰ Omariiklusaja poliitikategelaste uurimine jätkus 21. sajandi alguskümnendil, mil antud temaatika oli mitmete soome ajaloolaste huviorbiidis. Jüri Vilmsi ja Jaan Tõnissoni tegevust kajastavate teoste kõrval jõudsid eesti lugejaskonnani intrigeerivad käsitlused Konstantin Pätsist ja Johan Laidonerist.¹¹

Arvestades eelnevat, tuleb siiski tõdeda, et tänapäeva Eesti ajalookirjanduses puuduvad akadeemilised käsitlused enamikest endistest Eesti riigipeadest, rääkimata riigivanema ametisse mitte tõusnud, kuid olulist rolli etendanud poliitikutest.¹² Seoses Riigikantselei ja Rahvusarhiivi uurimisstipendiumi määramisega on akadeemilised käsitlused valminud peaminister Otto Tiefist¹³ ja riigivanem August Reist¹⁴. Viimastel aastatel on uurimistööde viljana trükivalgust näinud raamatud Juhan Kukest, Jaan Tõnissonist, Voldemar Pätsist, Johan Pitkast, August Tormast, Jaan Poskast, Karl Soonpääst ja Konstantin Konikust.¹⁵ Tartu Ülikoolis kaitstud doktori- ja magistriväitekirjadest on omariiklusperioodi

⁸ Konstantin Päts: Eesti riigi rajaja. Koostanud Artur Tupits. Tallinn 1936; Raud, Märt. Eesti Vabariigi president Konstantin Päts. Tallinn 1938; Laaman, Eduard. Konstantin Päts: poliitika ja riigimees. Tallinn 1940; Laaman, Eduard. Jaan Poska: Eesti riigitegelase elukäik. Tartu 1935; Johan Laidoner: mälestusi kaasaeglasilt. Toimetanud VOK komisjon. Tallinn 1934; Hugo Bernhard Rahamägi: Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop: 50 a. sünnipäevaks. Tallinn 1936; Jaan Tõnisson töös ja võitluses: koguteos tema seitsmekümnenda sünnipäeva puhul. Toimetaja Hans Kruus. Tartu 1938.

⁹ Näiteks: Raud, Märt. Kaks suurt: Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Toronto 1953; Taska, Artur. Kaarel Eenpalu. Lund 1991.

¹⁰ Ausalt & avameelselt Eesti suurmeestest: Johan Laidonerist, Jaan Poskast, Konstantin Pätsist, Jaan Tõnissonist. Koostanud Hannes Walter. Tallinn 1990.

¹¹ Zetterberg, Seppo. Jüri Vilmsi surm: Eesti asepeaministri hukkamine Helsingis 13. aprillil 1918. Tartu 2004; Tuomioja, Erkki. Jaan Tõnisson ja Eesti iseseisvus. Tallinn 2011; Turtola, Martti. Kindral Johan Laidoner ja Eesti Vabariigi hukk 1939 – 1940. Tallinn 2008; Turtola, Martti. President Konstantin Päts: Eesti ja Soome teed. Tallinn 2003.

¹² Seoses Riigikantselei ja Rahvusarhiivi poolt korraldatava Eesti riigijuhtide uurimisstipendiumide jagamisega ilmub 2017. aastal monograafia Kaarel Eenpalust ja 2018. aastal akadeemilised käsitlused Jaan Tõnissonist ning Konstantin Pätsist. (<http://www.ra.ee/et/eesti-riigijuhtide-uurimiskonkurss/> - vaadatud 08.04.2015)

¹³ Paavle, Indrek. Õiguse ja omariikluse eest. Otto Tief. Tartu 2014.

¹⁴ Ant, Jüri. August Rei – Eesti riigimees, poliitik, diplomaat. Tartu 2012.

¹⁵ Juhan Kukk iseseisvusmõtte sõnastaja: artikleid ja mälestusi. Koostaja Elle Lees. Tallinn 2015; Mallene, Ülo. Jaan Tõnisson ja ühistegevus Eestis. Tallinn 2014; Voldemar Päts. Tagasi koju: mälestusi, kirju, dokumente.

riigitegelaste temaatikat puudutanud uurimused Mihkel Martnast, Ilmar Tõnissonist ja Hugo Bernhard Rahamägist.¹⁶

August Jürmani kohta puudub üksikasjalik ja mitmetele allikatele põhinev käsitus. Samas ei saa väita, et varasemalt ei oleks temast üllitatud biograafilisi andmeid. Esimene August Jürmani elulookirjeldus ilmus 1923. aastal Põllumeestekogude III üleriigilisele kongressile pühendatud brošüüris¹⁷. Lühieluloos oli põhirõhk kantud tema tegevusele Pärnumaal aastatel 1918-1919. Järgnev Jürmani elulookirjeldus ilmus 1932. aastal teatmeteoses „Eesti avalikud tegelased“.¹⁸ Üllatusega tuleb tõdeda, et Jürmani elulugu ei sisaldu aastatel 1926 – 1929 koostatud Eesti biograafilises leksikonis. Tekkinud puuduse likvideeris biograafilise leksikoni täiendusköide. Ühtlasi avaldati selles seniilmunud käsitlustest kõige põhjalikumad andmed Jürmani elukäigu kohta.¹⁹ Seevastu teatmik „Eesti riigi- avaliku- ja kultuurielu tegelased I 1918 – 1938“²⁰ esitas ekslikke andmeid Jürmani sünniaja kui ka koha kohta.

August Jürmani kaasajal avaldati temaga seotud elulookäsitlusi ka ajaleheveergudel. Põhjalikumad neist ilmusid seoses riigitegelase 50 juubeliga 1937. aastal ja kandideerimisega Riigivolikogu valimistel 1938. aastal.²¹ 1905. aasta sündmusi Vaalis ja Jürmani noorusaega kajastab põhjalikult peamiselt suuliste mälestustele tuginenud kogumik.²²

Nõukogude okupatsiooniperioodil avaldatud ajaloouurimused, mis käsitlesid Eesti Vabariiki, olid ideoloogilise kallutatuse tõttu ebaobjektiivsed. Nendes omandasid August Jürmaniga seotud poliitilised ringkonnad üdini negatiivse fooni. Nõnda nimetas Harald Saarniit Jürmanit kodanliku ühiskonna pahede musternäidiseks.²³ Okupatsiooniperioodil üllitatud raamatutest annab August Jürmanist põhjalikuma ülevaate Oskar Sepre, milles Jürmanit nimetatakse kasuuhneks kodanliku Eesti finantsmagnaadiks. Seetõttu piirdus tema eluloo käsitus vaid poliitiliste ja äriliste ametikohtade loetlemisega. Eriskummalise faktina

Koostanud Anne Velliste. Tallinn 2013; Naber, Reet. Johan Pitka: ausa tahtega isamaa heaks. Tallinn 2012; Tamman, Tiina. August Torma – sõdur, saadik, salaagent. Tallinn 2011; Jaan Poska oma ja meie ajas. Peatoimetaja Küllo Arjakas. Tallinn 2010; Faatum: Eesti tee hävingule 1939-1940: riigikontrolör Karl Soonpää päevik Eesti Vabariigi saatuseaastatest 1939-1940. Tallinn 2009; Arjakas, Küllo. Konstantin Konik: unustatud suurmees. Tallinn 2008.

¹⁶ Aava, Timo. Mihkel Martna internatsionalismi ja rahvusluse vahel: sotsialismivoolude kohandumine Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Magistritöö. Tartu 2014; Rohi, Grete. Ilmar Hans Tõnisson (1911-1939) ning tema rahvuskultuurilised ja poliitilised vaated. Magistritöö. Tartu 2013; Vihuri, Veiko. Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luteri Kiriku teine piiskop 1934 – 1939. Doktoritöö. Tartu 2007.

¹⁷ Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1923 lk. 149 – 150.

¹⁸ Eesti avalikud tegelased. Tartu 1932, lk. 72-73.

¹⁹ Eesti biograafiline leksikon täiendusköide. Tallinn 1940, lk. 91 – 93.

²⁰ Eesti riigi- avaliku- ja kultuurielu tegelased I 1918 – 1938. Tallinn 1939, lk. 78.

²¹ August Jürmani elukäik. – *Järva Teataja* 29.08.1937; August Jürima – suurim Järvamaa poeg. – *Järva Teataja* 16.02.1938.

²² 1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas. Tallinn 1935.

²³ Saarniit, Harald. Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail 1920-1924. Tallinn 1958, lk. 56.

nimetas autor Jürmanit koguni mõisnikuks.²⁴ Nõukogudeliku ajalookäsitluse võtmes on August Jürmani tegevust maininud ka Olaf Kuuli.²⁵

Paguluses kirjutatud teostes leidis August Jürmani isiksus tähelepanu Osvald Viirsoo koostatud raamatus.²⁶ Välis-Eesti kultuuriruumis trükitust pakkus Jürman kõneainet ka memuaarides. Nõnda on William Tomingas maininud Jürmanit autoritaarse korra ja vaikiva ajastu kontekstis, Jaan Lattik parlamentarismiperioodist kirjutades, Tõnis Kint, Abel Käbin ja Ilmar Raamot aga Põllumeestekogude ja Põllutöökoja tegevust analüüsides.²⁷ Hjalmar Mäe, August Ots, Elmar Tambek ja Kaul Kadak seoses siseministri ameti pidamise ja nõukogude okupatsiooni kehtestamisega.²⁸ Terviklikum Välis-Eestis avaldatud, kuid faktidega eksiv, August Jürmani elulooülevaade ilmus 1996. aastal Ülo Jürima sulest ajakirjas *Rahvuslane*.²⁹

Omariikluse taastanud Eesti Vabariigis avaldati August Jürmani terviklikud elulooandmed 2000 aastal ilmunud Eesti Entsüklopeedias.³⁰ Jürmani eluloolised andmed on avaldatud ka Max Jakobsoni uurimiskomisjoni raportis ja Urmas Salo koostatud allikapublikatsioonis „Riigikaitse nõukogu protokollid 1933 – 1939“ ja raamatus „Iseseisvusmanifest“.³¹

Eesti kaasaegsest ajalookirjandusest, milles Jürmani tegevus on mainimist leidnud, väärivad esiletõstmist Mati Grafi monograafia, Jaan Toomla koostatud teatmik ja Ants Ruusmanni raamat.³² Viimase viieteist aasta jooksul on Jürmani tegevuse ja ajaga seotud fragmente käsitlenud Ago Pajur ja Aldur Vunk, Jaak Valge, Magnus Ilmjärv ning Toomas Karjahärm ja Väino Sirk.³³

²⁴ Sepre, Oskar. Eesti kodanlik riik monopolide teenistuses. Tallinn 1963, lk.85.

²⁵ Kuuli, Olaf. Vapsidest isamaaliiduni: Fašismi ja fašismivastase võitluse ajaloost kodanlikus Eestis. Tallinn 1976, lk. 148, 223.

²⁶ Eesti põllumeeste poliitika. Koostanud Osvald Viirsoo. Lund 1956.

²⁷ Tomingas, William. Vaikiv ajastu Eestis. Kolmas trükk. Tartu 2013; Lattik, Jaan. Teekond läbi öö I. Vadsterna 1950; Kint, Tõnis. Mälestusi. Uppsala 1986. Käbin, Abel. Vaim ja muld. Toronto 1975; Raamot, Ilmar. Mälestused. Teine trükk. Tallinn 2013.

²⁸ Mäe, Hjalmar. Kuidas kõik teostus. Minu mälestusi. Stockholm 1993; Ots, August. Mehed sündmuste kurvidel. Läbielamusi ja mälestusi. Stockholm 1976; Ots, August. Miks kaotasime iseseisvuse. Stockholm 1981; Tambek, Elmar. Tõus ja mõõn I ja II. Kolmas trükk. Tallinn 2010; Kadak, Kaul -Andrus. Mitme taeval all. Stockholm 1974.

²⁹ Jürima, Ülo. August Jürmann-Jürima. – *Rahvuslane* 1996, nr. 124, lk. 29-30.

³⁰ Eesti Entsüklopeedia 14. Tallinn 2000, lk. 121.

³¹ Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinn 2006, lk. 1142; Riigikaitse nõukogu protokollid 1933 – 1939. Koostanud Urmas Salo. Tartu 2013, lk. 515; Iseseisvusmanifest. Artikleid, dokumente, mälestusi. Koostanud Ago Pajur ja Tõnu Tannberg. Tartu 2014, lk. 297.

³² Graf, Mati. Parteid Eesti Vabariigis 1918 – 1934. Tallinn 2000; Valitud ja valitsenud. Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseisud aastail 1917-1999. Koostanud Jaan Toomla. Tallinn 1999; Ruusmann, Ants. Eesti Vabariik 1920 – 1940. Tallinn 1997.

³³ Pajur, Ago; Vunk, Aldur. Rahvusriigi sünd Pärnumaal. Pärnu 2008; Valge, Jaak. Okkaline devalveerimine: Eesti krooni kursi ümberhindamine aastail 1931 – 1933. – *Akadeemia* 1997, nr. 8, lk. 1605-1639; Valge, Jaak. Lahtirakendamine. Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerumine 1918-1924. Tallinn 2003; Ilmjärv, Magnus.

Jürmani tegevust on kõige põhjalikumalt kajastatud magistritöö autori Ründo Mültsi bakalaureusetöös.³⁴ Uurimuses anti esmane kuid palju olulisi küsimusi mittekäsitlev ülevaade. Käesolev magistritöö annab esmakordselt tervikliku käsitluse August Jürmani tegevusest ja poliitilistest vaadetest Eesti omariikluse kontekstis.

Allikad

Olulise osa uurimuse allikalisest baasist moodustavad Eesti mäluasutustes säilitatavad arhiividokumendid. Magistritöös kasutatud arhiivimaterjalide põhiaines pärineb Riigiarhiivist. Uurimuse koostamisel on läbi töötatud 24 erinevas fondis leiduvad dokumendid, mis sisaldavad materjali August Jürmani tegevusest. Arhiivi allikatest enamuse moodustavad erinevatel võimutasanditel paiknevate administratiivasutuste dokumendid. Näiteks uuriti süstemaatiliselt ERA fondi nr. 2, mis sisaldab Eesti Ajutise Valitsuse peavolinike ning maakondade ja linnade komissaride tegevuse seisukohalt olulisi materjale. Fondi mahukaimaks osaks on aastatel 1918–19 eksisteerinud Eesti Ajutise Valitsuse Pärnumaa ja linna komissari kogu. Magistritöös on maakonnakomissari tegevust puudutav osa koostatud fondis leiduvate aruannete, ringkirjade kogumike ja päevikute põhjal. Rohkelt kasutatud leidnud kogudest väärivad eraldi äramärkimist Siseministeeriumi (ERA.14) ja Riigikantselei (ERA.31.) fondid. Riigikantselei fondis leidsid olulist rakendust Vabariigi Valitsuse koosolekute protokollid ja riigiasutustega peetud kirjavahetus. Kuna Jürmani koduerakondade arhiive ei ole säilinud, tuli Eesti Maarahva Liidu ja Põllumeestekogude allikaid otsida parteidega seotud arhiivifondidest. Parlamentaarse tegevuse uurimisel pakkusid head allikmaterjali Rahvahääletuste Peakomitee ja Rahvuskogu Valimiste Peakomitee fond (ERA.77) ning Riigikogu (I – V koosseis) fond (ERA.80).

Lisaks mäluasutustes peituvatele arhivaalidele on töös rohkem kasutatud leidnud publitseeritud ajalooallikad ja dokumentide kogud. Kuna uurimuse teises osas on põhitähelepanu pööratud Jürmani tegevusele parlamendis ja ministri ametis, siis on peamise allikana esindatud aastatel 1919-1934 tegutsenud esinduskogude stenogrammid.³⁵ Samas töötati läbi ka Rahvuskogu, Riigivolikogu ja Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni

Hääletu alistumine. II trükk. Tallinn 2010; Karjahärm, Toomas, Sirk, Väino. Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917-1940. Tallinn 2001.

³⁴ Mült, Ründo. Isamaa teenistuses. August Jürmani (Jürima) kujunemine Eesti poliitikuks ja riigimeheks aastatel 1887 – 1934. Tallinn 2010; Järvamaalt sirgunud riigimees kandis endas eestlust. – *Järva Teataja* 21.08.2012.

³⁵ Asutava Kogu I istungjärgu protokollid: 1.-5. istungjärk. Tallinn 1919-1920; I Riigikogu protokollid: 1.-9. istungjärk. Tallinn 1921-1923; II Riigikogu protokollid: 1.-10. istungjärk. Tallinn 1923-1926; III Riigikogu protokollid: 1.-8. Istungjärk. Tallinn 1926-1929; IV Riigikogu protokollid: 1.-9. Istungjärk. Tallinn 1929-1932; Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 1.-5. istungjärk. Tallinn 1932.-1934.

protokollid.³⁶ Dokumentide kogumikest olid uurimuse koostamisel abiks „Eesti riikluse alusdokumendid 1917-1920“ ja Rahvusarhiivi seerias AD FONTES ilmunud kogumik „Eesti Vabariigi sisepoliitika 1918-1920“.³⁷ Publitseeritud ajalooallikatest väärivad mainimist egodokumentidena Jürmani kaasaegsete Eduard Laamani, Elmar Kirodari ja Karl Soonpää päevikud.³⁸ Kehtiva seadusandluse ja Vabariigi Valitsuse otsuste analüüsimisel oli asendamatuks abimeheks *Riigi Teataja*.

Arhiivimaterjalidele ja publitseeritud allikatele pakub täiendust ajastu perioodika. Ajakirjanduses kajastatu aitab paremini mõista valitsenud meeolusid, elada sisse ajastu probleemidesse ja tõsta esile Jürmani rolli käsitletud perioodil. Samuti on perioodikas avaldatud August Jürmani ning teiste tuntud arvamusi liidrite kirjutised-sõnavõtted. Arhiiviallikate puudusel kujunes mõnegi küsimuse väljaselgitamisel ajakirjandusest asendamatu abimees. Kasutamist on leidnud mitmeid tolaegseid meediaväljaandeid: *Põllutööleht*, *Postimees*, *Postimehe Pärnu väljaanne*, *Uus Eesti*, *Rahvaleht*, *Vaba Maa*, *Maaliit*, *Kaja*. Süstemaatiliselt on läbitöötatud August Jürmani kodumaakonna väljaanded – Asunike Koondise häälekandja *Järvamaa* ja Põllumeestekogude meelne *Järva Teataja*. August Jürmaniga seotud ajaleheartiklite otsimisel pakkusid abi Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus ja Eesti Rahvusraamatukogus olevad Eesti ajakirjanduse analüütilised sisubibliograafia kartoteegid.

Allikmaterjalina on kasutatust leidnud Jürmani kaasajal trükitu. Laiemas plaanis saab neid jagada nelja suuremasse rühma: 1) August Jürmani kirjutised; 2) parteipoliitilised ja ametkondlikud aastaraamatud – kongresside materjalid; 3) ühiskonnategelaste käsitletud kaasaegsetest sündmustest; 4) kaasaegsete mälestused omariikluse rajamise perioodist. August Jürmani kirjutistest tasuks rõhutada raamatut 1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas.³⁹ Jürmani mälestustest omavad tähtsat rolli omariikluse väljakuulutamisperioodi kajastavad ülestähendused koguteoses „Kümme esimest aastat 1918-1920“.⁴⁰

³⁶ Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokollid 1938-1940. – *Akadeemia* 2005, nr. 9- 2006, nr. 7; Riiginõukogu stenograafilised aruanded 1939/1940. Tallinn 1940; Riigivolikogu stenograafilised aruanded. I koosseis: I – VI istungjärg. Tallinn 1938-1940.

³⁷ Eesti riikluse alusdokumendid 1917-1920. Koostanud. Ago Pajur. Tartu 2008; Eesti Vabariigi sisepoliitika 1918-1920. – Dokumentide kogumik. Tartu 1999.

³⁸ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. – *Akadeemia* 2003, nr. 7 – 2004, nr. 10; Kirodar, Elmar. Mis saab edasi?: Päevik 1931-1940. – *Akadeemia* 2007, nr. 9 – 2008, nr. 9; Faatum: Eesti tee hävingule 1939-1940. Riigikontrolör Karl Soonpää päevik Eesti Vabariigi saatuseaastatest 1939-1940: Koostanud Külle Arjakas. Tallinn 2009.

³⁹ 1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas. Tallinn 1935.

⁴⁰ Jürman, August. Kuidas Eesti iseseisvus välja kuulutati. – *Kümme esimest aastat 1918-1928: Eesti iseseisvuse 10 - aastapäeva mälestusi ja nähteid*. Tallinn 1928, lk. 23-28.

Kuna Jürmani koduerakonna Põllumeestekogude kohta on säilinud arhiiviaines ülimalt tagasihoidlik, on tulnud erakonna tegevust kajastavaid allikaid otsida publitseeritud materjalide hulgast. Väärtuslike allikatena on töös kasutatud Põllumeestekogude kongresside kogumikke „Eesti põllumeeste poliitika“.⁴¹ Aastaraamatu formaadis trükistest on kasutatud Põllutöökoja poolt 1937, 1938 ja 1939. aastal väljaantud aastaraamatuid.⁴² Jürmani kaasaega kirjeldavatest käsitlustest on enim rakendust leidnud Eduard Laamani ülevaated Eesti omariikluse murdeprotsessidest.⁴³

Olulist rolli töö koostamisel omab nn. sekundaarkirjandus, mille hulka on arvatud teaduskirjandusele lisaks ka memuaarid. Egodokumentide puhul kipub probleemiks kujunema allikate vähesus või usaldusväärsus. Teisalt on mälestused siiski rikkalik materjalikogu, mis annab põhjaliku sissevaate isikute vahelisest suhetest. Näiteks on kasutatud Ilmar Raamoti, August Otsa jt. mälestusi.⁴⁴

Memuaristikale lisaks on rakendatud ka suulisi allikaid. Autori osavõtul intervjueriti August Jürmani õepoega Heino Jõuli ja ristipoega Kalju Jürimad. Kasutatud on ka varasemat helisalvestust 1905. aastal Palso talus sündinud Anette Schultsiga. Uudset teavet pakkus Enn Nõu poolt 1981. aastal Rootsis salvestatud intervjuu Põllutöökoja kunagise direktori ja eksiilvalitsuse riigipea Tõnis Kintiga.⁴⁵

⁴¹ Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1923; Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1926; Eesti põllumeeste poliitika. Viies üleriikline põllumeeste kongress. Tallinn 1927; Eesti põllumeeste poliitika. Kaheksas Üleriikline Põllumeeste Kongress. Tartu 1933.

⁴² Põllutöökoja aastaraamat 1936/1937. Tallinn, 1937; Põllutöökoja aastaraamat 1937/1938. Tallinn 1938. Põllutöökoja aastaraamat VII 1938/1939. Tallinn 1939.

⁴³ Laaman, Eduard. Eesti lahkumine Vene riigist 1917-1920. Tallinn 1920; Laaman, Eduard. Eesti iseseisvuse sünn. II trükk. Stockholm 1964; Laaman, Eduard. Erakonnad Eestis. Tallinn 1934; Laaman, Eduard. Konstantin Päts poliitika ja riigimees. Stockholm 1949.

⁴⁴ Raamot, Ilmar. Mälestused. Teine trükk. Tallinn 2013; Ots, August. Mehed sündmuste kurvidel. Läbielamusi ja mälestusi. Stockholm 1976.

⁴⁵ Anette Schultsi (1905-2001) intervjuu (1998) (Koeru vallamuuseum); Heino Jõuli (s.1930) intervjuu (2014/15) (autori valduses); Kalju Jürima (s. 1920) intervjuu (11.01.2015) (autori valduses); Tõnis Kinti (1896-1991) intervjuu (1981). Salvestanud Enn Nõu. - <https://www.youtube.com/watch?v=6I7t3PYtF6Q> (01.04.2015).

1. AUGUST JÜRMAN EESTI RIIKLUSE LOOMISEL (1917-1920)

Eestlasi tõukas iseolemise teed otsima paratamatus, sest domineeriv Vene valitsus ja baltisaksa aadel ei suutnud ega tahtnud luua rahvusluse baasil ja viimase huvidega arvestavat ühiskondlikku süsteemi. Alates 1905. aastast oli siinse põhirahvuse peamiseks poliitiliseks püüdluseks autonoomsete õiguste kindlustamine ja eestlaste asuala koondamine terviklikuks rahvuskubermanguks. Paraku puudusid reaalsed võimalused unistuste teostamiseks.⁴⁶

Esimese maailmasõja eelõhtul oli August Jürmanist kujunenud ühiskonnategelane, kelle põhimõtted olid mõjutatud rahvusliku põllumajanduse ellurakendamisest. Kui 1905. aasta revolutsioon ja sellega kaasnevad sündmused hakkasid suunama Jürmani poliitilisi vaateid, siis ülikooliaastad kinnitasid tema aateid eestluse jätkusuutlikkusest. Varajane kokkupuude põlluharimisküsimustega mõjutas August Jürmani elukutse valikut. Ta otsustas 1911. aastal jätkata haridusteed agronoomia-taimekasvatuse erialal Königsbergi ülikoolis, mille lõpetas 1914. aastal.⁴⁷ 1913. aastal liitus ta agronoom Jaan Hünersoni juhitud Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseitsiga. Puhkenud Esimese maailmasõja tõttu mobiliseeriti Jürman 1915. aastal väeteenistusse. Rindele teda ei saadetud, vaid määrati Petrogradi agronoomiliseks tehnikuks.⁴⁸

1917. aasta algul oli Vene impeerium jõudnud sõjalise ja majandusliku kokkuvarisemise äärel. Veebruari viimastel päevadel tungisid Petrogradist Balti kubermangudesse kuuldused ärevast olukorrast Vene tsaaririigi südames. Häiritud raudteeliikluse ja katkendliku telefoni- ning telegraafside tõttu puudus provintsidel kindel teadmine pealinna sündmustest. Päevade möödudes selgus, et 23. - 24. veebruaril oli Petrogradis puhkenud revolutsioon, mis kukutas võimult Romanovite dünastia ja kehtestas vabariikliku korra. Valitsenud olukord avas eestlastele ning teistele impeeriumi väikerahvastele võimaluse saamaks osa suuremast iseolemisest rahvusliku autonoomia kujul.⁴⁹

Pöördelised sündmused avaldasid mõju samaaegselt Petrogradis töötanud August Jürmanile. Veebruarirevolutsiooniga kaasnenud streigilaine tagajärjel katkes tema töö tehnikuna laskemoonatehases. Ärevat olukorda kasutades siirdus ta tagasi Eestimaale kodukihelkonda Koeru, Palso tallu.⁵⁰ Balti kubermangudes omandas revolutsioon vägivaldse vormi piirkondades, kus domineeriva rolli hõivasid streikivad töölised, vene madrused ja

⁴⁶ Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850-1917. Tallinn 1997, lk. 210.

⁴⁷ Tering, Arvo. Königsbergi ülikool ning Eesti ja Läti 16-20. sajandil. – *Akadeemia* 1994, nr. 12, lk. 2484-2485.

⁴⁸ August Jürmani kiri ema Mari Jürmanile 30.09.1915 (Päinurme koduloomuuseum).

⁴⁹ Eesti ajalugu V. Tartu 2010, lk. 411-412; Tõnisson, Jaan. Eesti autonoomia tuleku päevilt. – *Eesti eest I. osa*. Tallinn 2013, lk. 19.

⁵⁰ August Jürima (Jürmani) elulugu. – KM EKLA. 194 M 47:27, l. 1-2.

soldatid. Mujal säilis stabiilsus ja revolutsioonist andsid märku rahvakoosolekud. 6. märtsil 1917. aastal Tartus toimunud eesti seltside esindajate korraldatud koosolekust võttis osa ka August Jürman. „Vanemuises“ toimunud rahvakoosolekule võis ta sattuda põhjusel, et püüdis taastada varasemaid kontakte Tartus tegutsenud Põhja-Liivimaa Põllutöö Kesksektiga. Koosolekul tuli arutlusele Vene impeeriumis toimuv demokratiseerimise protsess ja Balti kubermangude positsioon ning vabaduse küsimus. Rahvakoosolekul viibijatele pakkus huvi Petrogradis valitsenud meeleolude otsene vahendamine ja seetõttu kiideti heaks August Jürmani teemakohane sõnavõtt. Viimane rääkis isiklike läbielamiste põhjal pealinna revolutsioonilistest sündmustest ja kutsus kihutustööle vabariikliku valitsuskorra kindlustamiseks.⁵¹

Kasutades saabunud vabadust koostasid rahvuslikult meelestatud poliitikud Eesti autonoomia seaduse eelnõu ja esitasid selle kinnitamiseks Venemaa Ajutisele Valitsusele. 30. märtsil 1917. aastal avaldati Vene keskvalitsuse määrused Eestimaa kubermangu ajutise valitsemiskorra kohta. Viimase alusel ühendati Liivimaa kubermangu põhjapoolsed maakonnad Eestimaaga ja uue haldusüksuse juhtimine anti komissar Jaan Poskale. Kubermangu kohalike küsimuste lahendamiseks lubati moodustada Ajutine Maanõukogu ja täidesaatva organina Maavalitsus.⁵² August Jürman viibis omavalitsuse sisseseadmise perioodil jätkuvalt kodutalus Palsol. Seda fakti kinnitab 14. märtsil ilmunud *Tallinna Teataja*, kus kirjas tervitustelegrammid kubermangukomissariks määratud Jaan Poskale. Väinjärve vallamajas toimunud rahvakoosoleku otsusega oli Koeru kihelkonna poolsele tervitusele kirjutanud alla August Jürman. „Pirita rõemus terwitawad Koeru kihelkonna kodanikud enda rahwast wõrsunud Eestimaa kubeneri ja tema wastutusrikast ametit kodumaa heaks. Weinjärwe wallamajas peetud rahvakoosoleku nimel. Jürmann.“⁵³

Eesti aladel kehtestunud ajutine kord nägi ette senistes kreisides kohalikku rahvast kaasavate maakonnanõukogude ja –valitsuste loomist. Ajutise Valitsuse otsusel korraldati igas maakonnas valdade koosolekud, kus valiti 1000 elaniku kohta üks esindaja maakonna valimiskoosolekule. Järvamaa valdadest valiti 47 valijatekogu liiget, kelle ülesandeks oli valida esindajad loodavasse maakonna ajutisse maanõukogusse.⁵⁴ 30. märtsil 1917. aastal loodud Järvamaa Seltside ja Ühisuste liit (hiljem Järvamaa Eesti Liit) esitas Koigi valla saadikukandidaadiks Järva Maakonna valijatekogusse August Jürmani. Koduvallas suuremat konkurentsi pakkuvate kandidaatide puudumisel saigi Jürmanist Stella Veileri ja Hans Schütsi

⁵¹ Rahvakoosolek Tartus 6.03.1917. – *Postimees* 08.03.1917.

⁵² Autonoomiaseadus 30.03.1917. – ERA.78.1.1, l. 2.

⁵³ Õnnesoovi telegrammid Eestimaa kubeneri kohusetäitjale J. Poskale. – *Tallinna Teataja* 14.03.1917.

⁵⁴ Autonoomiaseadus 30.03.1917. – ERA.78.1.1, l. 2.

kõrval Koigist valitud Järva Maakonna valijatekogu liige.⁵⁵ Kuksema valla maatameeste esindajana pääses maakonna valijatekokku Konstantin Päts, kes valiti 24. juunil kogunenud valimiskoosoleku juhatajaks.⁵⁶ Kuuludes Jürmaniga ühte valijatekogusse ja olles enne valimisi kandidaadiks Järvamaa Seltside ja Ühisuste liidu poolt, võib oletada, et Paides võinuks toimuda kahe tulevase poliitilise liitlase esmane tutvumine. Konstantin Pätsi valis 24. juunil Järvamaa valijatekogu Peet Juhanson kõrval oma esindajaks kubermangu maanõukokku.⁵⁷

August Jürmanil avanes 1917. aasta kevadel võimalus asuda tööle Pärnumaale Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi teenistusse. Tulenevalt tekkinud olukorrast ei seatud Jürmani üles maanõukogu liikme kandidaadiks ega valitud Järva maanõukogusse. Seega sai tema poliitiline karjäär Järvamaa asemel alguse hoopis Konstantin Pätsi kodumaakonnast Pärnust, kus Jürman pühendas oma energia põllumeeste üleeestilisele poliitilisele ühendamisele.

1.1.Eesti Maarahva Liitu asutamas

Venemaa monarhia kukutamise järel hakati asutama erakondi. Võrreldes impeeriumi sisekubermangudega oli Baltikumi eripäraks üksikmajapidamiste rohkus ja majanduslikult tugev talupoegkond. Nii peremehed kui rentnikud olid aastakümnete jooksul koondunud erinevatesse majandus- ja kultuuriseltsidesse. Seetõttu andis veebruarirevolutsioon võimaluse agraarse suunaga poliitiliste rühmade organiseerumiseks.⁵⁸ Eeltoodule lisaks soosis tekkinud seisukorda Eesti Demokraatliku Erakonna (endine Eesti Rahvameelne Eduerakond) suutmatust põllumeeste huve teiste rahvakihtide soovide kõrval täie võimsusega esindada. Eesti Demokraatliku Erakonna (edaspidi EDE) rahvusühtsuse idee ei lubanud ühte sotsiaalset kihti teisele eelistada. Ühiskonnas olid aga klassivastuolud selgesti tajutavad. Maanõukogu valimiste lähenemine motiveeris 1917. aasta aprilli lõpul Lõuna-Eesti taluperemehi poliitiliselt organiseeruma ja oma ideede kaitseks välja astuma. Aktiivsete agronoomide juhtimisel tehti algust Eesti Maarahva Liidu (edaspidi EMRL) kui poliitilise liikumise käivitamisega. Erakonna keskemaks ülesandeks sai Eesti põllupidajate liitmine ja nende õiguslike ning majanduslike huvide eest seismine.⁵⁹

⁵⁵ Järvamaa mehed ja naised. - *Tallinna Teataja* 20.05.1917; Eesti Kubermangu Ajutise Maanõukogu valimised. - *Eestimaa Kubermangu Teataja* 22.06.1917.

⁵⁶ Järvamaa valijatekogu koosoleku protokoll 24.06.1917. – ERA.78.1.38, l. 2.

⁵⁷ Järvamaa valijatekogu koosoleku protokoll 25.06.1917. – ERA.78.1.38, l. 7; Maanõukogu protokoll nr. 1, 01.07.1917. – *Maanõukogu protokollid 1917-1919*. Tallinn 1935, lk. 1.

⁵⁸ Graf, Mati. *Parteid Eesti Vabariigis 1918 – 1934*. Tallinn 2000, lk. 30.

⁵⁹ Hünerson, Jaan. *Kolm nõudmist – maad, vabadust, haridust*. Eesti Maarahva Liit. Tartu 1917, lk. 4; 8.

Maaharijate üheks parteilise eestseisuse tugisambaks kujunes agronoom August Jürman, kes aitas kujundada Eesti esimest agraarerakonda. Tema kõrval etendasid olulist rolli Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi aktiivsed agronoomid- talupidajad Jaan Hünerson, Johan Kalm, Julius Grünberg, Hans Johani ja Christjan Arro.⁶⁰ Algatuskomitee liikmena võttis Jürman suure tõenäosusega osa erakonna poliitiliste alusteeside koostamisest. 15. mail 1917. aastal ilmusid ajalehes *Postimees* EMRL poliitilise eeskava alus- ning eraldusjooned. Partei üldteesid (Venemaa riigikord, Eesti osariigi korraldus, kodanikuvabadused) sarnanesid EDE nõudmisega. Lahkarvamused EDE põhimõtetega väljendusid kõige selgemalt maaküsimuses. Nõnda nägi EMRL tegevuskava ette, et maaharijal on õigus maad saada kas eraomandiks või päritavale rendile. Kroonu-, kiriku ja majoraatmõisate maad pidid minema talumajapidamiste loomiseks ning neid tohtis võõrandada vaid õiglase tasu eest. Samas kuulutati ostutalude maa puutumatuks. Lisaks nõuti õigust taludest väiksemaid majapidamisi asutada, neid kinkida ja seadusliku hinnaga müüa. EMRL oli ainus partei, kes käsitles Venemaa vabariigi ülemjuhatuse all oleva Eesti rahvaväe asutamist.⁶¹

Uue erakonna tulek poliitmaastikule tekitas mitmeid vastuolusid konkureerivate parteide vahel. Näiteks keelitasid sotsialistlike erakondade aktivistid väheste maaga põllumehi ja maatamehi EMRL-ga koostööd mitte tegema. Nende meelest olevat EMRL jõukate põllumeeste erakond, mis väikepõllupidajate kasude vastu töötab. Viimaseid kutsuti liituma sotsialistlike erakondadega.⁶² Erilist muret EMRL asutamisest tundis EDE, sest uus partei ähvardas kaasata ringkonnad, kes seni olid toetanud Tõnissoni juhitud liikumist. Mitmel 1917. aasta maikuus toimunud EDE koosolekul kujunes tähtsaks küsimuseks EMRL loomine ja uue parteiga võimaliku koostöö tegemine.⁶³ Vältimaks Maanõukogu valimiste eel kodanlike jõudude ja toetajate killustumist, püüdis Jaan Tõnisson kahte leeri lepitada. 2. juunil ajalehe *Postimees* ruumides toimunud EDE juhtkonna nõupidamisel vaagiti Eesti Maarahva Liidu programmi ja leiti, et erilised lahkuminekid EDE-ga puudusid. Veel sama päeva õhtul otsustati korraldada kohtumine EMRL esindajatega, et pidada läbirääkimisi erakondade võimaliku ühinemise küsimuses. EMRL liikmetena olid *Postimehe* ruumides toimunud koosviibimisele kutsutud Hans Soots, Jaan Hünerson, Hans Johani, Julius Grünberg ja

⁶⁰ Eesti Maarahva Liit. – *Põllutööleht* 26.04.1917.

⁶¹ Graf 2000, lk. 30-31; Eesti Maarahva Liidu põhjuskiri. Tartu 1917; Eesti Maarahva Liidu poliitilise eeskava alusjooned – *Põllutööleht* 17.05.1917; Laaman, Eduard. Jutustusi endisest Euroopast. Tartu 2011, lk. 33.

⁶² Hünerson 1917, lk. 3.

⁶³ Graf 2000, lk. 31.

August Jürman.⁶⁴ EMRL esindajad jäid siiski kindlaks kahe partei seisukohtade lahknevustele. Erinevalt EDE-st, mis püüdis koondada kõiki rahvuslikult mõtlemaid inimesi, kavatsesid maaliitlaste juhid rajada partei kitsalt agraarsetel alustel. Samas ei välistanud nad kahe liikumise koostööd. Hiliste öötundideni veninud koosolek andis vastupidise tulemusena suurema hoo EMRL kujunemisele. Rahvuslikult meelestatud erakondade teineteisest kaugenemise lisapõhjuseks võib pidada ka parteide juhtkondade vahelist vastuolu. Antud probleem, kui võimalik ühinemist takistav tegur, on äramärkimist leidnud EDE koosoleku protokollis.⁶⁵ Noortele agronoomidele, nõnda ka Jürmanile, oli hästi teada Jaan Tõnissoni karismaatiline isiksus ja tema juhtimisvõtted. Nad olid aktiivselt kokku puutunud tegevuses Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseis, kus ilmnestis vastuolud põllumajanduspoliitikaga seotud küsimustes.⁶⁶ Oleks EMRL aktiiv läinud kaasa EDE plaaniga ühendada kaks poliitilist liikumist, võinuks suurema tõenäosusega Hünersoni-Jürmani juhitud argaarpoliitiline vool jääda Tõnissoni tegevuse varju.

Juunis 1917 algas EMRL osakondade loomine maakondades ja valdades. Pärnumaal, Võrumaal, Viljandimaal ja Tartumaal moodustati kümneid EMRL osakondi.⁶⁷ Samas toetas suur osa maaharijaid jätkuvalt Jaan Tõnissoni, tema parteid ja ajalehte *Postimees*. Liikumisest jäid eemale Põhja-Eesti põllumehed, keda ühendas Eestimaa Talurahva Liit. Seega EMRL aktiivil koheselt ülemaalist põllumeeste huvide eest seisvat organisatsiooni luua ei õnnestunud. EMRL-u arengusse panustasid järgnevalt paljud Põhja-Liivimaa Põllumeeste Keskseisiga seotud isikud. Kuna August Jürman oli keskseisi esindajana 1917. aasta mais suunatud agronoomiks Pärnumaale, siis sai lisaks erialasele tööle tema ülesandeks piirkondliku parteivõrgustiku organiseerimine.⁶⁸

Olukord Pärnumaal 1917. aasta kevadel oli ärev ja pinged sotsiaalsete gruppide vahel kerged tekkima.⁶⁹ August Jürmani poliitiline tegevus EMRL organiseerimisel algas kevadel välja kuulutatud valimistega maakondlikesse valimiskogudesse. Konkureerivate nimekirjade erakondlikud jõujooned olid ebamäärased, mistõttu liikmekandidaatide valimistel lähtuti sobiliku persooni tegevusest. Kuigi August Jürman kandideeris Järvamaal, osales ta

⁶⁴ Eesti Demokraatliku Erakonna protokoll nr. 2. 29.05.1917. – ERA.4921.1.2, l. 5; Eesti Demokraatliku Erakonna protokoll nr. 3, 02.06.1917. – ERA.4921.1.2, l. 9-10; Eesti Demokraatliku Erakonna protokoll nr. 4. 02.06.1917. – ERA.4921.1.2, l. 13.

⁶⁵ Eesti Demokraatliku Erakonna protokoll nr. 3, 02.06.1917. – ERA.4921.1.2, l. 10.

⁶⁶ Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956, lk. 16-17; Tõnisson, Jaan. Maa küsimus. – *Postimees* 07.04.1917; EMRL – *Tallinna Teataja* 29.04.1917; Hünerson 1917, lk. 40.

⁶⁷ Graf 2000, lk. 32.

⁶⁸ Pärnumaa agronoom hr. A.Jürmann. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 17.05.1917.

⁶⁹ Pärnumaa 2. Peatoimetaja Aldur Vunk. Tallinn 2010, lk. 198.

samaaegselt Pärnumaal EMRL valimiskampaania korraldamisel. *Postimehe* Pärnu väljaande vahendusel oli ta Christjan Arro ja Johan Hanseni kõrval 14. mail toimunud infopäeva üks kaaskorraldajatest.⁷⁰ Kõnekoosoleku eesmärgiks oli leida kaastöölisi Pärnumaa valdades, et asutada EMRL piirkonnaorganisatsioone. Võib arvata, et kohaletulijate arvu suurendamiseks tutvustas Jürman Pärnu maakonna agronoomi töökorraldust. Seega püüdis EMRL läbi põllumajanduslase kutsetegevuse parteile reklaami tehes koondada ka neid põlluharijaid, kelle toetus oleks võinud kuuluda mõnele teisele erakonnale. Koosolekul põhjendati EMRL-ga ühinemist järgnevalt: „Meie näeme, kuidas kõik rahvakihid endid korraldavad, et ühisel jõul välja astuda, kuid maal ei taha asi liikuda, sest tuimaks on seni meie väike põllumees jäänud. Edasi ei tohi see enam nõnda kesta, sest põlluharija oma huvid on praegu otsustamise all.“⁷¹ Nimetades maakohustuste ja maamaksude määramist, kodumaa teede korrashoidu ning põllutööliste eest seismist, pani EMRL rõhku valupunktidele, mis tollel ajal taluperemeeste tegevust enam pidurdasid. Maakonna nõukogu valimised Pärnumaal lõppesid EMRL-le ootamatusega. Kuigi erakond sai nõukogus viis kohta, saavutas suurimat edu erapooletu rahvameelne rühm.⁷² 1917. aasta suvel seisis ees linna- ja vallavalimised, milleks valmistumisel oli võimalus erakonna poliitiliste vaadete tutvustamisel suuremat tööd teha.

Enne omavalitsuste valimisi võttis August Jürman Pärnu Maakonna Seltside Liidu⁷³ saadikuna 2. juulil 1917. aastal osa Tallinnas „Estonias“ korraldatud ülemaalisest Eesti Rahvakongressist. 800 delegaadiga üritus pidi demonstreerima rahva soovi kindlustada õiguskorda ja seisma vastu võimule pretendeerivale tööliste ja soldatite saadikute nõukogule. Samuti osales Jürman 3.-4. juulil koos olnud Eesti rahvuskogu tööst.⁷⁴ Seal tuli arutlusele Eestile autonoomse osariigi staatuse nõudmine ja mitmed rahvuslikud küsimused.⁷⁵

23. juulil 1917. aastal toimusid Pärnu linnavalitsuse valimised. Kui kevadel omavalitsuste valijameeste hääletamise ajal olid erakondlikud jõujooned kujunemisejärgus, siis linnavalimistel kandideeris seitse konkureerivat nimekirja.⁷⁶ August Jürmani osavõtmisel tegutsenud EMRL Pärnu linnavolikogu valimistel eraldi valmisnimekirjaga välja ei tulnud. Otsustati ühise nimekirja kasuks EDE-ga. Taoline käik oli igati põhjendatud, kuna EMRL-l

⁷⁰ Eesti Maarahva Liidu asutamise küsimus. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 09.05.1917.

⁷¹ Üleskutse maarahvale. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 18.05.1917.

⁷² Muljeid Pärnumaa valimistest. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 28.06.1917; Maanõukogusse valiti eile Pärnumaalt. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 26.06.1917.

⁷³ Pärnu Maakonna Seltside Liit koondas maakonna seltse nõukotta, et arutada võimuorganite otsuseid. Liikumise eesmärgiks oli valida esindajad ülemaalistele kongressidele. Seltsi juhatusse kuulus ka August Jürman. (Pärnu Seltside kongress. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 21.06.1917; 22.06.1917.)

⁷⁴ Eestimaa kongressi liikme August Jürmani liikmekaart 03 ja 04.07.1917. – ERA. 1121.1.5. 1. 76.

⁷⁵ Graf, Mati. Eesti rahvusriik. Tallinn 1993, lk. 142.

⁷⁶ Pajur, Ago; Vunk, Aldur. Rahvusriigi sünd Pärnumaal. Pärnu 2008, lk.22-24.

oli suurem toetajaskond maarahva seas. Kahe parempoolse erakonna kandidaatide hulgas Pärnu linnavolikokku oli ka August Jürmani nimi siiski õige tagasihoidlikul 25 kohal.⁷⁷ Need oli tema esimesed valimised Pärnumaal, millest ta kandidaadina osa võttis. Kuigi EDE ja EMRL ühisnimekiri saavutas valimistel 32,2%-se häälesaagiga teise koha, jäi volinikukoht Jürmanile kättesaamatuks.⁷⁸

1917. aasta suve lõpus jätkus Pärnumaal EMRL organiseerimine. Partei osakondade asutamine kulges keerustunud poliitilises ja majanduslikus olukorras. Saksa vägede lähenemine ja toitusolude halvenemine kahjustas tugevalt riigivõimu autoriteeti. Ühelt poolt soov luua toimiv EMRL võrgustik, teisalt valmistuda augusti lõpus aset leidvaks omavalitsuste valimisteks, hoogustas vallakeskustes erakonna osakondade asutamist. EMRL leidis Jürmani tegevuspiirkonnas niivõrd suurt toetust, et 15. oktoobril 1917. aastal toimus Lõuna-Eesti maakonnaorganisatsioonide esimene kongress just Pärnumaal. Kokkusaamisel valiti partei maakonnakomitee, arutati Venemaa Asutava Kogu valimistega seotud küsimusi ja erakonna poliitilist eeskava.⁷⁹ Viieliikmelisse maakonnakomitee koosseisu hääletati ka August Jürman, kelle kohapealne positsioon muutus peale EMRL Pärnumaa osakonna kongressi üha kindlamaks. Varasemalt jäi Jürmani kui maakonnas vähem tuntud isik roll erakonna organiseerimisel Christjan Arro ja Johan Hanseni kui Pärnus rohkem teatud tegelaste varju.⁸⁰ EMRL Pärnumaa osakondade esimese koosoleku järel Jürman aga Pärnu maakonnakomitee saadikuks novembris Tartus toimunud ülemaalisele EMRL kongressile.⁸¹ Omavalitsuste ja üksikisikute nõustamisega tegelenud maakonna agronoomi positsioon andis hea alguspunkti tutvuste soetamiseks kohalike ringkondadega ja aitas kaasa EMRL osakonna loomisele. Seega sai August Jürmanist kui Eesti Maarahva Liidu Pärnu piirkonna liidrist rääkida alles peale 15. oktoobril toimunud maakonnakongressi.

Oktoobri lõpus viidi Petrogradis enamlaste eestvõttel läbi riigipööre ja võim koondus mitmesuguste erakorraliste institutsioonide (nt. sõjarevolutsioonikomiteede) kätte. Eestis teostus oktoobripööre rahumeelse ülevõtmise tasandil. Ametiasutustele teatati võimu kuulumisest uutele juhtidele, kellele tuleb alluda.⁸² Samas polnud kahtlust, et enamlaste edasine tegevus oleks avaldanud senistele autonoomiapüüdlustele negatiivset mõju. Viimaste näiliselt suuremeelne rahvusprogramm ei pakkunud mingit kindlust ja rahvuslikes

⁷⁷ Eesti Demokraatliku Erakonna Pärnu ringkonna kandidaadid. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 20.07.1917.

⁷⁸ Pärnu linna uude volikogusse saavad. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 26.07.1917.

⁷⁹ Graf 2000, lk. 32; Maarahva Liidu maakonnakongress. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 12.10.1917; Eesti Maarahva Liit Eesti Wabariigi loomisel. Tallinn 1919, lk. 5.

⁸⁰ Üleskutse maarahvale. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 18.05.1917.

⁸¹ Eesti Maarahva Liidu Pärnu maakonna kongress. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 19.10.1917; Eesti Maarahva Liidu kongress. – *Põllutööleht* 15.11.1917.

⁸² Pajur; Vunk 2008, lk. 32-33.

ringkondades kõneldi mõttest kuulutada Eesti iseseisvaks. Venemaast lahkulöömise idee kogus kiiresti pooldajaid EMRL toetajate ridades. Eelkõige ärritas maaliitlasi enamlaste agraarpoliitika, mis eraomanduse natsionaliseerimise kujul ähvardas meelevaldselt lammutada valitsenud majandusolusid.⁸³ EMRL veendumuste kinnitamiseks avaldas Jaan Hünerson 1917. aasta oktoobris agraarpartei põhimõtteid koondava brošüüri „Kolm nõudmist – maad, vabadust, haridust“. Trükises kinnitati, et ka maatamehed, rentnikud ja sulased saavad tulevikus iseseisvateks põllupidajateks. Jätkuvalt rõhutati, et Eesti arengutee saab toimida vaid eraomanduse püsimisel ja laienemisel.⁸⁴

Jaan Hünersoni sõnastatud põhimõtted leidsid kinnitust 5.-6. novembril 1917. aastal toimunud EMRL ülemaalisel kongressil, mille 30 delegaadi seas oli ka August Jürman.⁸⁵ Valituna kongressi kirjatoimetajaks korraldas ta dokumentide vastuvõtmisega seonduvat. Maaliitlaste tugeva toetuse pälvis otsus, et partei peaks jätkusuutlikuks tegutsemiseks koondama oma tegevusse põllumehed üle kogu Eesti. Kuna Põhja-Eestis tegutsenud Eesti Talurahva Liidu (ETL) seisukohad agraarküsimuses olid sarnased EMRL omadega, nähti lahendusena kahe partei ühendamist.⁸⁶ Sarnaselt teiste rahvuslike erakondadega nõuti Eesti Asutava Kogu kokkukutsumist, mis pidi määrama riigikorra ja leevendust tooma tekkinud poliitilistele küsimustele. Sügavat meelehärmi põhjustas ülevenemaalisel nõukogude kongressil 26. oktoobril vastu võetud maadekreet, mis nägi ette eraomanduse likvideerimist ja maade valitsemist maakomiteede suunamisel. Taoline otsus põhjustas delegaatide hulgas elavat mõttevahetust. Kohaletulnud leidsid, et enam ei tohi jääda tummaks tunnistajaks.⁸⁷ August Jürman, kelle keskseks ülesandeks oli laiemalt tutvustada erakonna maapoliitikat, hindas kõnes „EMRL üldised põhjused maaküsimuse kohta“ olukorda järgnevalt: „Et ei sünniks rahva elu täielik häving, siis peab meil Maapäev rahva üle juhtimise enese kätte võtma. Soovitan astuda selleks sammud, et Eesti väeosad kodumaa korra alalhoidmise enda hooleks võtaksid.“⁸⁸

August Jürmanile tähendas erakonna kongress versteposti ületamist poliitilise karjääri kujundamisel. Olles EMRL tegevusega algusest peale seotud, tõusis ta 1917. aasta lõpuks erakonna juhttuumikusse. Maaküsimuse eest kõnelejana kuulus ta ülemaalse kongressi kolmeliikmelisse juhatusse ja valiti keskkomiteesse. Samas oli ta veel liiga noor ja tundmatu,

⁸³ Kalmo, Hent. Enesemääramise saatuslik tund. - *Iseseisvusmanifest artikleid, dokumente, mälestusi*. Tartu 2014. lk. 202; Eesti Maarahva Liidu ülemaaline kongress. - *Põllutööleht* 15.11.1917.

⁸⁴ Hünerson, Jaan. Kolm nõudmist – maad, vabadust, haridust. Tartu 1917, lk. 6.

⁸⁵ Eesti Maarahva Liidu ülemaaline kongress. – *Tallinna Teataja* 11.11.1917.

⁸⁶ Eestimaa talurahvaliidu kongress 29. oktoobril. – *Tallinna Teataja* 07.11.1917; *Põllutööleht* 15.11.1917.

⁸⁷ Eesti Maarahva Liidu ülemaaline kongress. – *Tallinna Teataja* 11.11.1917.

⁸⁸ Eesti Maarahva Liidu kongress. – *Põllutööleht* 15.11.1917; Eesti Maarahva Liit. Teejuht. Tartu 1917, lk. 24.

et ülemaaliselt omada suurt tuntust kandideerimaks Venemaa Asutavasse Kogusse. EMRL ja EDE läksid valimistele ühise Demokraatliku blokina.⁸⁹ Ülevenemaalise Asutava Kogu valimised toimusid olukorras, kus võim oli läinud enamlaste kontrolli alla. Valimised lõppesid Eestis viimaste võiduga viies maakonnas. Demokraatlik blokk suutis enamlasi edestada vaid Pärnu- ja Tartumaal.⁹⁰ Arvata võib, et Pärnumaalt saadud tugeva mandaadi kogumisel oli panus ka August Jürmani organiseerimistööl.⁹¹

15. novembril 1917. aastal kuulutas Maanõukogu end kõrgemaks võimuks kuni Eesti Asutava Kogu kokkukutsumiseni.⁹² Protsessi käivitamist taganud juhtivate Eesti rahvuslike poliitikute kõrval tasuks väärtustada elanikkonnaga vahetult kontaktis olnud rahvameelseid ametimehi. Nende reaalsest tegevusest tingitud mõju omariikluse kujundamisse ei tohi alahinnata. Seda kinnitab August Jürmani tegevus EMRL käivitamisel Pärnumaal. Arvestada tuleks, et otsest parteilise poliitika korraldamise kogemust oli mehel 1917. aasta lõpuks nagu enamikel tema kaasaegsetel vaid mõne kuu jagu.

1.2. 1917. aastal Pärnu maakonna agronoomina

August Jürmani Pärnumaale siirdumise põhjuseks oli asumine Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi teenistusse. Erialase ametikoha vastuvõtmisel ei pruukinud ta aimata, millised lisatööd teda ees võivad oodata.⁹³ Võõras tegevuspiirkonnas laiemale üldsusele vähetuntud inimesena, puutus ta kõigepealt kokku maal valitsenud nigelate majandusoludega. Esimene maailmasõda ja rekvisitsioonid ei jätnud kedagi puudutamata. Pärnumaal valitsenud olusid kirjeldas hästi 1917. aastal 29. aprillil ilmunud *Tallinna Teataja*: „Maa on meestest tühi. [...] Maa on nurisemata kannud kõik need lõpmata käskude hulgad, [...] mille täitmine maa tööd ripakile jättis.“⁹⁴

1913. aastal asutatud Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi ülesandeks sai Eesti põllumajandusnäitajate täpne väljaselgitamine. Kohe pärast keskseksi loomist tehti algust ka maakonna (jaoskonna) agronoomide kutsetegevusega. Nende põhikohustuseks kujunes põllumajandusliku nõustamise korraldamine majandusliku olukorra parandamiseks. Parema kutsealase ettevalmistuse eesmärgiks seati maaharijatele kursuste organiseerimine. Erialaspetsialistid pidid levitama põllupidajatele kasulikke teadmisi ja oskusi põllukultuuride

⁸⁹ Eesti Demokraatlike Bloki kandidaadid Venemaa Asutavasse Kogusse. – *Postimees* 06.11.1917; Venemaa Asutavasse Kogusse. – *Postimees* 11.11.1917.

⁹⁰ Vene Asutava Kogu valimistelt Pärnumaal. – *Postimees* 08.12.1917; Pajur; Vunk 2008, lk. 34-25.

⁹¹ Eesti polkude hääks. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 18.11.1917.

⁹² Graf 1993, lk. 186-187.

⁹³ August Jürmani ametisse astumise teade. – *Põllutööleht* 17.05.1917.

⁹⁴ Muljed Pärnumaalt. – *Tallinna Teataja* 29.04.1917.

ning kodumajanduse alal.⁹⁵ August Jürmanist kujunes seltsi aktiivne tegevliige, kes jõudumööda panustas eestikeelsete agraarmajanduslike teadmiste kujundamisele. Lisaks erialaariklitele Põllutöölehes ilmusid tema sulest kaks raamatut: „Lubi ja teised maaparanduse ained“ ning „Umbrohud ja nende hävitamine“.⁹⁶ Kuna põllumajandusmõtte iseseisvaks arenguks oli vaja teaduslikku andmematerjali oma maa looduslikest tingimustest, eriti aga talumajanduse kohta, siis organiseeriti rohkelt uurimiskäike. Vaatlus- ja katsetegevusest ning statistiliste andmete koostamisest võttis osa ka August Jürman. Näiteks viis ta 1913. aastal Theodor Pooli ja Jaan Hünersoniga läbi Eesti talukarjade kohta käivat uurimistööd.⁹⁷ Esimese maailmasõja algus 1914. aastal pidurdas märgatavalt nõuandetööd ja kursuste korraldamist ning takistas mitmesuguste ülesannete täitmist. Sellest hoolimata saavutati rahvusliku põllumajanduse arendamiseks lootustandvaid tulemusi. Kindlat mõttelist alust ei õnnestunud ebastabiilsetes tingimustes neile anda. Eesti põllumajandusmõtte- ja kirjanduse edasine areng eeldas esimesi samme tegeva rahvusliku põllumajandusteaduse väljakujunemist.

1917. aasta maist Pärnu maakonnas põllumajandusliku nõustamistegevusega algust teinud August Jürman puutus kokku mitmete sõjaaegsete maarahva eluolu mõjutanud takistustega.⁹⁸ Suuremaid tagasilööke Esimese maailmasõja aastatel sai põlluharijate kutsealase hariduse laiendamise kava, mis oli Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi peaeesmärged. Põllupidajad üle kogu maakonna vajasid toetust võimalikult kasulike otsuste langetamisel. Samas võtsid maakonna agronoomid põhitöö kõrvalt osa toitluskomitee ja rekvisiitkomisjoni tegevusest. Tasub meele pidada, et keskseltsi poolt nimetatud agronoomid töötasid ilma alluva ametkonnata. Kuna ühe agronoomi kanda oli kogu maakonnas toimuv tegevus, siis paratamatult ei suutnud ta igal pool kohal olla ega soovitusi jagada.⁹⁹

Siinkohal tekib küsimus, milliste konkreetsete probleemidega tuli August Jürmanil maakonna agronoomina tegeleda? Vastuse annavad 1918. aasta augustis ja septembris ajalehes *Põllutööleht* ilmunud Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi 1917. aasta tegevusaruanded. Maakonna agronoomi otsesteks tööülesanneteks oli maaharimise, väetamise, külvikorra sisseseadmise, majapidamise korraldamise ja karjapidamist puudutavate küsimuste lahendamine. Lisaks oli vaja tegeleda tarbeainete ja seemnevilja muretsemisega

⁹⁵ Jürman, August. Põllumeeste-seltsid ja Eesti Põllumeeste Keskseks. - *Eesti maa-rahvas-kultuur*. Tartu 1926, lk. 441; Ümarik, Jaak. Põllumajanduslik Ameerika. Tallinn 1928, lk. 91.

⁹⁶ Jürman, August. Lubi ja teised maaparanduslikud ained. Tartu 1915; Jürman, August. Umbrohud ja nende hävitamine. Tallinn 1922.

⁹⁷ Kuum, Jüri. Eesti Põllumeeste Keskseks. *Agraarteadus* 1996, nr. 3, lk. 301.

⁹⁸ Pärnumaa kreisi-agronoom August Jürmann ametisse astunud. - *Põllutööleht* 17.05.1917.

⁹⁹ Maakonna agronoomi lähemad jooksvad ülesanded. - *Põllutööleht* 16.08.1917; Põhja-Liivimaa Põllutöö keskseltsi tööst 1917. aastal I ja II. - *Põllutööleht* 07.08.1918, 04.09.1918.

ning põllutaime sortide varumisega. Täites põllumajanduskonsultandi ülesandeid, oli maakonna agronoom valmis kaasa aitama iga temani jõudva üksikjuhtumi lahendamisele. Selleks puhuks oli agronoomi poolt määratud avalikud kõnetunnid. August Jürman võttis Pärnumaa põllupidajaid vastu advokaat Hugo Kuusneri majas asunud kontoris Pühavaimu tänaval.¹⁰⁰ Samas oli maakonna agronoomi ametikoht August Jürmani ainus töökoht, kus ametiülesannete täitmise põhirõhk toetus kutsealasele ettevalmistusele.¹⁰¹

Esimese maailmasõja aastatel kujunes maakonna agronoomi põhiülesandeks talumajapidamiste ümberkorraldamine vastavalt kriisisituatsioonile. Soovitustes rõhuti efektiivsuse ja tootlikkuse suurendamisele ning tehnilise võimekuse säilitamisele. Maakonna agronoomi töörohkemaks küsimuseks kujunes kaasa aitamine põllutöö inventari uuendamisele. Sõja ajal ei olnud võimalik paljude põllutööriistade ja masinate ostmine ning raua sissevedu abivahendite parandamiseks. Maaharijate rohkearvuline mobiliseerimine vähendas tööjõu arvukust. Keskseksi ülesandeks sai abitööjõu leidmine põllutöörohketele perioodidele.¹⁰²

Põllumajanduslik nõuandmine pidanuks jõudma kursuste ja kõnekoosolekute vahendusel laia auditooriumini. Vaatamata põllumajanduslike ringkondade pingutustele oli Esimese maailmasõja tõttu maarahva huvi agraarkorralduslike tehniliste ja majanduslike uuenduste vastu teisejärguline.¹⁰³ Samas avaldas keskseltsi agronoomidele mõju päevapoliitiliste huvide kasv. Autonoomia püüdlustega tekkinud poliitilise aktiivsuse tõus kutsus instruktoreid üha enam kursuste korraldamiste juurest poliitilisele tööpõllule. Tulenevalt keskseltsi kohustusest teha koostööd kohapealsete seltsidega, asus Jürman looma kontakte ühistegelike organisatsioonidega, aitamaks kaasa põllumajandusliku kutsealase tegevuse korraldamisele.¹⁰⁴ Teatavasti olid Eesti põllumeeste seltsid olulisel kohal rahvuskultuuri arendamisel. Peale põllumajanduslike probleemide arutati neis päevapoliitika küsimusi. Kuuludes 1917. aasta juunist Pärnumaa Põllumeeste Seltside liidu juhatusse, olid Jürmanil võimalused kõnede pidamiseks õige suured. Aasta jooksul oli tal kaheksa esinemist.¹⁰⁵ Võib oletada, et lisaks maakorralduslikele ja päevapoliitilistele küsimustele tutvustas Jürman ka Eesti Maarahva Liidu aluspõhimõtteid. Populaarsemaks Jürmani poolt propageeritavaks teemaks oli Pärnu maakonda põllutöökooli ja katsetalude asutamise

¹⁰⁰ Maakonna agronoom August Jürmann. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 06.06.1917.

¹⁰¹ August Jürmani mälestusi sündmustest Pärnumaal aastatel 1917/1918. – ERA. 2124.3.316, l. 1.

¹⁰² Maakonna agronoomi lähemad jooksvad ülesanded. – *Põllutööleht* 16.08.1917.

¹⁰³ Samas.

¹⁰⁴ Pärnu maakonna maakomisjon. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 31.05.1917.

¹⁰⁵ Põhja-Liivimaa Põllutöö keskseltsi tööst 1917. aastal II. – *Põllutööleht* 04.09.1918; Pärnu maakonna seltside liidu koosolek II. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 22.06.1917.

küsimus. Ta pidas piirkondlikule agraarkorraldusele vajalikuks rahvaülikooli vormis töötava väikepõllumeeste kursuste käivitamist. Koostöös Pärnumaa Põllumeeste Seltsiga õnnestus Jürmanil luua kaheksaliikmeline komisjon põllutöökooli algatamiseks.¹⁰⁶

Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi juhtkond oli EMRL organiseerijaks. Keerulises olukorras mõisteti hästi, kuidas maakonna agronoomide vahendusel laiendada erakonna võrgustiku haaret. Olles põllupidajate vaimseks mentoriks, kujunesid maakonna agronoomil kontaktid maaharijatega. Head läbisaamist soosis kohustus luua usaldusväärsetest isikutest kontaktivõrgustik, kellest hiljem kujuneksid väiksemates kohtades talupidajate tegevuse suunanäitajad.¹⁰⁷ August Jürmani tegevuse edukust kinnitas tema esitamine omavalitsuste poolt täievoliliseks esindajaks Pärnu maakonna maakomitee juhatusse.¹⁰⁸ Maakomisjonide (hilisemate maakomiteede) praktiline tegevus seisnes üleriikliku komisjoni poolt vastuvõetud tegevuskavade ellurakendamises, riigi valdusesse kuuluvate metsade, maade ja põllumajanduslike ressursside korraldamises ning kontaktide loomises teiste piirkondlike ametiasutustega.¹⁰⁹ Seega aitas tegevus agronoomina tagada EMRL piirkonna juhile olulise rolli maakonna poliitilise elu suunajana.

Maakonna agronoomi tööd on kirjeldanud 1917. aastal Viljandis sama ametit pidanud Hans Johani. Tema sõnade kohaselt tuli iga lisakohustusega juurde arvukalt ülesandeid, millele pühendumine ametimeestelt palju aega nõudis. Seda vähem jäi maakonna agronoomil jõudu kutseliste ülesannete jaoks. Väike kasu oli seigast, et ametnikud, kes mujal teenisid, said väljastpoolt ka osa palgast. Lisakohustuse eest saadud hüvest ei jäänud ilma ka August Jürman. Nõnda maksti talle Pärnu maakomitee juhtimise eest kuus 250 rubla. Summale lisandusid transpordiga seotud kulude katmine ja päevaraha maksmine.¹¹⁰ Eraldi tasu määrati August Jürmanile ka Pärnu maakonna tootluskomitee tegevuses osalemise eest.

August Jürmani kokkupuude Pärnu maakonna tootluskomiteega sai alguse 1917. aasta juulis. Maakonna agronoomina määrati ta kinnitama hindade väärtusi, mille alusel põllupidajad oleksid nõus vilja ülejäägi tootluskomiteele müüma.¹¹¹ 30. augustil toimunud koosolekul valiti Jürman komitee täievoliliseks liikmeks. Tema esimeseks suuremaks tööülesandeks kujunes suve lõpul lahvatanud viljavarustuse küsimuse lahendamine. Tootluskomitee koondaruande järgi ei olnud omavalitsustes viljatagavarasid rohkem kui

¹⁰⁶ Põllumeeste seltsi pühapäevane koosolek. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 07.07.1917. Pärnu Põllumeeste Selts. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 13.07.1917.

¹⁰⁷ Ümarik 1928, lk. 94.

¹⁰⁸ Pärnu maakonna maakomisjon. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 31.05.1917.

¹⁰⁹ Maa korralduse komiteede ülesanded. – *Tallinna Teataja* 28.06.1917.

¹¹⁰ Põllutööleht 16.08.1917; Pärnu maakomitee koosolekult. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 19.08.1917.

¹¹¹ Pärnumaa tootluskomitee koosolek. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 31.07.1917.

esmise vajaduse rahuldamiseks. Viljapuudus ähvardas seetõttu linnasid ja aleveid. August Jürman Pärnumaa toitluskomitee liikmena pakkus olukorra leevendamiseks normikaartide rakendamise võimalust. Suuremaid keskusi soovitas ta varustada mõisadelt kokku ostetava viljatagavaraga.¹¹² Viimane sai nõukogu liikmete toetuse ja septembri alguses tehti Pärnumaa mõisatele teatavaks toitlustusameti otsus vilja rekvireerimise kohta.

August Jürmani tegevust toitluskomitees võib pidada maakonna agronoomi ülesannete kõrvalt senise karjääri pingelisemaks tööperioodiks. Esimese maailmasõja tõttu tagalas lahvatunud toitluskriis mõjutas üha suuremal määral Pärnumaal toimuvat. Teatav mõju keerulise olukorra kujunemisel oli maailmasõja eelse Eesti põllumajanduse ümberorienteerumine teraviljakasvatusele karjakasvatusele. Majanduslikult tasuvama valdkonna eelisarendamise tulemusel ei jätkunud oma tarbeks teravilja ka rahuajal.¹¹³ Venemaa Ajutise Valitsuse määrusega loodi keerulise olukorra leevendamiseks toitluskomiteed. Nende ülesanneteks oli sõjaväe hüvanguks korraldatavate rekvisitsioonide läbiviimine ja samaaegselt tsiviilelanike minimaalne varustamine esmaste toiduainetega.¹¹⁴ Antud olukorras võtsid maakonna agronoomid maarahva huvide eest seisjatena osa toitluskomiteede tegevusest. Nende püüdeks kujunes laastamistöö leevendamine adekvaatsete hinnangute andmisega sundvõtmiste võimalikkudele tagajärgedele.

Jürmani tegevus Pärnumaa toitluskomitee liikmena langes kokku ajaga, mil saksa väeüksused vallutasid Riia linna ja valmistusid hõivama Lääne-Eesti saarestikku. Pärnut tabas seetõttu ootamatu evakueerimisärevus, mis leevendus alles sakslaste rinde peatumise järel Eesti saartel.¹¹⁵ Tundus reaalse ohuna, et Vene sõjaväe riismed asuvad pealetungiva saksa võimu eest taganedes maad laastama ja põhjustavad suuremahulise toitluskriisi. 1917. aasta sügiseks olid maakonna põllumajandusolud varasemate rekvisitsioonide tõttu trööstitud. Prognoositud kannatused ei lasknud ennast kaua oodata. Vilja kokkuostuhindade ja toidunormide määramisele lisaks oli Pärnu maakonna toitluskomitee sunnitud sõjaväevõimude nõudmisel 18. septembril välja kuulutama laialdase rekvisitsiooni. Kuna sundvõtmine hõlmas rindejoonega piirnevast rannikust 50 kilomeetri laiust territooriumit, siis esmajärjekorras langesid rekvireerimise ohvriks Pärnu-, Lääne- ja Harju maakonnad. Jürmani poolt *Postimehe* Pärnu väljaandes avaldatud teate kohaselt pidi ootamatu rekvisitsioon

¹¹²Pärnu toitluskomitee koosolekult. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 02.09.1917; Eestimaa Toitlusvalitsuse korraldused - *Põllutööleht* 02.08.1917.

¹¹³ Eesti Vabadussõda 1918-1920. I osa. Tallinn 1937, lk. 167-168.

¹¹⁴ Eestimaa toitluskomitee kiri Eestimaa Ajutisele Maavalitsusele. – ERA. 4419.1.8, l. 1-2; lk. Mägi, Jaan. Katkendid 1917-18 .a. mälestustest. - *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt* I köide. Tallinn 1927, lk.294.

¹¹⁵ Pajur; Vunk 2008, lk. 26.

hõlmama toiduaineid, kariloomi ja hobuseid.¹¹⁶ Jürman mõistis, et taoline maaolude suhtes asjatundmatu tegevus on maakonnale väga laastav.

18. septembril loodi Pärnumaal kubermangu toituskomitee korraldusel rekvisitsioonikomisjon, mis hakkas võõrandama talunikelt söödamoona sõjaväe hobuste tarbeks.¹¹⁷ Tekkinud vastuolulises situatsioonis pidid komitees talurahva heaolu esindavad liikmed vaagima oma tegevuse võimalikku mõju. Täpsete andmete esitamisega ja nende põhjendamisega sai leevendada laastavaid sunnivõtmisi. Põllumajanduslike näitajate oskuslik kasutamine pakkus võimalust sõjaväevõimudele selgeks teha, et tõukarjade mõisadest evakueerimine tooks kaasa nii loomade kui ka maamajanduse kiire hävingu. Seetõttu õnnestus läbirääkimiste tulemusel ära hoida suure produktiivsusega tõukarjade evakueerimine ja tapmine rekvisitsioonikohustuse täitmise eesmärgil. Samalaadset võtet kasutas Jürman talumajapidamiste piimakarjade päästmiseks.¹¹⁸

Esialgne optimism kujunes siiski petlikuks ja asendus rekvisitsiooni hoogustumisega. 18. oktoobril teatas *Postimehe* Pärnu väljaanne, et käimas on aktsioon maa täieliku tühjendamise mõttes.¹¹⁹ Sunniviisilise võõrandamise õigused olid üle läinud maakonna piires paiknevatele sõjaväeosadele, keda Pärnumaal selleks ajaks oli tavatult palju. Eriti pingeliseks muutus olukord 1917. aasta oktoobri lõpus, mil Põhjarinde varustusülem käskis rekvisitsiooni veelgi laiendada, jättes elanikkonnale toidutagavara vaid aasta lõpuni. Selle tulemusel oleks Pärnu maakond tühjendatud igapäevaseks eluks vajalikest esmatarbekaupadest ning talud kari- ja veoloomadest.¹²⁰ August Jürmani mälestuste kohaselt püüdis ta sõjaväevõime veenda evakueerumist teostada vaid osaliselt. Kuna väljakäidud idee soovitud tulemust ei andnud, kutsuti 24. oktoobril 1917. aastal kokku Pärnu maakonna valdade esindajate koosolek. Peale seisukorra analüüsimist saadeti telegrammid Ajutisele Valitsusele, sõjavägede ülemjuhatajale ja Põhjarinde juhatusele. Nõuti rekvireerimiskäsu viivitamatut tühistamist. Omavalitsuste esindajatele avaldas kindlat toetust ka Eesti Maanõukogu. Viimase operatiivse tegevuse tulemusel õnnestus mastaapne toidukriis ennetada.¹²¹ Vaatamata rahvamajandusliku katastroofi osalisele ärahoidmisele, oli 1917. aasta sügisestel rekvisitsioonidel Pärnumaa põllumeestele üliirängad tagajärjed.

¹¹⁶ Üleüldine sunnivõtmine oodata. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 11.09.1917. Kariloomade rekvisitsioon. – *Põllutööleht* 20.09.1917.

¹¹⁷ Evakueerimise asjus. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 20.09.1917.

¹¹⁸ Peet, August. Eestimaa Toitusametis. – *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt* I köide. Tallinn 1927, lk.101. Loomade rekvisitsiooni asjus. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 27.09.1917.

¹¹⁹ Täielik rekvisitsioon. – *Postimees: Pärnu väljaanne*. – 18.10.1917.

¹²⁰ Pajur; Vunk 2008, lk. 28-29.

¹²¹ Kuidas Eesti iseseisvus Pärnus välja kuulutati. – *Järva Teataja* 22.02.1938; Laaman, Eduard. Eesti lahkumine Vene riigist 1917-1920. Tallinn 1920 lk. 33.

Hinnates August Jürmani 1917. aasta tegevust Pärnu maakonnas, võib väita, et temast sai kesksemaid piirkonna arengu edendajaid. Maakonna agronoomi ametipositsioon eeldas teataval määral rahvajuhiks olemise funktsiooni. Jürmani kompetentsi kuulusid küsimused alates põllumeeste seltsi kutselisest tegevusest ja lõpetades rekvisitsiooniga. Mida aktiivsem oli agronoom oma töös, seda suuremaks kasvas tema ülesannete hulk. Ümberkorraldused maakonna agronoomi töös toimusid 1918. aasta suvel, mil Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseks oli sattunud majanduslikesse raskustesse. Seltsi kesктоimkond andis mõista, et põllumajandusolukorra jätkusuutliku arengu kindlustamine eeldab piirkondlike ühingute suuremat kaasatust. Seetõttu asutati maakonnas tegutsevate seltside poolt 27. oktoobril 1918. aasta Pärnumaa Põllutöönõukogu.¹²² Asutuse ülesandeks sai maakonna agronoomi ametisse seadmine. Samas läks nõukogu pädevusse ka pikemaajaliste põllutöökursuste ja koolide asutamise küsimus.¹²³ Inimressursi lisandudes vabanes maakonna agronoom August Jürman mitmetest senistest lisakohustustest ja ta sai enam keskenduda poliitilisele tegevusele. 1917. aasta pingeliste sündmuste läbielamine Pärnu maakonna agronoomina oli Jürmanile suureks kogemuseks kindlustamaks edasist positsiooni agraarpoliitikuna.

1.3. Eesti iseseisvuse väljakuulutamine Pärnus

Eesti ajalookirjanduses on põhjalikku käsitlust leidnud omariikluse loomise protsess. Pärnus teoks saanud vabariigi väljakuulutamise ja Eesti riikluse tüviteksti - iseseisvusmanifesti trükkimise juures on keskne osa omistatud ühiskonnategelastele Hugo Kuusnerile ja Jaan Järvele. Teenimatult, aga mittepõhjendatult, on tahaplaanile jäänud August Jürmani nimi, kelle tegevus aitas kaasa rahvusriigi sünnile Pärnumaal.

Rahvuslik enesemääramine, kui lahkulöömine impeeriumist, oli 1918. aasta alguseks saanud ülemaaliselt tunnustatud lööksõnaks. Maanõukogu 15. novembri 1917. aasta otsusega anti Eesti maa ja rahva tulevikku puudutavate otsuste langetamise õigus demokraatlikult valitava Eesti Asutava Kogu ainupädevusse. Kuigi võimule tulnud enamlased ei tunnustanud Maanõukogu rolli kõrgema võimu kandjana, läksid nad siiski kaasa Eesti Asutava Kogu moodustamise kavaga.¹²⁴ Viimased lootsid saada sotsialistlikule korrale ametlikku poolehoidu. Rahvuslikes ringkondades säilis lootus, et Eesti Asutava Kogu eestvõttel saab teoks hoopis omariikluse väljakuulutamine. Rahvaesinduse valimised pidid toimuma 21.-22. jaanuaril ja valituks osutunud saadikud kokku tulema 15. veebruaril 1918. aastal. Kuigi

¹²² Pärnumaa põllutöö nõukogu asutamise koosolek 1. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 29.10.1918.

¹²³ Pärnumaa põllutöö nõukogu asutamise koosolek 2. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 01.11.1918.

¹²⁴ Undusk, Jaan. Iseseisvusmanifesti intertekstuaalsus. – *Iseseisvusmanifest: artikleid, dokumente, mälestusi*. Tallinn 2014, lk. 35. Enamlased ja asutav kogu. – *Tallinna Teataja* 07.12.1917.

August Jürmanit Asutava Kogu valimistel üles ei seatud, võttis ta Pärnumaal 1918. aasta jaanuaris osa EMRL, ETL, Eesti Radikaaldemokraatliku Erakonna (ERDE) ja EDE baasil moodustatud Demokraatliku bloki käivitamisest.¹²⁵ Jürman tutvustas Pärnumaa piirkonna erakonnategelastele aluspunkte, milles ühinenud parteide vaated sarnanesid. Suunda omariikluse poole kinnitas 1. jaanuaril 1918. aastal Maanõukogu vanematekogu ja Maavalitsuse liikmete poolt kokku kutsutud nõupidamine, kus leidis lõpliku kinnituse Eesti iseseisvuse püüdlus.¹²⁶

1918. aasta algusnädalatel korraldati Pärnumaal omariikluse toetuseks mitmeid rahvakoosolekuid. Neist olulisem toimus 11. jaanuaril 1918. aastal „Endla“ seltsimajas, kus kohaletulnutele kõnelesid ajalehetoimetaja Jaan Järve ja maakonna agronoom August Jürman.¹²⁷ EDE liige Järve valgustas Eesti rahvusriigi võimalikkuse küsimust. Eesmärgiga suunata rahva häält omariiklust toetava valimisliidu poole, esines EMRL eestkõnelejana August Jürman. Tema ettekanne analüüsis Eesti erakondade viimaste kuude jooksul kujunenud tegevust. Esmalt vaagis ta Venemaal 1917. aastal toimunud sündmusi ja andis hinnangu põhjustele, mis tingisid enamluse võimule pääsemise. Eesti erakondade võrdlemisel lähtus Jürman maaprogrammide erinevustest. Ta kiitis heaks ja soovitas Asutava Kogu valimistel toetada erakondi, kes pooldavad väikemajapidamistele tuginevat agraarkorraldust.¹²⁸

Rahva püüdlust omariiklusele kinnitasid Eesti Asutava Kogu valimiste tulemused. Enamlaste poolt aga peatati loodava rahvaesinduse kokkukutsumine ja kuulutati välja piiramisseisukord. Katkestatud valimiste tulemusel häabusid Asutavale Kogule pandud lootused, kuid samas ei kaotatud tungi omariiklusele. Piiramisseisukorra järgselt kehtestatud repressioonid olid suunatud baltisakslaste vastu. Samas vangistati enamlaste poolt ka Eesti rahvuslikke tegelasi.¹²⁹ Pärnus toimus ulatuslik arreteerimis- ja läbiotsimislaine ööl vastu 28. jaanuarit 1918. August Jürman pääses vahistamisest, kuna viibis sellel ajal vanematetalus Järvemaal. Sisse oli murtud tema kabinetti EMRL Pärnu osakonna büroos. Arvata võib, et käidi otsimas maaliitlaste kohta kompromiteerivaid materjale. Jürmani mälestuste kohaselt oli sissetungijate poolt kaasa viidud erakonna kirjavahetus ning hulgaliselt lendlehti.¹³⁰

¹²⁵ Demokraatlike Bloki koosolek. – *Uus Pärnu Postimees* 13.12.1917.

¹²⁶ Maanõukogu vanematekogu ja erakondade esindajate ühisnõupidamise protokoll 31.12.1917. – ERA.78.1.49, l. 117; Maanõukogu vanematekogu ja erakondade esindajate ühisnõupidamise protokoll 01.01.1918. – ERA.78.1.49, l. 120-123; Demokraatlike Bloki koosolekult. – *Uus Pärnu Postimees* 15.12.1917.

¹²⁷ Rahvakoosolek. – *Uus Pärnu Postimees* 09.01.1918.

¹²⁸ Rahvakoosolek 1. – *Uus Pärnu Postimees* 12.01.1918; Rahvakoosolek 2. – *Uus Pärnu Postimees* 13.01.1918.

¹²⁹ Laaman 1964, lk. 217; Eesti riikluse alusdokumendid 1917-1920. Tartu 2008, lk. 23.

¹³⁰ Jürima, August – Mälestusi sündmustest Pärnumaal aastatel 1917/1918. - ERA 2124.3.316.

Enamlaste võimuaeg Pärnumaal kestis vaid mõne kuu. Isehakanud võimuesindajate vastu suunatud meeleolu oli maal sedavõrd tugev, et arreteerimisohust hoolimata asuti organiseerima rahva omakaitset. Tolleaegseid meeleolusid on hinnanud August Jürman järgnevalt: „Meie käisime salaja koos Maaliidu büroos omakaitset organiseerimas. Nendest koosolekutest võtsid osa pea kõikide erakondade esindajad. Kord tähendas üks parempoolsetest ägedalt: „Kas ei oleks parem ühendusse astuda enamlastega kokkuleppe toetamiseks, kuna meie nende kukutamiseks liiga kardetavat mängu mängime?“ Sellepeale tähendasin, et tagasi pöörata on pea võimatu. Meil jääb üle kas neid kukutada, või ise langeda.“¹³¹ Ennekõike Vändra ja Tori piirkonna meestest moodustatud röövtegevuse vastased kaitsesalgad kavatsesi koondada Pärnusse. Võib oletada, et nende eesmärgiks oleks olnud relva teel linnas võimu kehtestamine. Samas paiknes kohapeal veel arvestatav enamlastest sõjajõud.

1918. aasta veebruaris hakkasid Pärnumaal levima kuuldused, et Tallinnas tegutsevatel rahvuslikel poliitikutel on kavas Eesti iseseisvaks kuulutada. 20. veebruaril jõudsid linna ärevad teated saksa vägede edasitungimisest. Pärnus algasid samaaegselt enamlaste ettevalmistused põgenemiseks.¹³² 22. veebruari hommikuks lahkusid linnast viimasedki punakaartlased ning ainsa relvajõuna jäi kohale Pärnu Eesti Pataljon. Kõik seaduslikud võimuasutused olid likvideeritud ja nende taastamine nõudis aega. Saksa vägede kiire edasitungimine ja otsese kontakti puudumine Tallinnaga tekitasid Pärnus infosulu.¹³³

Juhiste saamiseks otsustasid Pärnu rahvuslikud ringkonnad saata August Jürmani 18. veebruaril Tallinnasse. Jürmanil oli võimalus osaleda Haritlaste klubis 20. veebruaril toimunud salajasel koosolekul.¹³⁴ Seal kõneldi mõttest enne sakslaste saabumist kuulutada välja omariiklus. Loomulikult ei arvanud sellel hetkel enam keegi, et mõni pidulik akt sakslased peatab. Iseseisvusmanifestist pidi saama dokument ja omariikluse väljakuulutamisest sündmus, mis aidanuks siinseid alasid juriidiliselt kindlustada ja saavutada rahvusvahelist tunnustamist.¹³⁵ Õigusteadlase Hent Kalmo arvates soovisid Eesti poliitikud manifesti kiire väljakuulutamiseega vältida kahte võimalikku õiguslikku tõlgendust: et Mandri-Eesti on okupeerimise hetkel Venemaa osa või Eesti on ühinenud juba Saksa riigiga. Iseseisvuse väljakuulutamine täitis mõlemat eesmärki. Sobilikum moment omariikluse

¹³¹ Kuidas Eesti iseseisvus Pärnus välja kuulutati. - *Järva Teataja* 22.02.1938.

¹³² Eesti iseseisvuse esimene väljakuulutamine. - *Postimees* 24.02.1919; Pajur, Vunk 2008, lk. 46.

¹³³ Riigiarhiivi direktori kiri riigisekretärile 21.06.1937. - ERA.31.6.58, l. 3.

¹³⁴ Jürman, August - Mälestusi sündmustest Pärnumaal aastatel 1917/1918. 13.03.1939. - ERA 2124.3.316.

¹³⁵ Kui Venemaa ei tahtnud Eestit vabaks anda. - *Kaitse Kodu* 1937, nr. 3, lk. 124.

kehtestamiseks oli enamlaste lahkumise ja sakslaste saabumiseni jääval ajavahel.¹³⁶ 20. veebruaril toimunud ajaloolist nõupidamist on Jürman meenutanud järgnevalt: „Koosolekuruumi astudes oli märgata, et siin midagi erakordset ees seisab, kuna kõneldi ärevaid teateid, et saksa väed lähenevad Eestile ning siinset maad vallutada planeerivad. Vene vägede poolt, kes veel Eestis olid, ei olnud vastupanu oodata, kuna enamlased kiirelt koju kippusid. Kõik kõnelejad tulid ühisele arvamisele, et nüüd on aeg, kus kiirelt peab tegutsema ja vastavalt Maapäeva nõukogu otsusele Eestis omariikluse välja kuulutama.“¹³⁷ Koosviibimisel tuli arutlusele ka vabariigi väljakuulutamise koht. Selle küsimuse arutamisel kujunes August Jürmani osavõtt märgiliseks, sest tema poolt pakuti välja idee teha manifesti ettelugemine teoks Pärnus.¹³⁸ Ettepanek võeti koosviibijate poolt siiski arvesse kui üks võimalikest tagavaravariantidest, sest iseseisvusmanifesti üritati väljakuulutada Haapsalus.

August Jürman siirdus 20. veebruari õhtu Tallinnast rongiga tagasi Pärnusse. Vajalik info iseseisvuse väljakuulutamisest oli talle teda. Samas ei saanud Jürman kaasa manifesti teksti, sest dokument oli lõplikult redigeerimata.¹³⁹ Tal puudus ka kindel teave, kus omariiklus ikkagi välja kuulutatakse kui Haapsalus peaks ettevõtmine ebaõnnestuma. Jürmani lahkudes koosolekule saabunud Maanõukogu saadik Hugo Kuusnerile tehti Päästekomitee liikme Konstantin Pätsi poolt teatavaks, kui Haapsalus peaks ettevõtmine äparduma, siis tuleb manifest välja kuulutada Pärnus.¹⁴⁰ Nagu 21. veebruari õhtuks selgus, luhtus Päästekomitee esialgne plaan. Samuti ebaõnnestus manifesti toimetamine Tartusse. Ka Tallinnas polnud sakslaste ohu lähenedes ja enamlaste kohaloleku tõttu võimalik omariiklust välja kuulutada. Seetõttu otsustati saata manifesti käsikirjad iseseisvuse teatavakstegemiseks Pärnusse, Tartusse ja Paidesse.¹⁴¹

Siinkohal tekib küsimus, kas Haritlaste klubis koos käinud rahvuslased ilma August Jürmanilt saadud informatsioonita oleksid olnud teadlikud võimalusest, et Pärnus on meeleolud soodsad omariikluse väljakuulutamiseks. Kuigi Jürmani lahkumisel saabus Tallinnas toimunud koosolekule ka Maanõukogu saadik Kuusner, puudus viimasel ülevaade

¹³⁶ Kalmo, Hent. Enesemääramise saatuslik tund. – *Iseseisvusmanifest: artikleid, dokumente, mälestusi*. Tallinn 2014, lk. 229.

¹³⁷ Jürman, August – Mälestusi sündmustest Pärnumaal aastatel 1917/1918. 13.03.1939. - ERA 2124.3.316.

¹³⁸ Pajur, Vunk 2008, lk.48.

¹³⁹ Petersen, Ferdinand. Mälestusi ja tähelepanekuid. Tallinn 2001, lk. 163.

¹⁴⁰ Hugo Kuusneri kiri riigivanem Konstantin Pätsile 23.02.1937. – ERA.31.6.58, l. 1.

¹⁴¹ Pajur, Ago. Iseseisvusmanifesti sünnilugu. – *Iseseisvusmanifest: artikleid, dokumente, mälestusi*. Tartu 2014, lk. 70.

Pärnu linnas toimuvast. Erinevalt Jürmanist oli ta enamlaste poolt 28. jaanuaril 1918 areteeritud ja viibis kuni 20. veebruarini pealinnas.¹⁴²

22. veebruari hommikuks oli Pärnus kogu võim läinud üle Pärnu Eesti pataljonile. Valiti ametisse ajutine korrakaitse komitee ja miilitsäülem. Sama päeva õhtuks kutsuti komitee eestvedamisel „Endla“ seltsimajja kokku rahvakoosolek.¹⁴³ Oodatumaks sõnavõtjaks üritusel oli äsja Tallinnast saabunud August Jürman. Ta andis rahvale ülevaate pealinnas valitsevast olukorrast ja informatsiooni koostatavast iseseisvusmanifestist. Seega oli Jürman esimene, kes tõi Pärnumaale teate lähipäevil teoks saavast demokraatliku Eesti Vabariigi väljakuulutamisest. Pärnumaalased tervitasid Eesti iseseisvumist vaimustusega ja kiitsid heaks asjakohase resolutsiooni koostamise. Nimelt oli linna kaitsvate ringkondade poolt kokku kutsutud rahvakoosoleku eesmärgiks vastu võtta dokument, mis kinnitas nende tegevuse kooskõla valitseva meelsusega. Lõpptulemusena lisati pöördumisele August Jürmanilt saadud informatsiooni tulemusel ka Eesti omariikluse väljakuulutamist puudutav osa. „Koosolek tunnistab, et enamlaste täidesaatva komitee valitsuse langemine Pärnus Eesti rahva tahtmisel sündinud on ja tervitab Eesti iseseisvuse väljakuulutamist Eesti Maapäeva Vanemate Nõukogu poolt ning peab tarvilikuks erapooletu seisukoha võtmist kõikide väliste riikide vastu.“¹⁴⁴ Pärnu resolutsiooni võib pidada teksti poolest ainulaadseks, kuna Eestis pole teada juhtumeid, kus rahvakoosolek oleks iseseisvuse kuulutamise katset taoliselt hinnanud.¹⁴⁵

Eesti Vabariigi väljakuulutamise tunnustamine enne manifesti jõudmist Pärnusse oli põhjendatud seigaga, et Jürman lähtus Haritlaste klubi koosolekul otsustatust. Selleks oli omariikluse väljakuulutamine 21. veebruaril. Iseseisvusmanifesti ettelugemise ebaõnnestumisest Haapsalus kuulis August Jürman 23. veebruaril, kui Jaan Soop tõi manifesti Pärnusse.¹⁴⁶ Manifesti avalikuks tegemise võtsid enda kanda Hugo Kuusner ja ajalehetoimetaja Jaan Järve. Manifesti levitamisega tegelenud ringkondade staabiks sai Jaan Karu raamatupood, kuhu teiste hulgas siirdus Jürman.¹⁴⁷ Kohalike tegelaste poolt otsustati oluline dokument veel samal päeval trükkida. 20000 eksemplari kulud kattis August Jürman hilisemalt EMRL rahalise toetusega.¹⁴⁸ Samal ajal levitati linnas teadet, et kell kaheksa õhtul kuulutatakse „Endla“ seltsimaja juures välja iseseisvus. Manifesti ettelugemise juures

¹⁴²Kuusner, Hugo. Eesti iseseisvaks kuulutamine Pärnus 23.02.1918. – *Tähised: Eesti ajakirjanike iseseisvuspäeva almanak*. Tallinn 1933, lk. 19-22.

¹⁴³Üleskutse. – *Uus Pärnu Postimees* 22.02.1918.

¹⁴⁴Jürman, August. Kuidas Eesti iseseisvus välja kuulutati. – *Kümme esimest aastat 1918–1928: Eesti iseseisvuse 10 - aastapäeva mälestusi ja nähteid*. Tallinn 1928, lk. 26.

¹⁴⁵Pajur, Vunk 2008, lk. 50.

¹⁴⁶Jaan Karu kiri hr. Riigihoidja Konstantin Pätsile 10.03.1938. – ERA.2124.3.520, l. 9-10.

¹⁴⁷Pärnus kuulutati iseseisvus välja 23. veebruaril. Jaan Järve mälestused. – *Postimees* 23.02.1928.

¹⁴⁸Jürman 1928, lk. 26.

viibinud August Jürman on ülevat hetke meenutanud järgnevalt: „Nägin juhust, kus kaks vana vastast, Pärnus tuntud seltskonnategelast, kes sel päeval kokku saades, üksteise ümbert kinni võtsid ja suudeldes ära leppisid. Samas oli näha kuidas paljud vanemad inimesed kuulasid toimunut pisarsilmi.“¹⁴⁹

24. veebruaril „Endla“ ees peetud rahvakoosolekul esines ka Jürman. Miitingule järgnenud manifestatsiooni lõppedes kogunesid linna keskasutuste, Eesti pataljoni, suuremate seltside ja erakondade esindajad Pärnu raekotta, et allkirjastada ühine akt demokraatliku vabariigi väljakuulutamise kohta Pärnu linnas. (vt lisa 3.) EMRL Pärnu Maakonna Komitee nimel kirjutas paberile alla August Jürman.¹⁵⁰ Hugo Kuusneri ja August Jürmani hooleks jäi ka Pärnus koostatud iseseisvust tunnistava akti varjamine ja säilitamine, sest oli üsna reaalne oht, et sakslased või enamlased oleksid taolised dokumendid hävitanud.¹⁵¹ 23. veebruaril Pärnus ja hilisemalt Tallinnas välja kuulutatud Eesti iseseisvus jäi etteaimatavalt üürikeseks. Saksa okupatsiooniväed saabusid Pärnu ööl vastu 25. veebruari. Eesti Vabariigi väljakuulutamine tunnistati olematuks ning keelduti kontaktidest Maanõukogu, Päästekomitee või Ajutise Valitsusega. Alguse sai kuid kestev anastav okupatsioon.¹⁵²

August Jürmani tegevust Pärnus Eesti omariikluse loomisprotsessis võib pidada igati tähelepanuväärseks. Tema poolt pakuti 20. veebruaril Tallinnas toimunud rahvuslaste koosolekul iseseisvuse väljakuulutamise kohaks Pärnut. Jürmani edastatud info alusel võeti rahvakoosolekul vastu olulise tähtsusega resolutsioon, mis tervitas Eesti Vabariiki enne selle ametlikku väljakuulutamist. Samuti tuleb oluliseks pidada Jürmani panust manifesti trükkimisprotsessile kaasa aitamises ja omariiklust puudutavate dokumentide varjamisel okupatsioonivõimude eest. Kuigi sakslaste tuleku eel jõuti iseseisvusmanifest ette kanda Tallinnas, Paides, Rakveres ja Viljandis, oli Pärnus toimunu näol tegemist Eesti iseseisvuse esmakordse ja kõige suurejoonelisema avalikuks teatavaks tegemisega.

August Jürman on hilisemates kirjatöödes tõstnud esile Pärnus toimunud omariikluse väljakuulutamise protsessi olulisust. Iseseisvas Eesti Vabariigis lähtuti riigi sünnipäeva tähistamisel siiski Tallinnas 24. veebruaril toimunud sündmustest. Samas kujunes aastakümneid hiljem 1920-30-ndatel mitmetes aruteludes elavaks vaidluse teemaks Eesti Vabariigi sünnipäeva tähistamise õigsuse küsimus. August Jürman oli Hugo Kuusneri kõrval üks nendest, kes toetas iseseisvuspäeva esiletõstmist lähtuvalt sündmustest Pärnus. Ta olevat

¹⁴⁹ Kuidas Eesti iseseisvus Pärnus välja kuulutati. - *Järva Teataja* 22.02.1938.

¹⁵⁰ Akt Eesti Demokraatliku Vabariigi väljakuulutamise kohta Pärnu linnas 23 (10). veebruaril 1918. aastal. – ERA.31.6.58, l. 7-8; Eesti rahvavabariigi väljakuulutamine. – *Uus Pärnu Postimees* 25.02.1918.

¹⁵¹ Kuidas Eesti iseseisvus Pärnus välja kuulutati. - *Järva Teataja* 22.02.1938; Hugo Kuusneri kiri riigivanem Konstantin Pätsile 23.02.1937. – ERA.31.6.58.

¹⁵² Tammann, August. Eesti iseseisvuse teel I. Tallinn 1923, lk. 117; *Uus Pärnu Postimees* 26.02.1918.

tolleaegsele riigipeale Konstantin Pätsile andnud Pärnu seltskonnategelaste poolt koostatud akti, kus Eesti Vabariigi väljakuulutamise oli seosesse viidud linnas toimunuga ja 21. veebruariga kui manifesti avaldamise kuupäevaga.¹⁵³ Seeläbi oleks paratamatult vähenenud Pätsi kui riikluse rajaja renomee ja omariikluse väljakuulutamise au oleks võinud langeda rahva seas vähem tuntud Pärnu meestele. Antud küsimuses selguse saamiseks viidi Riigikantselei eestvõttel läbi iseseisvusprotsessi analüüs. Ametlikus põhjenduses väideti, et 21. veebruari lisamine manifestile oli tingitud ebaõnnestunud katsest kuulutada omariiklus välja Haapsalus. Kuna sama kuupäevaga dokument sattus ka Pärnusse, siis olevat igati põhjendatud taolise juhusliku dateeringu tekkimine. Riigiarhiivi direktor Gottlieb Ney nimetas 24. veebruaril Tallinnas omariikluse väljakuulutamist rahvusvaheliselt tähtsa sündmusena, kuna seda viisid läbi kõrgema võimu esindajad. Kuigi Pärnus toimus kõik palju suurejoonelisemalt, hinnati seda kohaliku tähtsusega sündmuseks. Tallinnas olid toimunud riiklikult olulised protsessid (päästekomitee päevakäsud, valitsuse kujundamine, kontaktid saksa väeüksustega, relvakokkupõrked enamlastega) ja vastu võetud määrava tähtsusega aktid. Iseseisvuse sünnipäeva tähistamine 23. veebruaril oleks aruande kohaselt põhjendatud vaid juhul, kui omariikluse väljakuulutamine poleks Tallinnas õnnestunud. Pärnu tähtsuse marginaliseerimiseks pakuti välja veel teisi olulisi kuupäevi, mis oleksid võinud sobida omariikluse lähtepunktiks.¹⁵⁴ Olles riigi taolisest suhtumisest hästi teadlik ja mitte tahtes oma suhteid võimudega rikkuda, on August Jürman kirjast Hugo Kuusnerile väitnud, et mõttekam oleks vaidlus omariikluse sünnikuupäeva suhtes kõrvale jätta. Ta põhjendas seda rahumeelse arvamusel, et kõigile, kes iseseisvuse küsimusega kursis, teavad, et omariikluse hälliks tuleb pidada Pärnut.¹⁵⁵

1.4. Saksa okupatsioon Pärnumaal ja August Jürman aastal 1918

1918. aasta veebruaris alanud Saksa vägede üldpealetung kujunes niivõrd edukaks, et 3. märtsiks oli vallutatud kogu Eesti. Samal päeval kirjutasid enamlased alla Bresti rahulepingule, mis andis sakslastele näiliselt õiguslikud alused Balti kubermangudesse tungimiseks. Eesti alal kehtestus rohkem kui pooleks aastaks saksa sõjaväeline ülemvõim. Kuna Berliinis nähti Balti provintse Saksamaa tulevaste osadena, siis ei saanud Eesti Ajutine Valitsus ega Maanõukogu tunnustamist ning nende rahvuslikud aated toetamist. Okupandid

¹⁵³ Akt Eesti Demokraatliku Vabariigi väljakuulutamise kohta Pärnu linnas 23 (10). veebruaril 1918. aastal. – ERA.31.6.58, l. 7-8.

¹⁵⁴ Riigiarhiivi direktori kiri riigisekretärile 21.06.1937. – ERA.31.6.58, l. 1-4.

¹⁵⁵ Hugo Kuusneri märgukiri peaministrile 21.02.1940. – ERA.2124.3.520, l. 2.

saatsid laiali Eesti rahvusväeosad ja keelustasid igasugune poliitilise tegevuse.¹⁵⁶ 9. märtsil lõpetati Pärnus kõrgemat võimu teostanud kindralmajor Heinrich Reussi käsuga maakonnavalituse tegevus ja kutsuti kokku sakslastest koosnev esinduskogu. 1917. aastal demokraatlikult valitud omavalitsused asendati revolutsioonieelsetega.¹⁵⁷

Olukord, kus liikumisvabadus oli piiratud, kehtis range tsensuur trükisõnale ja kontroll kirjavahetuse üle, kujunes riskiderohkeks väljakutseks ka August Jürmani tegevusele. Saksa välisalapolitsei vangistas sadu aktiivseid eestimeelseid inimesi.¹⁵⁸ 6. märtsil 1918. aastal arreteeriti Pärnus Maanõukogu liige Hugo Kuusner ja Uus Pärnu Postimehe toimetaja Jaan Järve. Saksa võimumeeste haardest jäi välja EMRL Pärnumaa ringkonna juht August Jürman, kes jätkuvalt täitis maakonna agronoomi kohuseid.¹⁵⁹ Võib oletada, et majandusolusid hästi tundva Jürmani vangistamist ei peetud esialgu vajalikuks. Sakslased soovisid vältida piirkonna täielikku rüüstamist ja jätsid mitmel pool ametisse endised tootluskomiteede tegelased.¹⁶⁰ Kuna August Jürman oli varasemalt osalenud Pärnu maakonna tootluskomitee töös, siis võimaldati tema tegevuse jätkamist ka uutes oludes.

Okupatsiooniperioodi alguses, mil poliitiline olukord oli ebaselge, piirdus Jürmani tegevus protesti-märgukirjade koostamisega.¹⁶¹ Kuigi algsest üritati tootlustust puudutavaid määrusi ja rekvisitsiooninorme hoida tootluskomitee kontrolli all, selgus üsna pea, et viimasel on kogu olukorra suunamist võimatu läbi viia. August Jürman kuulus Pärnu maanõukogu esimehe Theodor Pooli ja maakonnarst dr. Sigfried Talviku kõrval eestlaste delegatsiooni, kes 6. märtsil esitas kohalikule komandandile kaebused saksa sõjaväe poolt toime pandud väärtegade kohta. Eesti lipu mahavõtmise, seadusliku linnavalitsuse laialisaatmise, keskkoolide sõjaväe alla võtmise ja saksa keele ametlikuks asjaajamiskeeleks kehtestamise kõrval häiris esindajaid ka rahvakogunemiste keeld. Eraldi kritiseeriti laastavaid ja ebaseaduslikke rekvisitsioone.¹⁶²

Puutunud kokku enamlaste võimukuude ajal põllumajandussaaduste müügikohustuse hävitavate mõjudega, mõistis Jürman kriisiolukorda, mis tekiks, kui saksa võimud asuksid

¹⁵⁶ Tammann 1923, lk.130-131,137; Eestlased ja sakslased. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 07.03.1919.

¹⁵⁷ Pajur, Vunk 2008, lk. 61.

¹⁵⁸ Laaman, Eduard. Eesti lahkumine Vene riigist 1917-1920. Tallinn 1920, lk. 46.

¹⁵⁹ Eesti iseseisvuse väljakuulutamine Pärnus. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 24.02.1919.

¹⁶⁰ Kruus, Hans. Saksa okupatsioon Eestis. Tartu 1920, lk. 94; Pärnu Maakonnavalitsuse administratiiv osakonna kiri Seli vallavalitsusele 09.03.1918. – EAA.3755.1.459, l. 22; Enamlaste tootlustuskomitee asjus. – *Uus Pärnu Postimees* 01.03.1918; Seletuseks. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 24.07.1918.

¹⁶¹ August Jürima mälestusi sündmustest Pärnumaal 1917/1918. – ERA.2124.3.316, l. 3-; Pool, Theodor. Väeteenistuses ja Pärnumaal. – *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt I*. Tallinn 1927, lk. 363.

¹⁶² Pool 1927, lk. 359-361.

läbi viima ulatuslikumat viljaseemne rekvisitsiooni.¹⁶³ Taolise stsenaariumi ärahoidmiseks korraldati 22. märtsil 1918. aastal „Endla“ seltsimajas Pärnumaa mõisapidajate, vallavanemate ja põllumeeste seltside ühiskoosolek. Ettevõtmise tulemusel kinnitati okupatsioonivõimudele esitatav resolutsioon, milles viljaseemne, kunstsõnniku ja põllutööriistade puuduse tõttu paluti vältida sunniviisilist rekvisitsiooni Pärnumaal. August Jürmani osavõtul loodi vastav komisjon, mis asus antud küsimuses sõjaväevõimudega läbirääkimisele.¹⁶⁴ Kuigi saksa ametivõimud vastasid pöördumisele kinnitusega, et üldist vilja võõrandamist Pärnumaal ei teostata, kinnitasid nad siiski, et suurema puuduse korral mõnes piirkonnas viiakse läbi sundmüümist. Ametliku kava kohaselt pidid kehtestatud põllumajandussaaduste müügikohustused lähtuma omavalitsuste majanduslikust võimekusest. Reaalne situatsioon ei võtnud arvesse sõjast ega revolutsioonist tingitud majanduslikku allakäiku, põhjustades omakorda normide mittetäitmisel rekvireerimisnõudmiste kuhjumist.¹⁶⁵

August Jürman on kirjutanud, et saksa okupatsiooni ajal püüdis ta oma tegemistes lähtuda Eesti Ajutise Valitsuse 6. märtsi 1918. aasta ringkirjast. Viimases oli kinnitus, et saksa sõjaväeline võim ignoreerib igati Eesti iseseisvust. Seetõttu kutsuti eestimeelseid ringkondi hoidma erinevaid struktuure oma kontrolli all. Samas tuli hoiduda koostööst võõrvõimudega ja koguda vahendeid tulevaseks võitluseks omariikluse eest.¹⁶⁶ Rahva toitlusküsimuse ja põllumajanduse arenguga seotud asutuste toimingud arvati poliitiliselt erapooletud olevat. Seetõttu soovitati võimalusel senist tegevust jätkata. Nõnda oli Ajutise Valitsuse määrusega kooskõlas ka August Jürmani tegevus saksa okupatsiooni esimestel nädalatel Pärnumaa agronoomina. Mainitud ametipositsioon pakkus olukorras, kus liikumise piiratuse tõttu olid katkenud omavahelised kontaktid, paremaid võimalusi reisilubade saamiseks. Tänu varasemale tegevusele maakonna agronoomina, oli Jürmanil eelnevalt kujunenud ülemaakondlik võrgustik, kellega suhtlemist ka okupatsiooni ajal jätkas.¹⁶⁷

Ajutise Valitsuse 6. märtsi ringkiri kutsus asutama igas maakonnas Eesti iseseisvust toetavate erakondade esindajate vahelist keskust. Kuna parteide tegevus oli rangelt keelatud ja omavalitsusorganid uue võimu kontrolli all, tuli taolise tegevuse ellurakendamiseks leida alternatiive. Pärnumaal kujunesid iseseisvuse mõtet kandvaks kesктоimkonnaks maakonna agronoomi büroos koos käinud rahvuslased. Sakslaste silmis põllumajandusliku nõuandmisega hõivatud persoon tegeles põhitöö kõrvalt rahvuslikele ringkondadele teadete

¹⁶³ Samas, lk. 361-362; Pärnumaa vallavanemate, mõisapidajate ja põllumeeste seltside asemikkude koosolekult. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 25.03.1918.

¹⁶⁴ Pärnumaa vallavanemate ja põllumeesteseltside asemikkude koosolek. – *Tallinna Teataja* 05.04.1918.

¹⁶⁵ Pajur, Vunk 2008, lk.68-69.

¹⁶⁶ Ajutise Valitsuse ringkiri enne 6. märtsi 1918. – ERA.1.117.1, 1.1-2.

¹⁶⁷ August Jürima mälestusi sündmustest Pärnumaal 1917/1918. – ERA.2124.3.316, 1. 3-4;

jagamisega valitsevast poliitilisest olukorrast. Samas ärgitas ta rahvast juhtnööride abil mitte täitma sakslaste nõudmisi.¹⁶⁸ Näiteks soovitas Jürman enne kanamunade äraandmist viimased kuumast veest läbi kasta, et need kiiremini rikneks. Hilisemalt koondus agronoomi büroosse informatsioon Eesti välisdelegatsiooni tööst.¹⁶⁹

Baltisakslaste eestvedamisel ja okupatsioonivõimude toetusel kerkis 1918. aasta märtsis üha teravamalt esile plaan luua Saksamaa koosseisu kuuluv autonoomne Balti hertsogiriik. Esmalt püüti koguda eestlastelt toetusallkirju Eesti ühendamiseks Saksamaaga.¹⁷⁰ Rahvuslike ringkondade üleskutsel asus August Jürman võimaluste piires maakonnasiseselt edastama informatsiooni, mis kutsus inimesi saksakeelseid ja arusaamatuid dokumente mitte allkirjastama.¹⁷¹ Toetusallkirjade kogumise kampaania ebaõnnestumine tingis Eestimaa ja Liivimaa kubermangudes näiliste rahvaesinduste – maakogude loomise. Soovitud sihis edasiliikumiseks oli baltisakslastel vaja langetada kohaliku elanikkonna nimel otsus Saksamaa osaks saamisel. Rüütelkondade, linnade, luteri kiriku, suurmaaomanike ja väikemaaomanike esindajate koosmeelne otsus pidi selgelt edasi andma erinevate rahvakihtide soovi liituda Saksamaaga.¹⁷² Plaani kindlaks garanteerimiseks otsustati väikemaaomanike esindajateks nimetada vallavanemad, kelle seast valiti välja saksameelsemad ja kuulekamad mehed. Uutes oludes oli viimaste ametisse määramisel otsustav sõna baltisakslastel.¹⁷³

Eesti iseseisvust toetavad ringkonnad püüdsid taolisele ettevõtmisele teha vastutööd. Pärnu maakonnas võttis Ajutise Valitsuse juhiste edastamise enda kanda August Jürman. Temani jõudis teade, et maakonnakeskustes tuleks rahva esindajateks valida omariiklusele ustavad vallavanemad. Viimased pidid Riias toimuval Liivimaa maakogul esitama ühise protestikirja omariikluse kaitseks ja keelduma liidust Saksamaaga. August Jürman jagas enne esindajate teeasumist soovitusi, kuidas Riias ennast väljendada tuleks.¹⁷⁴ Okupatsioonivõimude poolt kehtestatud liiklusolude piiratus tõttu ei jõudnud Pärnusse Konstantin Pätsi koostatud vallavanemate protest-märgukiri. Väidetavalt kirjutas August Jürman uue protestikirja, mida alternatiivsel korral saanuks Riias toimuval maakogul kasutada.¹⁷⁵ Liivimaa pealinna jõudes selgus, et Pätsi resolutsioon oli Tartu maakonna

¹⁶⁸ Okupatsioonivõimud selgitasid, et kogutud toiduained lähevad kohalike linnade varustamiseks. Samas veeti vili Eestimaaalt välja ja linnade toitlusküsimus jäi viletsasse seisukorda. (Kruus 1920, lk. 94-95)

¹⁶⁹ Hünerson, Jaan. Põllumeeste erakonna esimesed aastad. – Tartumaa põllumeeste album 1920-1930. Tartu 1930, lk. 8; August Jürima mälestusi sündmustest Pärnumaal 1917/1918. – ERA.2124.3.316, l. 3.

¹⁷⁰ Laaman 1964, lk. 260-261.

¹⁷¹ Jürman, August. Võitlus Saksa okupatsioonivõimudega ja vallavanemate protest Riias. – *K.Päts tema elu ja töö*. Tallinn 1934, lk. 216-217.

¹⁷² Pajur, Vunk 2008, lk. 66-67.

¹⁷³ Laaman 1920, lk. 50-52, 54.

¹⁷⁴ August Jürima mälestusi sündmustest Pärnumaal 1917/1918. – ERA.2124.3.316, l. 3-4.

¹⁷⁵ Eesti Maarahwa Liit Eesti Wabariigi loomisel. Tallinn 1919, lk. 9; Petersen 2001, lk. 181.

esindajateni jõudnud ja seetõttu ei leidnud Pärnu meeste radikaalseks hinnatud pöördumine kasutust. 10. aprillil toimunud Liivimaa maakogul Riias esinesid vallavanemad pöördumisega, milles tunnistasid Eesti alal kehtivaks omariikluse väljakuulutamise. Kuna baltisakslased moodustasid maakogus enamuse, siis võeti ka Riias vastu positiivne otsus Saksamaa osaks saamise küsimuses.¹⁷⁶ Samas tuleb omariikluse mõtte edasikandmise nimel eriliselt väärtustada Lõuna-Eesti vallavanemate väljaastumist. Omariiklust pooldava meelsuse organiseerimisel oli suunav roll Eesti iseseisvuse mõtet toetavatel võrgustikel nagu seda olid Pärnu maakonna agronoomi büroos koos käinud rahvuslased.¹⁷⁷

1918. aasta märtsis keelustati Eestis erakondade tegevus ja suleti parteide häälekandjad. Okupatsioonivõimude poolt loodi teatav erand Eesti Maarahva Liidu tegevusele. Võimalik, et seda tehti eelkõige põhjusel, et sakslased lootsid koostööd EMRL suunal. Erakonna germanofiilne tiib oli enamlaste võimu alt pääsemiseks juba varasemalt püüdnud leida kontakte Saksamaaga.¹⁷⁸ Tartu maakonna valituse esimehe Johan Jansi mälestustes on antud ülevaade Tartu kreisipealikule 5. mail 1918. aastal saadetud nimekirjast poliitiliste ringkondade suhtes, keda võiks kutsuda kaastööle saksa võimudega. EMRL liikmed olid Tartus esindatud parteide nimekirjas saksasõbralikkuse järgi liigitatud eestimeelseteks, kes toetasid koostööd Saksamaaga.¹⁷⁹ Kuigi Pärnu maakonna parteide esindajate saksameelsuse nimekiri pole säilinud, võib sealse maaliitlaste juhi Jürmani suhtumist sakslastesse hinnata pigem umbusklikumaks. Samas kooskõlastas ta juba okupatsiooni algusperioodil edasise tegevuse põranda all tegutseva EMRL keskoimkonnaga.¹⁸⁰ 12. mail Tartus toimunud erakonna kongressil abiesimehe ülesandeid täitnud Jürman toetas ideid, mis tunnistasid koostöövõimalusi Saksa sõjaväevalitsusega vaid tingimustel, kus kaastöötamine toimub rahva ning sõjaväevalitsuse vastastikusel usaldusel.¹⁸¹ Samas kujunes okupatsiooniaegne EMRL kongress märgiliseks sammuks erakonna ajaloos. Tegevust otsustati jätkata põllumeeste ametiliiduna. Taoline lüke oli igati sobilik, sest alates 1918. aasta juunist süvenesid EMRL-s meeolud, mis kutsusid ringkondi suuremale vastutööle saksa okupatsioonivõimule.¹⁸²

¹⁷⁶ Laaman 1920, lk. 49.

¹⁷⁷ August Jürima mälestusi sündmustest Pärnumaal 1917/1918. – ERA.2124.3.316, l. 3-4.

¹⁷⁸ Eesti Maarahva Liidu Tartu Maakonna kongress. – *Maaliit* 16.12.1918; Kes kutsusid Saksa vägesid meie maale. – *Sotsiaaldemokraat* 03.04.1919; Graf 2000, lk. 105.

¹⁷⁹ Jans, Johan. Mälestusi ja vaatlusi. Tartu 2008, lk. 335-336.

¹⁸⁰ Eesti Maarahva Liidu Tartumaa komitee koosolek 15.03.1918. – ERA.4376.1.2, l. 3.

¹⁸¹ EMRL kongress. – *Maaliit* 15.mai 1918; Eesti Maarahva Liit Eesti Wabariigi loomisel. Tallinn 1919, l.11-12.

¹⁸² Eesti Maarahva Liidu kongress. – *Postimees* 15.05.1918, Konstantin Pätsi kiri Jaan Raamotile Riia vanglast 1918. – EAA.2281.1.37, l. 1.4; Laaman 1920, lk. 66-67; Käbin, Abel. Vaim ja muld. Toronto 1975, lk. 141-142.

August Jürmani tegevus EMRL piirkonnajuhina jätkus maakonna agronoomi ja Pärnumaa Põllumeesteseltsi abiesimehe töökohustusi täites. Jürman korraldas abiraha kogumist Eesti välisdelegatsiooni tegevuse jätkamiseks ja avaldas toetust erakonna liikme Konstantin Pätsi vabastamiseks.¹⁸³ Jürmani keskseks rolliks kujunes koostöö Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskse ja Pärnumaa Põllumeesteseltsiga põllutöö ja karjakasvatuse kursuste korraldamine. Mitmeid kuid kestnud ettevalmistustöö ja rahvakooli käivitamiseks raha kogumine kulmineerus 28. oktoobril, mil alustati õppetööga.¹⁸⁴ Samas palus ta Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskselt abi okupatsioonivõimudega suhtlemisel Pärnumaale määratud normikohuste leevendamiseks.¹⁸⁵

August Jürman suutis vastupanutegevuses okupatsioonivõimudega saavutada teatavat edu tänu ametipositsioonist tulenenud võimaluste oskuslikule rakendamisele. Pärnu maakonnas kujunes vastupanuvormiks Eesti Kaitseliidu põrandaaluse struktuuri loomine. Kuigi kohaliku kaitseliidu illegaalsest tegutsemisperioodist leidub vähe allikaid, on siiski tõendatav August Jürmani osavõtt Eesti omariikluse eest seisva sõjalise ühingu loomistöö.¹⁸⁶

Saksa okupatsiooniaegset põrandaalust poliitilist tegevust tuli August Jürmanil koordineerida kuni 1918. aasta novembrini, mil sündmused võtsid uue pöörde. 9. novembril teatati Saksa keisri Wilhelm II troonilt lahkumisest ja sotsialistliku valitsuse moodustamisest. 11. novembril kirjutati Compiègne'i metsas alla relvarahule, mis lõpetas üle nelja aasta kestnud Esimese maailmasõja.

1.5. Ajutise Valitsuse komissar

Eesti iseseisvus oli avalikult väljakuulutatud juba 23. veebruaril 1918. aastal. Saksa okupatsiooni tõttu polnud võimalik asuda riikluse tegeliku rajamiseni enne kui võõrvõim täielikult kokku varises. 1918. aasta novembris, mil Maanõukogu asus taas teostama kõrgemat võimu, kujunes August Jürmanist Pärnu maakonna rahvuslikke ringkondi liitev juhtfiguur. Tema algatusel kogunesid Eesti Ajutise Valitsuse neljandal tegutsemispäeval 14. novembril EMRL Pärnu osakonna bürooruumides EDE, Eesti Tööerakonna (edaspidi ETE), EMRL ja Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei (edaspidi ESRP) esindajad, arutamaks kujunenud olukorda.¹⁸⁷ Kriitilises seisukorras oli noore riigi rahanduslik ja tootlusala tegevus. Jürmani

¹⁸³ Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956. lk. 38; Käbin 1975, lk. 141–142.

¹⁸⁴ Põllutöökursused. – *Maaliit* 08.07.1918; Põllutöö- ja karjakasvatuse talvekursused. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 03.09.1918; Põllutöökoolide avamise puhul. – *Maaliit* 26.10.1918.

¹⁸⁵ Kruus 1920, lk. 96; Asemikkude kogu koosolek. – *Põllutööleht* 07.08.1918.

¹⁸⁶ Pajur, Vunk 2008, lk. 69.

¹⁸⁷ Hugo Kuusneri kiri Jaan Poskale 18.11.1918. – ERA.14.1.30, l. 1-2; Pajur, Vunk 2008, lk. 70–71.

juhitud parteidevahelise büroo eestvõttel tehti Pärnu maakonnas algust ettevalmistusega okupantidelt võimu ülevõtmiseks.¹⁸⁸ Hugo Kuusneri kirjast Ajutise Valitsuse liikmele Jaan Poskale selgus, et olukorra normaliseerumiseni kujunes erakondadevahelisest büroost omariiklust toetava poliitika tegelik juhtorgan Pärnumaal.¹⁸⁹ Taolise olukorra kujumise põhjustas Lõuna-Eestis tugevamalt kinnitunud Saksa okupatsioon. Erinevalt Põhja-Eestis toimuvast ei teinud võõrvõim koostööd asjaajamise üleandmisega Eesti Ajutisele Valitsusele.¹⁹⁰ Olukorras, kus keskvõimu tegevust piiras katkendlik transpordi ja sideteenus, oli igati põhjendatud saksa vastaste rahvuslike voolude koondumine ühtse tegevuskomitee alla. Vaatamata kreisipealiku puiklemisele ja baltisakslaste vastutööle õnnestus erakondade esindajatel 22. novembril saada kinnitus võimu loovutamisest eestlastele.¹⁹¹

Eesti omariiklust kindlustavate asutuste ülevõtmisel üritati võimalikult kiiresti taastada Pärnu maakonnavalitsuse tegevus. Määravateks küsimusteks kujunesid probleemid toitluse- ja põllupidamise alal. Pärnu linna toitusametit üle võttes selgus, et toiduaineid jätkub vaid paariks päevaks. Maakonnast tulid teated, et taanduvad saksa väeosad üritasid rekvireerida viimaseid toidutagavarasid.¹⁹² 11. detsembri 1918. aastal toimunud Pärnu Maakonnakoosoleku koosolekul valiti August Jürman maakonnavalitsuse abiesimeheks ja põllutöö- ning toitusosakonna juhatajaks. Tema peamiseks ülesanneteks said ministeeriumitelt tulevate käskude edastamine ja nende täitmise kontrollimine, rekvisitsioonide korraldamine ja valdade toituskomiteede inspekteerimine.¹⁹³ Samas kuulus toitusosakonna pädevusse tegevus vilja rekvireerimisest kõrvalehoidjate vastu. Murekohaks oli võitlus salaalkoholi valmistajatega, kes ajasid kõrgeks vilja hinna.¹⁹⁴

Pärnu maakonnavalitsuse kaheksast osakonnast ühe kriitilisema (põllumajandus- ja toitlus) valdkonna tegevuse juhimine oli proovikivi, mis avas Jürmanile tee suure poliitikasse. Taolist positsiooni võis pidada tunnustuse avaldamiseks tema senisele tegevusele. Nõnda kogus Jürman ametisse määramisel kõigi 12-ne hääletaja toetuse. Lisaks arvati ta miilitsaülem Nikolai Taltsi kõrval Asutava Kogu valimiste Pärnu maakonnakomiteesse.¹⁹⁵

¹⁸⁸ Pärnu elanikkudele. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 15.11.1918.

¹⁸⁹ Hugo Kuusneri kiri Jaan Poskale 14.11.1918. – ERA.14.1.30, l. 2-3.

¹⁹⁰ Eesti Ajutine Valitsus Eestimaa rahvastele. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 11.11.1918 ; Eesti Ajutise Valitsuse korraldus 13.11.1918. – *Maaliit* 16.11.1918; T. Pooli kiri Jaan Poskale 19.11.1919. – ERA.14.1.30, l. 1-2.

¹⁹¹ Seisukord Pärnus. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 19.11.1918; Valitsuse asutuste üleandmise käsk. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 22.11.1918.

¹⁹² Sakslased laastavad Pärnumaad. – *Vaba Maa* 12.12.1918; Leiba! – *Postimees: Pärnu väljaanne* 26.11.1918.

¹⁹³ Pärnumaa vallavanemate koosolek. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 16.12.1918.

¹⁹⁴ Pärnu maakonna nõukogu koosolekult. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 26.11.1918; Kuulujuttude vastu. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 09.12.1918.

¹⁹⁵ Asutava Kogu Pärnu maakonna valimiskomisjoni liikmed ja nende aadressid. – ERA.15.1.58, l.5.

Täites mitmeid vastutusrikkaid ja töömahukaid ametikohti, tähendas see Jürmanile seniste sissetulekute suurenemist. 1918. aasta lõpul sai temast maakonnaavalitsuse esimehe Theodor Pooli kõrval kõrgemat tasu saav omavalitsusametnik Pärnumaal. Jürmani palgamäär ulatus kõiki teenistusi kokku arvates 700 margani.¹⁹⁶

Põllumajandus- ja tootlusosakonna juhatajana korraldatud suurematest ettevõtmistest väärrib mainimist 1. detsembril Ajutise Valitsuse määruse järgi läbi viidud vilja rekvisitsioon Pärnu maakonnas. Kogutav vili oli mõeldud Pärnu linna ja maakonna alevite ning Eesti rahvaväe varustamiseks.¹⁹⁷ Vabadussõja alguses 1918. aasta detsembris korraldas Jürman komisjoni esimehena ka hobuste ja veovahendite rekvireerimist.¹⁹⁸ Mainitud perioodil kannatas Pärnu linn eriti suure viljapuuduse tõttu leivanappuse küüsis. Kehvad olud olid ka piima ja lihaga varustamisel, vaid kartulist ei olnud elanikkonnal puudust.¹⁹⁹

August Jürmani tegevust Pärnu maakonna tootlusolude korraldamisel hinnati kõrgelt ka vabariiklikus mastaabis. Kui 1919. aasta veebruaris puhkes skandaal minister Jaan Raamotiga tootluselase tegevuse üle, siis prognoositi viimase tagasiastumist ametkohalt. Ajakirjanduses levinud teadete kohaselt oleks tootlusministri ametit pakutud August Jürmanile, keda peeti EMRL liikmete hulgast Raamoti kõrval võimekamaks tootlusküsimuse asjatundjaks ja korraldajaks.²⁰⁰ Meedias välja toodu võis samas jääda spekulatsiooniks. Jaan Raamot astus küll ministri ametist tagasi, kuid Jürmani asemel määrati 6.vebruaril 1919. aastal tootlusministriks maaliitlane Eduard Aule.²⁰¹

August Jürman täitis Pärnu maakonnaavalitsuse põllumajandus- ja tootlusosakonna juhataja ülesandeid kuni 1919. aasta 1. jaanuarini, mil ta nimetati maakonna kõige olulisemaks ametnikuks – Eesti Ajutise Valitsuse komissariks.²⁰² Kuigi Jürman delegeeris maakonna tootlusosakonnaga seotud kohustused juba 10. jaanuarist Mihkel Laarmani vastutada, andis ta oma volitused üle alles sama aasta veebruaris. Laarman keeldus kehvast tervisliku seisundi tõttu ajutiselt komissari määratud ülesannet vastu võtmast.²⁰³ Seetõttu tegi Jürman 19. jaanuaril agronoom Heinrich Laurile ettepaneku asuda Pärnumaa põllumajandus-

¹⁹⁶ Maakonnaõukogu koosolek. – *Postimees*: Pärnu väljaanne 13.12.1918; Kutse A. Jürmannile 17.02.1919. – ERA.2.1.84, l. 59.

¹⁹⁷ Ajutise Valitsuse määrus. – *Postimees*: Pärnu väljaanne 02.12.1918; Pärnu maakonna tootlusosakonna kaaskiri Laiksaare vallavalitsusele 05.12.1918. – ERA.2252.1.206, l. 13.

¹⁹⁸ Pärnu maakonna Rekvisitsiooni –Evakuatsiooni komisjon 1919. – ERA.2252.1.213, l. 1.

¹⁹⁹ Tootlusosakonnade seisukord Pärnu linnas. – *Maaliit* 01.02.1919; Viljapeksmine. – *Maaliit* 30.01.1919.

²⁰⁰ Tootlusminister J. Raamoti tegevus uurimise all. – *Postimees*: Pärnu väljaanne 23.01.1919; Tootlusminister J. Raamot lahkub. – *Postimees* 29.01.1919.

²⁰¹ Tootlusministri avaldus 25.01.1919. – ERA.31.1.105, l. 26; Nimetused Tootlusministeeriumis. – *Riigi Teataja* 1919, nr.8. lk. 60.

²⁰² Ajutise valitsuse komissariks Pärnumaale ja linna. – *Vaba Maa* 04.01.1919.

²⁰³ Pärnu maakonna ja linna komissari kiri Pärnu Maakonna Valitsusele 11.01.1919. – ERA.2.1.61, l. 8; M. Laarmani kiri Pärnumaa komissarile 15.01.1919. – ERA.2.1.61, l. 10.

ja toitusosakonna juhatajaks. Saaremaal tegutsenud maaliitlase kohest tulekut mandrile takistasid kehvad liikumisolud, mistõttu uue ametimehe tegevus sai alguse alles 8. veebruaril. August Jürman jäi Pärnu maakonna rekvireerimiskomisjoni tegevusega seotuks kuni suuremate toitusprobleemide leevendumiseni 1919. aasta kevadel.²⁰⁴

27. novembril 1918. aastal nimetas Maanõukogu ametisse Ajutise Valitsuse kolmanda koosseisu. Otsustati, et rahvaesinduskogu istungjärg jääb viimaseks ja delegeeriti seadusandlik võim Asutava Kogu kokkutulemiseni Ajutisele Valitsusele. Viimane rakendas suurenenud volitusi ja määras kohtadele erakorralise võimuga ametnikke – maakonnakomissare. Keskvalitsuse esindajate määramine tulenes riikliku kontrolli vajadusest omavalitsuste üle. Nad võisid sekkuda nende ametiasjadesse ja tagandada kohalikke juhtivaid ametnikke. Mitmed poliitilised ringkonnad nägid taolises tegevuses demokraatlike õiguste kitsendamist. Rahulolematus komissaride institutsiooni suhtes oli põhjuseks, mis aitas kaasa sisepoliitilise kriisi süvenemisele.²⁰⁵ Pärnumaal tegutses maakonnakomissarina agronoom August Jürman.²⁰⁶ Ajutise Valitsuse esindamist maakonnas võis pidada tema senise tegevuse tippsaavutuseks. Sellelt ametikohalt valiti ta ka Asutava Kogu liikmeks. Kohaliku tähtsusega poliitikust sai riigitegelane, kes osales omariiklusprotsessi kujundamisel iseseisvusperioodi vältel. Mõistmaks Jürmani tegevust keskvalitsuse esindajana maakonnas, annaksin eelnevalt ülevaate seni ajalookirjutuses tagasihoidlikku kajastust leidnud Ajutise Valitsuse maakonnakomissaride institutsiooni arenguloost.²⁰⁷

Komissaride eelkäijaks said omariikluse esimestel päevadel maakondadesse nimetatud Ajutise Valitsuse volinikud, kelle ülesandeks kujunes okupatsioonivägedelt võimu ülevõtmine ja kohapealsete administratiivasutuste käivitamine.²⁰⁸ 19. novembril 1918 määrati kindlaks maakonnavolinike nimetamise kord ja ülesanded.²⁰⁹ Mõneski piirkonnas täitsid volinike kohuseid maakonnavalitsuste esimehed, mis olukorra edenedes siiski sobimatuks muutus. Omavalitsustes ei leidnud Ajutise Valitsuse määrused ja käsklused täpset täitmist ning tekkis vajadus keskvõimu poolt määratud eriesindajate järele.

²⁰⁴ Komissar Jürmani kiri agronoom Laurile. – ERA.2.1.84, l. 25; Agronoom Lauri telegramm komissar Jürmanile 29.01.1919. – ERA.2.1.84, l. 34; Pärnu maakonnanõukogu koosolekud. – *Vaba Maa* 12.02.1919; Pärnu maakonna rekvisitsiooni komisjonilt Tahkuranna vallavalitsusele 19.04.1919. – ERA.2253.1.139, l. 7.

²⁰⁵ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 47-48; Määrus Ajutise Valitsuse komissaride kohta 21.12.1918. – *Riigi Teataja* 1918, nr. 9, lk. 1-2; Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. – ERA.14.1.68, l. 6.

²⁰⁶ Siseministeeriumi kiri Ajutise Valitsuse Kantseleile 12.01.1919. – ERA.31.1.105, l. 11.

²⁰⁷ Ajutise Valitsuse maakonnakomissaride tegevust kirjeldavad varasemad uurimused: Eesti Vabadussõda 1918-1920 II osa. Tallinn 1939; Eesti Vabariigi sisepoliitika 1918-1920. – Dokumentide kogumik. Tartu 1999; Eesti ajalugu VI. Tartu 2005; Pajur, Ago. Siseministeeriumi loomise lugu 1918-1920. https://www.siseministeerium.ee/public/Siseministeeriumi_loomise_lugu.pdf (03.02.2015).

²⁰⁸ Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll 14.11.1918. – ERA.31.1.9, l. 8.

²⁰⁹ Ajutine administratiivseadus. Maa administratiivse jaotamise kohta 19.11.1918. – *Riigi Teataja* 1918. nr.1, lk. 8.

Maakonnakomissaride ellukutsujaks oli siseminister August Peet, kes ametkonna rajamist on põhjendanud järgnevalt: „Pidasin tarviliseks luua maakondades valitsuse komissari instituudi, kes oleks kohapeal valitsuse silmaks ja koondaks enese juures valitsuse kohapealsete agentide tegevust.“²¹⁰ Määrus, mis sätestas komissaride kohustused maakondades, võeti vastu 20. detsembril 1918. aastal. Dokumendi järgi pidid komissarid jälgima valitsuse üleriigiliste määruste täpset täitmist lähtuvalt seaduslikest raamidest. Nad võisid korraldada juurdlusi, teostada rekvireerimist, peatada omavalitsuste otsuseid ja tagandada sobimatuid ametnikke.²¹¹

Omariiklust toetavates ringkondades nõustuti, et sõjasituatsioonis ei saa seadusliku korra puudumisel riiki juhtida. Ometi pidasid 1917. aastal valitud üldedemokraatliku meelsusega omavalitsustegelased nende tegevusse jõuliselt sekkunud komissaride ametisse määramist õiguste kitsendamiseks. Taoline olukord tekitas vastuolu kohaliku ja riikliku võimu vahel. Erimeelsused kerkisid esile 27. detsembril 1918. aastal toimunud Maanõukogu koosolekul, kus tõstatati küsimus, miks ei vali maakonnakomissari omavalitsused, vaid määrab ametisse Ajutine Valitsus? Tugevat vastuolu põhjustas õigus, mis lubas komissaridel omavalitsusametnikke kohtu sekkumiseta tagandada.²¹² Eskaleeruva probleemi võttis käsitleda tööerakondlane Ado Anderkopp ajalehe *Vaba Maa* veergudel. Viimane pidas komissaride tegevuse käivitamist tsaariaegse politseikorra taaskehtestamiseks. Ajutise Valitsuse määruste korrektseks täitmiseks pakkus Anderkopp alternatiivina omavalitsuste esindajatele infopäevade korraldamist.

Hoolimata kriitikast määrati 1919. aasta alguses maakonnakomissarid kuude maakonda.²¹³ Sõjaolukorrast tulenevalt moodustas eriseisundi sõjategevuse piirkond ja seetõttu määrati Tartu-, Võru-, Petseri- ja Virumaale komissarid teistest maakondadest hiljem.²¹⁴ (vt. lisa 2.) Komissaride tööks oli järelvalve teostamine mobiliseerimise- ja laenu realiseerimise piirkondlike komisjonide üle.²¹⁵ Sellest hoolimata kujunes koostöö omavalitsustega kriitiliseks. Eelkõige väljendus see kartuses, et komissarid võivad kohalikke olusid enam soosivaid ametnikke töölt vabastada ilma põhjaliku juurdluseta.²¹⁶ Ajaleht

²¹⁰Peet, August. Siseministriks Ajutises Valitsuses. – *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt II*. Tallinn 1930, lk. 221.

²¹¹Määrus Ajutise Valitsuse komissaride kohta. – ERA.31.1.17, l. 26-27.

²¹²Maanõukogu protokoll nr. 70. 27.12.1918. – *Maanõukogu protokollid 1917-1919*. Tallinn 1935, lk. 350-351; Eesti ajalugu VI. 2005, lk. 48

²¹³Kas keskvalitsuse komissarid või omavalitsuse asutused? – *Vaba Maa* 31.12.1918; Siseministeeriumi teadaanne Ajutise Valitsuse Kantseleile 12.01.1919. – ERA.31.1.105, l. 11.

²¹⁴Siseministeeriumi kiri Ajutise Valitsuse Kantseleile 08.01.1919. – ERA.31.1.105, l. 4; Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll nr. 45. 21.03.1919. – ERA.31.1.12, l. 65.

²¹⁵Siseministeeriumi kiri Ajutise Valitsuse Kantseleile 04.01.1919. – ERA.31.1.198, l. 4.

²¹⁶Kas keskvalitsuse komissarid või omavalitsuse asutused? – *Vaba Maa* 31.12.1918;

Maaliit iseloomustas kujunenud olukorda: „Juba paljas teadmine, et keegi valitsuse komissar võib maakonna valitsuse liikmed ehk linnapead ilma pikema jututa ametist tagandada, mõjub omavalitsuse tegelaste tööhimu peale halvavalt.“ Maakonnakomissaride ja omavalitsuste vastuolud leidsid tähelepanu Järva-, Saare-, Tartu-, Lääne- ja Viljandimaal.²¹⁷ Siseministeeriumi järeluurimisel selgus, et Viljandi- ja Läänemaal olid komissarid tõepoolest võimupiire liiga kergekäeliselt tarvitanud.²¹⁸

Rahulolematuse komissaride tegevusega põhjustas 1919. aasta alguses sisepoliitilise kriisi. Maanõukogu erakorralisel istungjärgul 1. veebruaril avaldati vasakpoolsete saadikute algatusel rahulolematust maakonnakomissaride ebaseadusliku tegevuse vastu.²¹⁹ Sisuliselt tähendas protest umbusalduse avaldamist Ajutisele Valitsusele. Ministrid koos sõjavägede ülemjuhatajaga esitasid järgneval Maanõukogu koosolekul tagasiastumispalve. Valitsuse reaktsioon sõjaseisukorras sundis kriitikuid tagasi tõmbuma ja usaldushääletusel saavutatud toetuse tulemusel jätkas senine valitsus.²²⁰ Lahendust ootas maakonnakomissaride küsimus.

Opositsiooni jäänud sotsiaaldemokraadid pidasid vajalikuks komissaride asendamist administratiivkohtutega.²²¹ Viimast laitis siseminister August Peet, sest tema arvates ei saanud kohus üheaegselt järelvalvet teostada ja õigust mõista. Komissaride tegevuse põhjendamiseks tõi minister näite Tartus kulgenud protsessist, kus keskvõimu esindaja puudumisel hilines maakonnavalitsuse esimehe vastuseisu tõttu mobilisatsiooni läbiviimine. Sõjategevusest tingitud poliitilise olukorra raugemiseni pooldati siiski ajutise abinõuna komissaride tegevuse jätkamist.²²² Võib arvata, et kompromissimeelsust aitas luua läbielatud sisepoliitiline kriis.

Omavalitsuste ja maakonnakomissaride vaheliste pingete leevendamiseks otsustati määruses teha sisulisi ümberkorraldusi eeskätt maakonnakomissaride võimupiiride küsimuste suhtes. Ajutise Valitsuse komissaride seadus võeti vastu 6. veebruaril 1919. aastal.²²³ Dokumendis rõhutati komissaride institutsiooni ajutisust ja suurendati kohtute osa ametnike karistamisel. Tähtsaim muudatus keelas komissaridel rahva poolt valitud omavalitsustegelasi

²¹⁷ Riigi ja omavalitsuste vahekorra. – *Maaliit* 05.02.1919; Viljandi komissari kohuste täitja A. Andersoni tagandamise ettepanek 31.01.1919. – ERA.14.1.28, l. 12; Haridusministeeriumi kiri Siseministeeriumile 11.02.1919. – ERA.14.1.28, l.24.

²¹⁸ Tartu Maakonna Valitsuse kiri Maapäeva esimehele 23.01.1919. – *Maanõukogu protokollid 1917-1919*. Tallinn 1935, lk. 364; Järva Maakonna Nõukogu kiri Maanõukogu esimehele 29.01.1919. – *Maanõukogu protokollid 1917-1919*. Tallinn 1935, lk.364.

²¹⁹ Maanõukogu protokoll nr. 71, 01.02.1919. – *Maanõukogu protokollid 1917-1919*. Tallinn 1935, lk. 357-364.

²²⁰ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 48.

²²¹ ESTP-lt Eesti Maapäevale 04.02.1919. – *Maanõukogu protokollid 1917-1919*. Tallinn 1935, lk. 374-375.

²²² Maanõukogu protokoll nr. 76, 04.02.1919. – *Maanõukogu protokollid 1917-1919*. Tallinn 1935, lk. 378.

²²³ Seadus Ajutise Valitsuse toimimise kohta 06.02.1919. – *Riigi Teataja* 1919, nr. 10, lk. 77-78.

ainuiskuliselt tagandada. Ametisse määratud isikute vabastamisel jäid komissaride õigused muutmata.²²⁴

Kuigi komissaride institutsioon sai ka järgnevatel kuudel avalikkuse ja opositsiooni pahameele osaliseks, teostati järelvalvetegevust ja valitsuse huvide esindamist kuni 1919. aasta suveni. Maakonnakomissaride tegevuse likvideerimine algas augustis, mil enamik keskvalitsuse esindajaid olid jõudnud esitada ametist vabastamise palve.²²⁵ (vt lisa 2.) Sotsiaaldemokraadist siseminister Aleksander Hellat otsustas komissaride asetäitjaid mitte ametisse määrata.²²⁶ Seoses tulevase omavalitsuskorralduse reformiga, anti ministri 27. augusti määrusega komissaride senised ülesanded Siseministeeriumi Omavalitsuse Asjade Peavalitsusele. Eranditena poliitiliselt keerukate olude tõttu säilisid komissaride ametikohad Virumaal (Narva) ja Võru-Petserimaal (Võru) kuni piirimaade ülemate seaduse kinnitamiseni.²²⁷ Maakonnakomissari amet kaotati juriidiliselt 11. oktoobril 1919. aastal ajutise omavalitsuse järelvalve seadusega. Omavalitsuste tegevuse kontroll ja ametike määramise küsimus läks maakonnavalitsuste ja siseministeeriumi kompetentsi.²²⁸

August Jürmani kujunemistee maakonnakomissariks algas saksa okupatsiooni lõppedes. Tema eestvedamisel alustas Pärnus tegevust vabariikliku korra kehtestamist suunav rahvuslike erakondade büroo. Jürman juhtis maakonna poliitilist tegevust kuni demokraatlikult valitud omavalitsuste taastamiseni.²²⁹ Kui maakonda jõudsid eriülesannetega keskviimu esindajad, ei kaotanud Jürman lootust säilitada senist positsiooni. 22. novembril 1918. aastal saatis ta Pärnumaa organisatsioonide ühenduse nimel peaministri asetäitjale Jaan Poskale kirja, milles kritiseeris maakonnas tegutsevate ametimeeste valikut. Märjukirjas anti teada, et Ajutine Valitsus võiks vastutusrikastele kohtadele määrata tegevuspiirkonnas eelneva heakskiidu saanud isikuid. Siseministeeriumi vastus kinnitas, et probleeme tekitanud persoonid polnud ametisse määratud keskvalitsuse poolt. Võib arvata, et Jürman, kes tundis hästi kohalikke olusid, teadis, et sadama komandant ja Eesti Kaitse Liidu piirkondlik pealik ei täitnud ülesandeid Ajutise Valitsuse volitusel.²³⁰ Märjukirja mõte võis seisneda pigem

²²⁴ Maanõukogu protokoll nr. 78, 06.02.1919. - Maanõukogu protokollid 1917-1919. Tallinn 1935, lk. 393.

²²⁵ Siseministeeriumi kiri Ajutisele Valitsusele 07.08.1919. - ERA.31.1.105, l. 169; Määrus kõigile linna-, maakonna- ja alevi valitsustele 27.08.1919. - *Riigi Teataja* 1919, nr. 58, lk. 458-459.

²²⁶ Määrus kõigile linna-, maakonna- ja alevi valitsustele 27.08.1919. - *Riigi Teataja* 1919, nr. 58, lk. 458-459.

²²⁷ Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse aruanne. - ERA.14.1.68, l. 12; Siseministeeriumi administratiiv asjade peavalitsuse aruanne 1919. aasta tegevusest siseministrile. - ERA.14.1.24, l. 258-259.

²²⁸ Omavalitsuste ajutine järelvalve seadus 11.10.1919. - *Riigi Teataja* 1919, nr. 78, lk. 617-618; Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse aruanne. - ERA.14.1.68, l. 12-13.

²²⁹ Hugo Kuusneri kiri Jaan Poskale 14.11.1918. - ERA.14.1.30, l. 2-3.

²³⁰ Eesti Poliitiliste Erakondade Pärnu organisatsioonide büroo kiri J. Poskale 20.11.1918. - ERA.14.1.24, l. 48; Siseministri kiri Erakondade Pärnu Organisatsioonide Büroole 22.11.1918. - ERA.14.1.24, l. 49.

pöördumise koostanud ringkonna soovist pretendeerida mõnele Ajutise Valituse poolt määratud ametikohale.

22. novembril 1918. aasta Maanõukogu istungjärgul nimetati Ajutise Valituse Pärnu maakonna usaldusmehes Hugo Kuusner, kes hilisemalt täitis ka Pärnu linnapea kohuseid. Suurenenud töökoormuse tõttu määras Kuusner 11. detsembril enda asemikuks usaldusmehena August Jürmani.²³¹ Viimase ametisse asumise alguspäeval oli noore riigi põhiküsimuseks Vabadussõda. Jürmani esimeseks tööks oli 34 väljasõiduloo kirjutamise kõrval Pärnumaa Varustuse Ameti tegevuse organiseerimine.²³² Ettevõtmise eesmärgiks oli riidematerjali, naha ja jalanõude varumine ning sakslaste poolt mahajäetud varustuse rekvireerimine.²³³ Suurema saavutusena õnnestus August Jürmanil peatada lahkuvate sakslaste plaan evakueerida Sindi kalevivabriku toodang ja masinad välismaale.²³⁴ 21. novembrist oli Ajutise Valitsuse määruse põhjal kaubavedu üle piiri keelatud. Lisaks eelnevale tuvastati kalevivabriku inspekteerimise käigus mitmete määruste rikkumist, mistõttu August Jürmani käsul arestiti 480000 arsinat kalevivabriku toodangut. Olukorras, kus noore riigi kaitsevälgi oli suur puudus varustusest, saadeti riidematerjal pealinna Sõjaväe Varustusvalitsusele.²³⁵ Lisaks tuli Jürmanil tegeleda kalevivabriku toodangut Eestist välja vedavate auralaevade „Wasa“ ja „Aleksi“ ümberpaigutamisega.²³⁶ Laevade jätmiseks Ajutise Valitsuse käsutusse, organiseeriti tema vahendusel aluste transport Tallinnasse. Ebameeldiva viivituse põhjustas merevee jäätumine, mille tagajärjel jõudsid laevad pealinna alles 23. jaanuariks 1919. aastal.²³⁷

Rahvaväe taandumine 1918. aasta detsembris ja Vabadussõja rindejoone lähenemine Pärnule andis tugeva löögi linnas valitsenud rahvuslikele jõududele. Mõisaküla loovutamise katkes raudteeühendus Pärnuga ja sidepidamine raskendus. Ärevas olukorras evakueerusid mitmed kohalikud seltskonnategelased. Linnast oli lahkunud ka Ajutise Valitsuse volinik Kuusner ja keskvalitsuse esindamine maakonnas jäi täievoliliselt August Jürmani kanda.²³⁸ Olukorra muutis veelgi ebastabiilsemaks Pärnus asuva 6. jalaväepolgu ülema alampolkovnik

²³¹ Pärnu linna ja maakonna Eesti Ajutise Valitsuse Voliniku volikiri 11.12.1918. – ERA.31.5.1055, l. 11.

²³² A.V. Pärnu maakonna usaldusmees. Väljaminevad kirjad 05.12.1918-03.01.1919. – ERA.2.1.112, l. 7; 11; Pärnu maakonna ja linna komissari tegevuse aruanne 13.12.1918-03.01.1919. – ERA.2.1.71, l. 4.

²³³ Voliniku asemiku kiri sõjaministeeriumi 16.12.1918. – ERA.2.1.83, l. 9.

²³⁴ Reimanni telegramm Pärnu volinikule 16.12.1918. – ERA.2.1.82, l. 5; Pärnumaa voliniku kiri Sõjaministeeriumi Varustusosakonnale 17.12.1918. – ERA.2.1.82, l. 8; Komissar August Jürmani kiri Varustuse Valitsusele 03.02.1919. – ERA.2.1.82, l. 28.

²³⁵ Ajutise Valitsuse Voliniku Asemiku kiri Varustuse Valitsusele 22.12.1918. – ERA.2.1.82, l. 19; Eesti Ajutise Valitsuse Pärnumaa komissari kiri Varustuse Valitsusele 05.02.1919. – ERA.2.1.82, l. 29.

²³⁶ Ajutise Valitsuse voliniku asemiku kiri sõjaministeeriumile 14.12.1919. – ERA.2.1.83, l. 7; Ajutise Valitsuse voliniku asemiku kiri sõjaministeeriumi 21.12.1919. – ERA.2.1.83, l. 22.

²³⁷ Pärnu sadama komandandi kiri Pärnu maakonna komissarile 23.01.1919. – ERA.2.1.81, l. 15.

²³⁸ A.Jürmani telegramm sõjaminister Pätsile 20.12.1918. – ERA.31.1.98, l. 19.

Juhan Puskari meeleolu. 26. detsembril teatas ta, et Pärnu linna kaitsmise ja punavägede vastu võitlemise asemel valmistub polk hoopis taganemiseks. Olukorda hinnates tundus Jürmanile taoline seisukoht mõistmatu. Objektiivsema ülevaate saamiseks sõitis ta Voltveti (Tihemetsa) lähedale rindele, kus selgus, et hädaoht maakonnale ei ole nii suur, et väeüksus peaks taanduma. Veel samal päeval saatis Jürman telegrammi sõjaminister Konstantin Pätsile ja palus teadet Pärnus paikneva 6. polgu ülesannetest.²³⁹ Vägede ülemjuhataja Johan Laidoneri vastuses kinnitati, et 6. polk ei tohi Pärnumaad maha jätta, vaid peab seda kaitsma iseäranis raudtee liinile rõhku pannes.²⁴⁰ Meelevaldne taganemiskäsk suudeti peatada ja järgmisel päeval saadeti polgu liikmed abiväena rindele. Enamlastel jäi Pärnu linn siiski vallutamata ja Mõisaküla lähistel peatati nende edasitung. 21. jaanuariks 1919. aastal olid punaväed maakonna piiridest välja tõrjutud.²⁴¹

August Jürman täitis Ajutise Valitsuse voliniku asetäitja kohuseid kuni 1918. aasta detsembri lõpuni, mil ametikoht siseministri määrusega likvideeriti. Keskväimu kohapealseks esindajaks nimetati maakonnakomissar. Ajutise Valitsuse 1. jaanuari 1919. aasta otsusega asus Pärnu maakonna komissari ülesandeid täitma August Jürman.²⁴² Tema puhul näis uude ametisse tõusmine senise tegevuse loomuliku jätkuna. Ometi polnud ta ainus kandidaat. Pärnu erakondade vahelise büroo soovitusel pakuti komissari volitusi Peeter Pätsile. Kuna maakonnas oli käimas lahingutegevus ja garnisoniülem lipnik Päts oli vastutav piirkonna sisejulgeoleku eest, siis ei saanud viimase kandidatuuri arvestada. Pärnusse polnud naasnud ka maapäeva saadik Hugo Kuusner ja ametikohta taotleva avaldusega jäi hiljaks eraadvokaat Adolf Korris.²⁴³ Tulenevalt seniste voliniku kohuste edukast täitmisest, saabus August Jürmanile 3. jaanuaril 1919. aastal telegramm, mis kinnitas ta Pärnu maakonna komissariks. Kuigi täpsed ametijuhised jõudsid mõnepäevase hilinemisega, jätkas Jürman senist koordineerimistööd omavalitsuste ja keskväimu vahel.²⁴⁴

Maakonnakomissarina asus Jürman korraldama ametkonna kantselei komplekteerimist. Tema poolt avati Pärnu renteis krediidikonto, kuhu kahekuulise eelarve esitamise järel tegi siseministerium rahaülekande. Maakonnakomissari esimese

²³⁹ Pärnumaa ja linna komissari tegevuse kuuaruanded 1919. – ERA.2.1.71, l. 2; Ajutise Valitsuse voliniku asemiku telegramm sõjaminister Pätsule 26.12.1918. – ERA.2.1.83, l. 33.

²⁴⁰ Laidoneri telegramm Pärnu polkovnik Puskarile ja asemikule Jürmanile 27.12.1918. – ERA.2.1.83, l. 34.

²⁴¹ Laidoneri telegramm Pärnu polkovnik Puskarile ja Valitsuse Volinikule 02.01.1919. – ERA.2.1.61, l.2; A.V. voliniku kiri Varustuse Valitsusele. – ERA.2.1.83, l. 54; Operatiivstaabi telegramm Pärnu A.V. volinikule 31.12.1918. – ERA.2.1.83, l. 53; Pajur, Vunk 2008, lk. 95; 101.

²⁴² Ametisse määramise tunnistus ühes volitusega 08.01.1919. – ERA.14.1.24, l. 129.

²⁴³ Pärnu erakondade vahelise büroo telegramm peaministrile 31.12.1918. – ERA.14.1.24, l.121; Pajur; Vunk 2008, lk. 95; Adolf Korrise kiri Valitsuse usaldusmehele Hugo Kuusnerile 05.01.1919.- ERA.2.1.84, l. 4-5.

²⁴⁴ Siseminister Peedi telegramm August Jürmannile 03.01.1919. – ERA.2.1.61, l. 1.

tegutsemiskuu eelarveks oli 2000 marka, millest 750 marka läks komissari töötasuks, 450 marka personali palkadeks ja 535 marka kantseleikuludeks.²⁴⁵ Maakonnakomissari saadav tasu võrdsustus ministeeriumi osakonnajuhataja palgamääraga, moodustades poole toonasele siseministrile makstavast töötasust.²⁴⁶ Komissari kantselei rentis bürooruume Pärnu Maakonna Valitsuselt 240 marga suuruse üüri eest. Järgnevatel kuudel tõusis ametkonna eelarve 3000 margani.²⁴⁷ Komissari abina oli 8. jaanuarist ametis Jaan Leibur ja masinakirjutaja ning kantseleiteenija Mary Burdetzki.²⁴⁸

Ajutise Valitsuse voliniku kohuste täitmise tõttu ei vajanud Jürman aega ametisse sisseelamiseks. Esimese valitsuse poolse korraldusena edastas ta 3. jaanuaril piirkonna omavalitsustele teadaande, mis käskis jätkata ülesannete senist täitmist ja keelas maakonnast lahkuda ilma käsklust saamata.²⁴⁹ Jürman esitas ettekirjutuse ka Pärnu linnavalitsusele, et asjaajamine omavalitsuses toimuks ainult eesti keeles. Jätkuvalt tegutsesid ametnikud, kes eesti keelt ei kasutanud.²⁵⁰ Vabadussõjast tingituna sai maakonnakomissar Jürmanist tagalapiirkonnas vahemees riigi- ja omavalitsuste koostöö korraldamisel. Komissar tegeles mobilisatsiooni koordineerimisega, sõjaväekohustusest tingitud kaebuste lahendamisega ja mobilisatsioonist kõrvalehoidjate ning maailmasõjast koju jõudnud sõjavangide küsimustega.²⁵¹ Komissari eestvõttel koguti maakonna valdadest andmeid rahvaväes sõdivate meeste pereliikmete kohta, et teada nende materiaalsel olukorda abivajajate väljaselgitamiseks. Jürmani kohustuseks oli teavitada maakonna elanikke sundluslikest määrustest, mis olid seotud rahvaväe varustamisega.²⁵² Vastavate küsimuste korraldamisel puutus Jürman kokku arsti ja hilisemalt juunikommunistina tuntust kogunud Johannes Varesega. Jürman nimetas ta Pärnumaa rahvaväkke vastuvõtmise komisjoni arstiks. Iseteadliku mehena keeldus Vares osa võtmast komisjoni tegevusest. Vastukaaluks heitis Johannes Vares Jürmanile ette viimase liigset rutakust, sest etteteatamisajata polnud taoline määramine mõeldav.²⁵³

²⁴⁵ Siseministeeriumi arvestuse osakonna kiri Pärnu maakonna komissarile 20.02.1919. – ERA.2.1.70, l. 5; Maakonnakomissari kiri Siseministeeriumile 17.02.1919. – ERA.2.1.70, l. 12.

²⁴⁶ Siseministeeriumi ametnike ja teenistujate palgaarvestuslehed detsembris 1918. – ERA.14.1.10, l. 3; 15.

²⁴⁷ Siseministeeriumi Administ. Asjade Peavalitsuse kiri Pärnu maakonna komissarile 05.03.1919. – ERA.2.1.70, l. 16; Pärnu Maakonnavalitsuse Majanduse osakonna kiri Pärnumaa komissarile 21.06.1919. – ERA.2.1.70, l. 48.

²⁴⁸ Nimekiri Pärnumaa ja linna komissari kantselei ametnike üle 31.03.1919. – ERA.2.1.77, l. 76.

²⁴⁹ Siseminister Peedi kiri Pärnu Maakonna Komissarile 03.01.1919. – ERA.2.1.72, l. 3.

²⁵⁰ Eesti Ajutise Valitsuse Pärnumaa komissari kiri Pärnu Linnavalitsusele 07.01.1919. – ERA.2.1.66, l. 1.

²⁵¹ Pärnumaa komissari kiri Maakonna Valitsuse esimehele Poolile 09.01.1919. – ERA.2.1.91, l. 1.

²⁵² Siseministeeriumi kiri Pärnu Maakonna Komissarile 18.01.1919. – ERA.2.1.58, l. 1.

²⁵³ Komissar Jürmani kiri Dr. Varessele 13.01.1919. – ERA.2.1.62, l. 6; Dr. Varesse kiri Pärnumaa Ajutise Valitsuse komissarile 13.01.1919. – ERA.2.1.62, l. 7.

Lahingutegevuse eemalekandumise järel võttis Jürman Ajutise Valituse esindajana osa enamlaste veretööde ja rüüstamise kindlaks tegemise komisjoni asutamisest ja tegevuse juhtimisest Pärnumaal.²⁵⁴ Maakonnakomissarina alustas ta 1919. aasta jaanuaris rekvisitsiooni üle peetavat järelvalvetööd. Komisjoni liikmena jälgis ta ajutise valitsuse määruste täitmist hobuste, riidematerjali ja vilja võõrandamisel.²⁵⁵ Olles hästi kursis piirkonda laastanud oludega, tegi Jürman maakonnas valitsevat viljapuudust arvestades sõjaministeeriumile ettepaneku pikendada möldrite rahvaväkke võtmist.²⁵⁶

Omavalitsustele mõjusid keskvalitsuse esindajate võimupiirid üsna ebamäärastena. 17. jaanuaril saatis Jürman Pärnumaa valdadele ringkirja, mis kutsus ametimehi näitama ustavust Eesti Vabariigile, täites neile pandud kohustusi ja jättes kõrvale isiklikud erahuvid.²⁵⁷ 1919. aasta veebruari alguses, mil maakonnakomissaride tegevusele sai osaks suurem ühiskondlik kriitika, säilis Jürmanil Pärnumaa omavalitsustega stabiilne vahekord. Erandlik situatsioon leidis siseministri poolt positiivset tähelepanu 4. veebruari Maanõukogu koosolekul, kus vaagiti komissaride institutsiooni jätkusuutlikkust. Samas põhjustas mujal maakondades toimunud komissaride võimupiiride ületamine ärevust ka Pärnumaal. Maakonna valitsuse esimehe Theodor Pooli eestvõttel saadeti Maanõukogule telegramm, milles paluti lõplikult sätestada komissaride ja omavalitsuste vahelised võimupiirid.²⁵⁸ Pärnu maakonnakomissari jõulisemad sekkumised kohaliku võimu tegevusse jäid veebruari lõppu, mil üldisemate vastuolude vältimiseks kehtis juba uus komissaride seadus. Jürman vabastas ametist ja andis kohtuliku uurimise alla Tori vallanõukogu liikme, Abja vallavanema abi ja vallasekretäri, kelle tegevustes tuvastati riigikorra vastasust ja ametivolituste ületamist.²⁵⁹ Ebakõlade ärahoidmiseks saatis komissar otsused eraldi kinnitamiseks ka siseministeeriumile. Omavalitsuste tegevuse kontrollimise kõrval juhtis ta tähelepanu nendele kitsakohtadele, mis takistasid kohaliku võimu toimimist. Näiteks soovitas ta tungivalt Pärnumaal ametisse seada kohtutäituri, sest viimase ülesandeid täitvad miilitsad olid muude töödega koormatud.²⁶⁰ Kokkuvõtvalt suutis August Jürman vahemehe rolli täites väljuda 1919. aasta komissarikriisist edukalt.

²⁵⁴ Siseministeeriumi kiri Pärnu Maakonna komissarile 20.01.1919. – ERA.2.2.2, l. 1-2; Pärnu maakonna komissari kiri siseministeeriumile 19.02.1919. – ERA.2.2.2, l. 11-12.

²⁵⁵ Sõjakahjude hindamise peakomisjoni kiri komissaridele. – ERA.2.1.72, l. 29.

²⁵⁶ Komissar Jürmanni kiri sõjaministeeriumile 22.01.1919. – ERA.2.1.62, l. 15; Pärnumaa komissari kiri Rahvaväe Varutuse Valitsusele 21.01.1919. – ERA.2.1.73, l. 69.

²⁵⁷ Pärnumaa komissari ringkiri kõikidele Pärnu maakonna vallavalitsustele 17.01.1919. – ERA.2.1.66, l. 2-3.

²⁵⁸ Eesti Ajutise Maanõukogu kiri Ajutisele Valitsusele 05.02.1919. – ERA.31.1.20, l. 10.

²⁵⁹ Pärnu maakonnakomissari otsus 18.03.1919. – ERA.2.1.96, l. 21-22.

²⁶⁰ Siseministeeriumi kiri Pärnu maakonna komissarile 10.03.1919. – ERA.2.1.96, l. 19-20; Pärnu maa ja linna komissari tegevusaruanne 03.1919. – ERA.2.1.71, l. 16.

1919. aasta veebruaris ja märtsis oli maakonnakomissari kohustuseks järelvalve teostamine kohalike omavalitsuste valimiste üle ja koondtulemuste edastamine keskvalitsusele. Maakonnakomissari institutsiooni kestvuse vältel puutus Jürman kõige enam kokku passide viseerimise ja ajutise sõidulubade väljakirjutamisega.²⁶¹ Pärnumaal kujunes eriliseks komissari tegevusega seotud valdkonnaks seniste Läti Vabariigi alade Laatre, Mõisaküla ja Ipiku valdade liitmine Eesti Vabariigiga. Maakonnakomissari viimaste töökuude tähtsamateks tegemisteks sai valdade kontrollkomisjoni tegevuse jälgimine mõisamaade ülevõtmisel ja renditalude tagastamisel.²⁶²

August Jürmani tegevus Pärnu maakonnakomissarina taandus 1919. aasta mais, mil ta osutus valituks Asutavasse Kogusse ja viibis enamus ajast pealinnas. Komissari põhitegevus jäi kantseleiametnike kanda.²⁶³ August Jürman täitis Pärnu maakonnakomissari ülesandeid kuni 8. augustini 1919. aastal. Kuigi Jürman esitas ametist lahkumiseks sooviavalduse juba 19. juunil, siis avaldus rahuldati alles kaks kuud hiljem samaaegselt teiste ametist lahkuda soovivate komissaride avaldustega.²⁶⁴ Viimased kokkupuuted Pärnu maakonnakomissari institutsiooniga lõppesid 17. oktoobril 1919. aastal. Ametkonna likvideerimise tagajärjel nõuti komissari ametit täitnud Jürmanilt dokumentide üleandmist ja vormistati aktid, mis tõestasid kantselei finantsilise tegevuse lõpetamist.²⁶⁵

Sõjasituatsioonis Ajutise Valitsuse huve kaitstes ja omavalitsuste tegevuse üle järelvalvet pidades, aitas maakonnakomissari tegevus, mitmetest tagasilöökidest hoolimata, kaasa kindla võimukorra kehtestamisele. Seda kinnitas Pärnumaa komissari August Jürmani tegevus tasakaalustava vahemehena Ajutise Valitsuse ja omavalitsuste koostöös. Maakonnakomissaride tegevus sai keskvoimule kogemuseks, kuidas noores riigis ja uutes oludes suunata administratiivkorraldust. Jürmani tegevust Pärnumaal Eesti omariikluse käivitamisel, EMRL ülesehitamisel ja Ajutise Valitsuse maakonnakomissari ülesannete täitmisel võib pidada kogemusterohkeks hüppelauaks siirdumaks Eesti juhtivama agraarerakonna Põllumeestekogude korraldamisele.

²⁶¹ Pärnumaa komissari kiri siseministeeriumile 08.01.1919. – ERA.2.1.104, l. 1-2; Pärnu maa ja linna komissari tegevusaruanded 01.-08.1919. – ERA.2.1.71, l. 5-35.

²⁶² Pärnumaa komissari kiri Pärnumaa Miilitsa ülemale 14.03.1919. – ERA.2.1.77, l. 67; Siseministeeriumi kiri Pärnu komissarile 28.02.1919. – ERA. 2.1.77, l. 59.

²⁶³ Pärnu maa ja linna komissari tegevusaruanded 01.-08.1919. – ERA.2.1.71, l. 22-35.

²⁶⁴ Pärnu maakonna ja linna komissari August Jürmani kiri siseministeeriumile 19.06.1919. – ERA.2.1.61, l. 12; Siseministeeriumi kiri Pärnu maakonna linna komissarile 11.08.1919. – ERA.2.1.61, l. 15.

²⁶⁵ Siseministeeriumi kiri endisele Pärnu maakonna komissarile A. Jürmannile 11.10.1919. – ERA.2.1.61, l. 16; Pärnu maakonnakomissari kiri siseministeeriumile 18.10.1919. – ERA.2.1.70, l. 80.

1.6. Asutavas Kogus

Paralleelselt Pärnu maakonnavalitsuse põllumajandus- ja toitusosakonna tegevuse juhtimisega, hoogustus August Jürmani aktiivsus parteipoliitilises perspektiivis. 1918. aasta novembris revideerisid erakonnad seniseid tegevusprogramme. EMRL kesктоimkond, mille liikmeks oli ka Jürman, avaldas 16. novembril teate, et põllumehi koondav ühendus reorganiseerib ennast taas poliitiliseks erakonnaks.²⁶⁶ Sündmuste käigule avaldas mõju Asutava Kogu valimiste väljakuulutamine. Jürmani tegevuse motivaatoriks sai 1919. aasta valimistel EMRL-le tugeva mandaadi saamine.

Kuigi EMRL tunti põllumehi koondava agraarparteina, kuulutati erakonna tegevus rohkemate toetushäälte saamiseks liberaalsest suunast lähtuvaks.²⁶⁷ Üleeestiliselt tugevama poolehoiu saavutamiseks ühines EMRL Põhja-Eestis tegutsenud mitmete Eestimaa Talurahva Liidu (ETL) osadega.²⁶⁸ Partei võrgustiku taastamiseks ja kongressi eeltööks korraldati 1918. aasta detsembris ja 1919. aasta jaanuaris EMRL maakonnakogude koosolekuid. Jürmani eestvõttel 17. detsembril Pärnu maakonnakongressil kutsuti osa võtma võitlusest enamliku korra taaskehtestamise vastu. Selleks tuli toetada valitsust vilja varumises, raha kogumises ja mobilisatsiooni läbiviimises.²⁶⁹

Esinduskokku kandideerivate parteide programmide juures omasid tähtsat rolli vaated tulevasele agraarkorraldusele. Kuigi enamus erakondi kinnitasid, et maa tuleb anda rahva omandusse ja jagada välja soovijatele, erinesid siiski maareformi kavad. EMRL esitas agraarreformi visiooni, mis oli tugevasti seotud valitsevate põllumajandusoludega. Maaolude ümberkorraldused lähtusid majanduslikult iseseisvate väiketalupidajate arvukuse tõstmise põhimõttest. Eelseisvast maauuendusest pidid põllumehed aktiivselt osa võtma ja nende huvide kaitseks kavatses erakond luua põllutöökoja. Maatükkide väljajagamise kõrval peeti oluliseks põllumajanduse jätkusuutlikku arendamist. Mõisamajapidamiste täieliku likvideerimise asemel pooldati kompensatsiooni eest riigipoolset mõisamaade võõrandamist.²⁷⁰ Seega eelistas partei agraarreformi, mis ei oleks tugevasti vapustanud toiminud maasuhteid.

EMRL maaprogrammi üheks väljatöötajaks oli August Jürman, kelle poolt 1919. aasta 19.-21. märtsis erakonna kongressil sõnastati olulisemaid punkte – mõisate tükeldamise ja talude asutamise küsimus. Jürman nimetas põlluharimist Eesti riigi nurgakiviks, mistõttu

²⁶⁶ Eesti Maarahva Liidu teated. – *Maaliit* 16.11.1918; Eesti Vabariigi Kodanikkudele. – EAA.3755.1.468, l. 18.

²⁶⁷ Laaman, Eduard. Erakonnad Eestis. Tallinn 1934, lk. 32-33.

²⁶⁸ Graf 2000, lk. 116.

²⁶⁹ Eesti Maarahva Liidu Pärnu maakonna kongress. – *Maaliit* 26.12.1918; Eesti Vabariigi kodanikkudele. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 20.02.1919.

²⁷⁰ Eesti Maarahva Liidu eeskava peajooned. – *Maaliit* 04.03.1919; Graf 2000, lk. 117-118.

suurmajapidamiste arvelt pidanuks muutma domineerivaks väikepõllupidamise tagajärjel tekkivad 20-30 hektarilised normaaltalud. Eratalumajapidamiste rohkus seati sõltuvusse riikluse mõtte kindlustamisega. Jürman leidis, et esmatähtis on valitsevaid maaolusid mitte liigse radikaalsusega hävitada. EMRL nägi maasoovijatele kroonu- ja rüütelkonna mõisate maadest eraomandisse minevate talukohtade asutamist. Maareformi ei soovitatud alustada tugevatest tootmismõisatest, vaid lohakil olevatest suurmaavaldustest.²⁷¹ Ümberorienteerumine väikekohapidajate ühiskonnale pidanuks EMRL kavade järgi toimuma normaalse arenguprotsessina. Vabadussõjas osalenud meeste teened olid eelisõiguseks maa saamisel ja suurmaaomanikelt võõrandatud maade eest lubati maksta tasu. EMRL pooldas meelevaldse mõisate lammutamiste asemel igat valdust hinnata eraldiseisvana silmas pidades jätkusuutliku arengu säilitamist.²⁷² Hinnates EMRL maareformi kava, võis mitmeski punktis ära tunda eesmärke, mille sõnastamisega August Jürman varasemalt kõneainet pakkus. Eelkõige väljendus see Saksamaal agronoomiat õppides saadud kogemustest. Jürmani peamised märksõnad olid kõlbmata põllumaa maksimaalne ülesharimine, põllumeestepankade asutamine, eraomandil põhinev talumajapidamine ja põllumeeste õiguste kaitseks loodav ametikoda.²⁷³

Vaatamata lahingutegevusele Vabadussõja rindel, algas võimule kandideerivate erakondade poliitiline valimisvõitlus. Konkureerivate parteide võimuvõitluses maaliitlastega seati keskele kohale koostöö saksa okupatsioonivõimudega, Eesti rahvuslike huvide vastu töötamine ja maareformi kavade liigse leebus mõisnike suhtes.²⁷⁴ EMRL Pärnu liikmete saksa okupatsiooniaegne roll ei pälvinud nii tugevat kriitikat kui Tartu- ja Viljandimaal. Vastupanutegevuse positiivse kuvandi levitamiseks, nägi Jürmani organiseerimisel 1919. aasta märtsis trükivalgust brošüür „Eesti Maarahva Liit Eesti Wabariigi loomisel“.²⁷⁵ Peamiselt Pärnu piirkonna maaliitlaste aatelite ettevõtmiste kirjeldamisega üritati lõhkuda teiste parteide levitatud kuvandit EMRL reetlikkusest. Kuna Jürmanit ei saanud süüdistada koostöös okupatsioonivõimudega, langes peamine kriitika viimase väidetavale ebaausale tegevusele valimisvõitluses. Teda kritiseeriti maakonnakomissari ametipositsiooni ärakasutamises rahvakoosolekute kokkukutsumisel. Jürman avaldas pahameelt vastaserakondade liigse kriitikatulva üle, mis süüdistas kõikides ebaõnnestumistes EMRL

²⁷¹ Eesti Maarahva Liidu III kongress. – *Maaliit* 21.03.1919; Eesti Maarahva Liidu III kongressi otsused Eesti majanduspoliitika väljavaadete kohta. – *Maaliit* 23.03.1919.

²⁷² Kuidas Eesti erakonnad oma programmides maaküsimusi lahendada kavatsevad. – *Maaliit* 14.03.1919; Graf 2000, lk. 117.

²⁷³ Eesti Maarahva Liidu III kongress. – *Maaliit* 20.03.1919; Eesti Maarahva Liit. Tartu 1919, lk. 4-5.

²⁷⁴ Eesti Maarahva Liidu Asutava Kogu kandidaatide nimekiri. – *Maaliit* 12.03.1919.

²⁷⁵ Eesti Maarahva Liit Eesti Wabariigi loomisel. Tallinn 1919; Eesti Maarahva Liit. Tartu 1919, lk. 24-25.

tegevust. Samas pälvisid umbusklikke repliike ka konkureerivate erakondade maareformikavad.²⁷⁶

Asutava Kogu valimiste tulemused 1919. aasta aprillis tõid EMRL-e ebaseadusliku üllatusena rusuva kaotuse. Rahva suurema toetuse saavutasid vasakpoolsed jõud eesotsas ESDTP ja ETE-ga. Asutava Kogu 120 mandaadist jäi EMRL vaid kaheksa kohta (6,5% häältest).²⁷⁷ Rahvaesinduskogu valimistel kujunesid edukaks Pärnumaa tulemused. Põllumeeste häält püüdnud EMRL õnnestus 12,2% protsendilise valimistulemusega napilt edastada Rahvaerakonda (kogus 11,02% toetuse). Partei saavutas maakonna arvestuses valimistulemuselt ESDTP ja ETE järel kolmanda koha.²⁷⁸ Kuigi Rahvaerakond edestas EMRL ülekaalukalt Pärnu linnas, tagasid Jürmani parteile vajalikud hääled Vändra, Lelle, Audru, Häädemeeste ja Koonga valdade põllupidajad. Rahvaerakond pidas EMRL edu põhjuseks Pärnumaa valdades tehtud kihutustööd, mis oli suunatud Tõnissoni partei vastu.²⁷⁹ EMRL Pärnu osakonna juht Jürman võis koduerakonna üleriigilisele kaotusele vaatamata tunda teatavat rahulolu. Ta oli üks EMRL liikmetest, kes osales 23. aprillil 1919. aastal tegevust alustanud Asutava Kogu töös.²⁸⁰ Esinduskogu tegevuse käivitumisel kolis Jürman Pärnust Tallinna ja sidemed valimispiirkonnaga muutusid hapramaks. Tema uueks elupaigaks sai hotell Kuldlõvi.²⁸¹

August Jürmani tegevust Asutavas Kogus saab vaadelda kolmel tasemel: parlamendi abisekretärina, töö kogu liikmena riiklikult oluliste seaduste väljatöötamisel ja osavõtt komisjonide tegevustes. Asutava Kogu juhatus oli valimistulemuste põhjal erakondadevahelise kokkuleppe tulemusel kindlaks määratud juba enne parlamendi kokkukutsumist. Kesise valimistulemuse tõttu sai EMRL abisekretäri positsiooni. 63 saadiku pooldava toetuse järel asus sellele kohale August Jürman.²⁸² Asutava Kogu sekretäri ja tema abide peamiseks ülesandeks oli vastutada istungite töö korraldamise eest. Sekretär esitas menetletavad küsimused, õigusaktid ja kaebekirjad. Nende vastutusel ja juhatusel valmisid

²⁷⁶ Rahvakoosolek Pärnus. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 19.03.1919; Eesti Asutava Kogu valimised. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 14.04.1919; Kuidas Eesti erakonnad oma programmides maaküsimusi lahendada kavatsevad. – *Maaliit* 14.03.1919; Toimetusse tulnud avalik kiri. – *Sotsiaaldemokraat: Pärnu väljaanne* 23.03.1919.

²⁷⁷ Graf 2000, lk. 151.

²⁷⁸ Pärnu maakonna Asutava Kogu valimiste häälte kokkuvõtte protokollile täienduseks. – ERA.15.1.44, l. 3.

²⁷⁹ Asutava Kogu valimised Pärnumaal. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 17.04.1919; Asutava Kogu valimised. – *Postimees: Pärnu väljaanne* 12.04.1919; Eesti Maarahva Liidu tegevusest Pärnumaal. – *Maaliit* 06.03.1919.

²⁸⁰ Asutava Kogu valimistel said Jürmani kõrval mandaadi Pärnu maakonnas konkureerivate parteide juhtfiguurid: Theodor Pool ja Nikolai Talts Tööerakonnast ning Hugo Kuusner Rahvaerakonnast. (Asutava Kogu liikmete nimekiri. – ERA.15.2.391, l. 8, 12, 14.)

²⁸¹ Asutava Kogu liikmete nimekirjad ja erakondlik koosseis 23.04.1919–20.12.1920. – ERA.15.2.391, l. 12.

²⁸² Asutava Kogu protokoll nr. 1. 23.04.1919. – ERA.15.2.2, l. 13; 15; Eesti Asutav Kogu 70. Dokumente ja materjale. Tallinn 1990, lk. 4.

istungite protokollid. Jürmanil tuli tavapärasele saadikutööle lisaks 170 Asutava Kogu istungist sekretäri kohuste kandjana osa võtta 71 korral.²⁸³ Juhatuse liikmena osales ta Asutava Kogu vanematekogu tegevuses. Viimase kohustuseks oli lahendada probleeme, mis nõudsid volitatud ülesannete õiguslikku täitmist.²⁸⁴

Asutavasse Kogusse kuulunud kaheksast EMRL liikmest reastus Jürman istungitel sõnavõtjana Jüri Uluotsa, Jaan Teemanti ja Konstantin Pätsi järel neljandale kohale.²⁸⁵ Aktiivselt käsitles ta teemasid, mis puudutasid maarahva eluolu, tootlusküsimust ja põllumajandusprobleeme.²⁸⁶ Asutava Kogu 27 komisjonist kuulus Jürman riigieelarve komisjoni (liige alates 22.06.1920) ja maakomisjoni (liige alates 28.05.1919).

Kuigi Jürmani sõnavõtte iseloomustas tugev argumentatsioon, mida toetas näidete toomine reaalsest elust ja kogemused tegevusest Pärnumaal, oli tema tegevus sõnavõttude arvukust ja komisjonides osalemist silmas pidades keskpärane. Agronoomina oli talle südamelähedasem kavandatav maaseadus, mida Jürman seostas Eesti tulevikuga. Seda kinnitasid sõnavõttud Asutava Kogu kõnetoolis, mis tõid esile tema meelsuse maauuenduse suhtes.²⁸⁷ August Jürman toetas tulevase maaseaduse sotsiaalset õigustatust, mõisamajanduse likvideerimist ja väiketalude asutamist. EMRL liikmena opositsioonis olles seadis ta siiski kahtluse alla mitmed tulevast maakorraldust suunavad määrused, tegevuskavad ja eelnõud.²⁸⁸ 6. mail 1919. aastal esines Jürman Asutava Kogu ees pikema maakorraldust puudutava sõnavõttuga, kus ta esitas omapoolse kriitika ja soovitused edasiseks tegevuseks. Jürman tundis muret mõisamaade senise tükeldamise üle, mis ei kulgenud jätkusuutlikult ja kandis efektiivust vaid paberitel. Uute talude asutamisel soovitas ta vältida haritava põllumaa söötijäämist. Tema arvates pidanuks võimulolijad rohkem abistama iseseisvate väikepõllumeeste väljakujunemist õigusliku- ja finantsilise toetamise kui ka kutsealase ettevalmistamise seisukohast. August Jürman esitas ERML nimel Asutavale Kogule

²⁸³ Asutava Kogu I istungjärgu protokoll nr. 1-27. Tallinn 1919; Asutava Kogu II istungjärgu protokollid nr. 28-97. Tallinn 1919; Asutava Kogu III istungjärgu protokollid nr. 98-119. Tallinn 1920; Asutava Kogu IV istungjärgu protokoll nr. 120-154. Tallinn 1920; Asutava Kogu V istungjärgu protokollid nr. 155-170. Tallinn 1920.

²⁸⁴ Asutava Kogu poolt vastuvõetud Asutava Kogu kodukord 03.07.1919. – *Riigi Teataja* 1919, nr. 46, lk. 361-366; Asutava Kogu juhatuse koosolek 12.05.1919. – ERA.15.2.357, l. 1.

²⁸⁵ *Asutava Kogu I istungjärgu protokoll* nr. 1-27, sisukord. Tallinn 1919; *Asutava Kogu II istungjärgu protokollid* nr. 28-97, sisukord. Tallinn 1919; *Asutava Kogu III istungjärgu protokollid* 98-119, sisukord. Tallinn 1920; *Asutava Kogu IV istungjärgu protokoll* nr. 120-154, sisukord. Tallinn 1920; *Asutava Kogu V istungjärgu protokollid* nr. 155-170, sisukord. Tallinn 1920.

²⁸⁶ Asutava Kogu protokoll nr. 14. 21.05.1919. – ERA.15.2.15, l. 14-15, 23-24; Asutava Kogu protokoll nr. 18. 27.05.1919. – ERA.15.2.19, l. 4-5; Asutava Kogu protokoll nr. 74. 17.10.1919. – ERA.15.2.73, l. 27; Asutava Kogu protokoll nr. 91. 12.12.1919. – ERA.15.2.90, l. 11; Asutava Kogu protokoll nr. 109. 26.02.1920. – ERA.15.2.108, l. 58-59.

²⁸⁷ Asutava Kogu protokoll nr. 10. 06.05.1919. – ERA.15.2.11, l. 22.

²⁸⁸ Rahandusajade komisjon ja erakondlik koosseis 02.05.1919. – ERA.15.2.394, l. 9; Maaseaduse komisjoni isiklik koosseis. – ERA.15.2.394, l. 7; Märdukiri Vabariigi Valitsusele. – *Kaja* 10.02.1920.

ettepaneku asutamaks toetusfondi uute majapidamiste korraldamiseks vajaliku riikliku laenu andmiseks. Ettepanek leidis Asutava Kogu toetuse ja saadeti menetlemiseks maaseaduse komisjoni.²⁸⁹ Samal koosolekul tõstatas Jürman mõtte asutada riigi toetusel põllumeeste õiguste eest seisev ametikoda. Ta lausus: „Põllumeeste keskseltsid on oma tegevuse peaaegu lõpetanud, ministeeriumilt abi ei saa, eriteadlased on läinud teiste asutuste juurde. Põllumeeste ringkonnad on nõudnud põllutöökoja asutamist. [...] Kuid kahjuks pole tehtud midagi ja põllutööministeerium korraldab põllumajandust ilma, et temal oleks mingit läbikäimist põllumeestega.“²⁹⁰ Põllutööminister Otto Strandmanile oli põllutöökoja mõiste ebaselge, mistõttu ta ei toetanud asutuse loomist ja rõhutas põllumajanduse juhtimist põllumeeste seltside kaudu.²⁹¹

1.augustil 1919. aastal maaseaduse eelnõu esimesel lugemisel leidis Jürman: „Meie pahempoolsed erakonnad püüavad massile meeldimise püüetes üksteisest ette joosta, millepärast erakonnad ei saa otsustada ühtegi küsimust kainelt ja külmalt arutades.“²⁹² Eelnõule hävitavat hinnangut andes leidis Jürman, et maaküsimusse suhtutakse kui kiireloomulise päevapoliitilise probleemi lahendamisse, unustades mõtlemast majanduse jätkusuutlikule arengule. Valitsuse kavatsust viia läbi maareform kogu Eestis üheaegselt ja ilma kohalikke olusid arvestamata, pidas ta läbikukkunuks. Jürman pakkus välja idee teostada maareform arvestades mõisamaadest eraldatud väikekohtade tegeliku rajamise aega. Lisaks seadis ta kahtluse alla riigirenditalude asutamise küsimuse. Menetletava seadusega pidanuks riigirentnikul olema võimalus aja jooksul talukoht endale päriseks osta.²⁹³ Maaliitlaste rühma liikmena õnnestus Jürmanil lisada maaseaduse eelnõule klausel maapanga asutamiseks. Tema meelest tulnuks paralleelselt valmistada tegevuskava, kuidas riik plaanib toetada rajatavaid talukohti. Lõpptulemusena pidi Jürman möönma, et uues maaseaduses ei omanud põllupidajale vajaliku kapitali muretsemise küsimus esmajärgulist tähendust.²⁹⁴ Jättes kõrvale EMRL poolse maauuenduse järkjärgulise elluviimise mudeli ja eraõiguse kaitse põhimõtte, võttis Asutav Kogu 10. oktoobril 1919. aastal vastu radikaalse maaseaduse. Jürman seaduse

²⁸⁹ Asutava Kogu protokoll nr. 10. 06.05.1919. – ERA.15.2.11, l. 25-28.

²⁹⁰ Hünerson, Jaan. Põllutöökoja ellukutsumine. – *K. Päts tema elu ja töö. Kaasaegsete mälestusi*. Tallinn 1934, lk. 402.

²⁹¹ Samas.

²⁹² Asutava Kogu protokoll nr. 41. 01.08.1919. – ERA.15.2.42, l. 48.

²⁹³ Samas, l. 47-50, 55; Asutava Kogu protokoll nr. 48. 21.08.1919. – Asutava Kogu II istungjärgu protokoll nr. 28-97. Tallinn 1919, lk. 881-882; Mägi, Artur. Asutav Kogu maareformi otsustamas. – *Tulimuld* 1959, nr. 4, lk. 305.

²⁹⁴ Asutava Kogu protokoll nr. 63. 23.09.1919. – ERA.15.2.62, l. 35-36.

lõppehääletamisel ei osalenud. Võib arvata, et tema poolehoid ei oleks kuulunud taolisele maaseadusele.²⁹⁵

Valitsevat poliitilist meelsust arvestades kujunes maareformist Eesti omariikluse jätkuvat eksistentsi kindlustav tegur. Tuleb nõustuda ajaloolase Harald Saarniidu väitega, et radikaalsest maareformist sai Eesti omariikluse olulisem eeltingimus.²⁹⁶ August Jürmani ja EMRL poolsed maaküsimuse muutmise seotud ideed püüdsid tagada eelkõige majandusliku arengu kiiret jätkusuutlikkust, arvestamata keerulisi poliitilisi olusid. 1925. aastaks oli olukord stabiliseerunud ja asuti kõrvaldama maaseaduse puudusi ning vigu. Jürmani ja EMRL poolsed Asutavas Kogus toetatud ettepanekud (muuta rentnikud maa omanikeks, maksta osalist hüvitust endistele suurmaaomanikele) leidsid siiski tarvilikku rakendamist.²⁹⁷ Maaseaduse vastuvõtmisega vähenesid August Jürmani kui lihtliikme sõnavõttud Asutava Kogu kõnetoolis. Abiesimehetöö kõrvalt pühendus ta rohkem EMRL baasil moodustatud Põllumeestekogude tegevuse hoogustamisele.

²⁹⁵ Asutava Kogu protokoll nr. 68. 03.10.1919. – ERA.15.2.67, l. 43-46, 54; Asutava Kogu protokoll nr. 71. 10.10.1919. – ERA.15.2.70, l. 32.

²⁹⁶ Saarniit, Harald. Eesti Ajutise Valitsuse agraarpoliitika 1918-1919. – *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused* 1991, nr. 1, lk. 86-87.

²⁹⁷ Maaseaduse täiendamise ja muutmise seadus 26.04.1925. – *Riigi Teataja* 1925, nr. 95/96, lk. 457-459; Rosenberg, Tiit. Maaküsimus ja 1919. aasta maareform Eestis: põhjused, eeldused ja tulemused. – *Künnivaod. Uurimusi Eesti 18. – 20. sajandi agraarajaloost*. Tartu 2013, lk. 377.

2. AUGUST JÜRMAN JA DEMOKRAATLIK EESTI (1920-1934)

2.1. Põllumeestekogud

Asutava Kogu valimistel EMRL tabanud valimiskaotuse järel leidsid maaliitlased, et erakond vajaks kardinaalseid muudatusi. 1919. aasta suvel suurenesid vastuolud põllumajanduspoliitikat ja maareformi teostanud valitseva võimu vahel. Põllumeeste huvide esindamiseks ja kaitsmiseks pooldati põllupidajate valdade kaupa ühinemist. 8.-10. novembril 1919. aastal toimus Tallinnas esimene üleriiklik põllumeeste kongress. Keskset rolli kandsid senised EMRL juhtfiguurid, mistõttu kongressil osalenute toetus langes EMRL põllutöökoja asutamise ideele. Kuigi ettevõtmisest loodeti kujundada maaharijate kutseühingu tsentrumit, nägid mitmed maaliitlased potentsiaali luua põllutöökojast erakonna veendumusi kandev politiseeritud organisatsioon. Valdades loodavate põllumeestekogude ja nende tulevaste keskorganisatsioonide asutamiseni pidi kongressist osavõtnute huve esindama Üleriiklik Põllumeeste Esitus, mille esimeheks valiti August Jürman.²⁹⁸

Agraarpartei asutamisel oli eestseisuse ülesandeks põllumeeste organiseerimine, põllutöökoja põhikirja väljatöötamine ja esitamine valitsusele kinnitamiseks.²⁹⁹ Jürmani juhtimisel valminud põhikiri ei pälvinud põllutööministeeriumi toetust. Seetõttu otsustas Üleriiklik Põllumeeste Esitus põllupidajaid koondava liikumise vormistada parteina.³⁰⁰

August Jürmani juhtimisel asuti koostama loodava erakonna – Põllumeestekogude põhikirja.³⁰¹ Ta kutsus põllumehi moodustama kutseühinguid igasse omavalitsusse leides, et liikumised peaksid ühinema majanduslike ja poliitiliste funktsioonidega liiduks. 5. mail 1920. aastal kirjutas Jürman ajalehes *Kaja*: „Eestis on seni end hästi organiseerunud vaid töölised ja suurkapitalistid. Kes aga seni pealtvaatajaks on jäänud – see on Eesti põllumees. Siinsel talupidajal tuleb sedasama rada käia, mida on teiste maade põllumehed käinud ja seetõttu peavad nad end tihedate ridadena koondama.“³⁰² Propagandistlikust artiklist järeldub, et aktsiooniga plaaniti luua ühisrinnet tulevasteks valimisteks. Kokkuvõttes kujunes üleskutse edukaks. 25. septembril 1920. aastal Tallinnas peetud II Üleriiklikul Põllumeeste Kongressil oli esindatud 222 kogu 386 saadikuga.³⁰³ Kongressil otsustati, et põllumehed peavad moodustama töörühmad üleriigilise eestseisuse loomiseks. Nõuti ka tulevaste liikmete väljaastumist konkureerivatest poliitilistest erakondadest. August Jürman esitas

²⁹⁸ Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1923, lk. 9-10; Graf 2000, lk. 167.

²⁹⁹ Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1923, lk. 10.

³⁰⁰ Samas, lk. 10-11; Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956.lk. 60-61.

³⁰¹ Põllumeeste kogudes. - *Kaja* 23.10.1920; Laaman 2011, lk. 68.

³⁰² Põllumeeste Kogusid asutamas. - *Kaja* 07.05.1920.

³⁰³ Põllumeeste kongress Tallinnas. – *Kaja* 03.09.1920. Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1923, lk. 11.

majanduslikke ja poliitilisi eesmärges kajastava põhikirja, mis muutis Põllumeestekogud parteiks ja foorumi erakonna kongressiks.³⁰⁴ Tegevuse lõpetasid Eesti Maarahva Liit ja Eestimaa Talurahvaliit ning sündinud oli üle-eestiline Põllumeestekogude erakond. Põllutöökoja ja Maapanga asutamise, maareformi ümberteostamise ning rendihindade langetamise ettepanekutega saatis Põllumeestekogu 1920. aastal parlamendi valimistel edu. Koguti 97825 häält ning parlamenti pääses 21 põllumeeste esindajat.³⁰⁵ 19. märtsil 1921. aastal kinnitati uue partei põhikiri ja erakonna juhtkond. Põllumeestekogude esimeheks valiti August Jürman ja asetäitjaks Jaan Hünerson. Konstantin Päts ja Johan Laidoner hoidsid partei bürokraatlikul juhtimisel distantssi.³⁰⁶ EMRL plaan erakonna päästmiseks oli õnnestunud ja loodud jõulisem positsioon parlamentaarses esinduses.

Aastatel 1920-1934 toimunud rahvaesinduskogude valimised olid Põllumeestekogudele edukad. Kuigi partei kaitses põllumeeste ja eraomanduse huve, hakkas partei 1920-ndate alguses kujunema kõiki varakaid kihte esindavaks erakonnaks.³⁰⁷ Mitmed partei liikmed väitsid, et tõeline erakond ei saa seista ainult kutselisel alusel. Tööstus- ja finantsküsimustele suuremat rõhku pannes kaaluti põllumeeste erakonna väljaarendamist laiemaid huve (nt. tööstusettevõtjad, linnaelanikud) esindavaks parteiks. Taoline suunavalik võis kujuneda põhjusel, et erakonna juhtivad liikmed omasid tugevaid sidemeid tööstusettevõtetega ja huvitusid mitte ainult agraarpoliitilisest maailmavaatest. Erakonnasiseselt tõusid esile linna- ja maaorientatsiooni pooldajad.³⁰⁸ Viimaste seas olid enamuses suurtalunikud ja põllumajandustoodangu töötlemise ning turustamisega seotud liikmed. Nende hulka võis arvata ka August Jürmani, kelle majanduslikud perspektiivid põimusid agraarvaldkonna eduga, toetades riigi ja põllumajanduse huvide samastumist.³⁰⁹

Põllumeesterakonna esimehe August Jürmani poliitiliste veendumuste aluseks võis pidada rahvusliku agraarpoliitika arendamist. Põllumajandusideoloog Kaarel Liidak on Eesti rahvusliku agraarpoliitika põhiküsimusteks nimetanud viit keskset ideed: 1) põllumajandusliku tootmisvõime tõstmine, suurenevate reaalkväärtuste loomine maast; 2) kalkuleeritud hinnapolitiitika ja põllumajandustootmise järjekindla arendamise abil saaduste

³⁰⁴ Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1923, lk. 58.

³⁰⁵ Graf 2000, lk. 167-168; Laaman 2011, lk. 69.

³⁰⁶ Raamot, Ilmar. Mälestused. Teine trükk. Tallinn 2013, lk. 298; Graf 2000, lk. 168; Tomingas, William. Vaikiv ajastu Eestis. Teine trükk. Tartu 2013, lk. 109.

³⁰⁷ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 65; Graf 2000, lk. 169-170.

³⁰⁸ Laaman 2011, lk. 72, 76; Valge, Jaak. Lahtirakendamine. Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerumine 1918-1924. Tallinn 2003, lk. 214, 220, 250.

³⁰⁹ Eesti riigi avaliku- ja kultuurielu tegelased 1918-1938 I osa. Tallinn 2006, lk. 78. Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1923, lk. 27-28; 58-59; Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 84, 03.04.1924. – II Riigikogu protokollid 3. istungjärk. Tallinn 1924, lk. 1273-1274.

turustamise välismaale; 3) kasutamata ja puudulikult haritud maade kaasamist tootmisprotsessi; 4) maaharijate sotsiaalpoliitiliste küsimuste lahendamine maaoludega sobilikul viisil; 5) põllumehe vaimsuse ja rahvusliku poliitilise mõtte arendamine maanoorsoo organiseerimise läbi.³¹⁰ Omariiklusperioodil mõjutasid eeltoodud rahvusliku agraarpoliitika põhimõtted olulisel määral Jürmani tegevust.

Eesti majanduse suurtööstusliku orientatsiooni asendumine põllumajandusega soosis ka Põllumeestekogudes domineerima agraarpoliitilist vaadet.³¹¹ 1926. aastal võttis partei kongress vastu kogude programmi, milles kinnitati lõplikult põllumeeste kutsehuvid. Olulist rolli asusid edendama erakondlased, nende seas ka Jürman, kes toetasid eelkõige taluperemeeste spetsiifiliste huvide kaitsmist.³¹² Pöörduti suurt tähelepanu maaparandusele, sordi- ja tõuaretusele ning osutati abi ühistegevuse alal. Poliitilise mõju rakendamiseks asusid juhtivad Põllumeestekogude tegelased võtmepositsioonidele ühistutes ja krediitdiasutustes. Kirjeldatud olukord sidus valijad erakonnaga otsesesse majanduslikku sõltuvusse.³¹³ Taolise teguviisi tipus seisis partei esimees August Jürman, kes osales mitmete ettevõtete juhatuste töös. Näiteks oli ta Maapanga-, Eesti Panga-, Põllumeeste Keskpanga- ja Pikalaenu Panga nõukogude liige ja põllumajandusliku keskühingu Estonia nõukogu esimees.³¹⁴ Asunikepartei liige Ilmar Raamot on meenutanud: „Mõne kohta kõneldi, et ametite arv ulatus juba paarikümneni. Tallinnas liikusid jutud, et kauaaegsel Üleriikliku Põllumeeste Esinduse juhatuse esimehel August Jürmanil olevat koguni kakskümmend ametit olnud. Ei julge küll väita, et tal neid töökohti niipalju oli, kuid et ta igal pool asjameheks oli, vastas tõele.“³¹⁵ Võib arvata, et poliitilise võimu suurenemise kõrvalt tähendas taoline positsioon majandusvaldkonnas kogenud mehele ka varandusliku võimekuse tõusu.

August Jürman juhtis Põllumeestekogusid kuni 1934. aastani, mil erakondade tegevus peatati. Eesti põllumeeste poliitilise organiseerimise tipphetkeks kujunes aga 1932. aastal hoogustunud plaan liita parlamendis esindatud agraarerakonnad. Olukorras, kus Rahvaerakond, Kristlik Rahvaerakond ja Tööerakond ühinesid Rahvuslikuks Keskerakonnaks, seadsid agraarparteid eesmärgiks saavutada Riigikogus arvuline ülekaal. Põllumeestekogude ja Asunike Koondise baasil loodi kõiki põlluharijaid esindav Põllumeestekogude ja Põllumeeste, Asunikkude ning Väikemaapidajate Koondis (edaspidi

³¹⁰ Liidak, Kaarel. Agraarpoliitika ja rahvuslus. – *Suunad ja kavad. Tallinn 1939*, lk. 17-31.

³¹¹ Laaman 2011, lk. 72-73.

³¹² Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1926, lk.55-57; 122-123. ; Laaman 2011, lk. 5.

³¹³ Graf 2000, lk. 170; Eesti ajalugu VI. 2005, lk. 79.

³¹⁴ Eesti riigi avaliku- ja kultuurielu tegelased I 1918-1938. Tallinn 2006, lk. 78.

³¹⁵ Raamot, Ilmar. Mälestused. Teine trükk. Tallinn 2013, lk. 252.

ÜPE)³¹⁶ Lisaks kujunes koondumisplaani osaks konkureerivate agraarparteide paralleelselt tegutsevate ettevõtete liitmise vajadus. Võimalikult suure pooldajaskonna olemasolu tõttu oli mõlemal agraarerakonnal kujunenud mõjualuste asutuste, seltside ja ühistute võrk. Teise erakonnaga konkureerimine põllumajandusnõuandmise alal, piima ja liha tootmise ning turustamise ümber tekitas asjatuid pingeid.³¹⁷

26. jaanuaril 1932. aastal teatati Riigikogus ametlikult Põllumeestekogude ning Asunike Koondise ühisfraktsiooni moodustamisest. Kahe partei liitmine sai teoks 1932. aasta veebruaris-märtsis. August Jürman lootis, et põllumeeste esindus on saavutamas tugevamat positsiooni. Majanduskriisi tõttu oli vajalik maarahva esindajatena mitte alla jääda linlaste huve kaitsvatele erakondadele. Põllumeestekogude esimehena kõneles August Jürman 1932. aasta ühinemiskongressil: „Majanduskriis on 1931. aastal muutunud ülemaaliseks majandussõjaks, kus meie riigil tuleb võidelda oma majandusliku iseseisvuse eest. Kõigil aladel juurde maksta, selleks ei jätku riigil raha. Ohverdagu nüüd kõik kihid.“³¹⁸

Siiski olid asunike ja kogulaste vaated mitmes olulises küsimuses vastuolulised. Tuleb nõustuda ajaloolase Mati Grafi arvamusega, et agraarerakondade liitumine kujutas rohkem eraldiseisvate parteide liitu kui liidetud ühendust. Arvukatest erimeelsustest teravamaks kujunes krooni kursi säilitamise küsimus. Kogulased, eesotsas Konstantin Pätsi ja August Jürmaniga, soovisid seda hoida, asunikud aga kukutada.³¹⁹ Samas aitas liidetud ühenduse lõhenemisele kaasa ühtsuse puudumine valitsuskabinettides, eirates üksteise huve.³²⁰ ÜPE vormiline lõpp sai alguse 18. mail 1933. aastal, mil 17 Riigikogu saadikut eesotsas August Jürmani, Konstantin Pätsi ja Jaan Teemantiga astusid välja ÜPE-st ning taastasid Põllumeestekogude parlamendirühma.³²¹ 18. juunil 1933. aastal üleriiklikul põllumeeste kongressil arutati ühenderakonna saatust ja kiideti heaks Põllumeestekogude iseseisev jätkamine.³²² August Jürman pidas Asunike Koondisega vastuolude tekkimise algpõhjuseks konsensususe mitteleidmist ja erimeelsusi Karl Einbundi valitsuses. Põllumeestekogude esinduse taastamist parlamendis pidas Jürman ainuõigeks sammuks seismaks põllumeeste heaolu säilitamisel. „Tähendab, meie suu taheti sulgeda seal, kus meie põllumajanduse huvide

³¹⁶ 1200 põllumehe kongress Estonias. – *Järva Teataja* 03.03.1932; Põllumeeste, asunike ja väikemaapidajate koonduse kolmas üleriiklik kongress. – *Järvamaa* 01.03.1932.

³¹⁷ Jullinen, Toivo. Maaerakondade suhetest Eestis Jaan Tõnissoni valitsuse päevil. – *Tundmatu Eesti Vabariik*. Tallinn 1993, lk. 66-67, 71.

³¹⁸ 1200 põllumehe kongress Estonias. – *Järva Teataja* 03.03.1932.

³¹⁹ Raamot 2011, lk. 251, 254-255.

³²⁰ Põllumeeste kongress üle 1000 osavõtjaga. – *Järva Teataja* 20.06.1933.

³²¹ Riigikogu V koosseisu 58. koosolek, 18.05.1933. – *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 2. istungjärg*. Tallinn 1932, lk. 727.

³²² Eesti põllumeeste poliitika. Kaheksas Üleriikline Põllumeeste Kongress. Tartu 1933, lk. 21.

kaitseks välja astusime. Selles ajast peale läks meie vahekord rühmas ikka halvemaks ja teravamaks.”³²³ Plaan luua ühine põllumehi koondav jõud erakonna näol lagunes. Näiline ühtsus põllumeeste ridades saavutati alles „vaikival ajastul“, mil parteide aseainena rakendus valitsusmeelne kutsekodade süsteem.³²⁴

August Jürmani juhtimisel tegutsenud Põllumeestekogud etendasid tähelepanuväärset rolli Eesti riigi arengu kujundamisel. Esindades agraarpoliitilist perspektiivi, toetasid nad reforme, mis ei ohustanud kohapealseid majanduslikke väärtusi. Põllumeestekogude toetusel toimus suur pööre, asendades esialgselt valitud tööstuslik orientatsioon põllumajanduslikuga.³²⁵ „Eesti iseseisvuse algatas ja võttis kätte linnaharitlane. Iseseisvat Eestit hakkas valitsema talumees“, resümeeris 1934. aastal Eduard Laaman.³²⁶

2.2. August Jürman I-V Riigikogu liikmena

August Jürman oli Karl Einbundi (Kaarel Eenpalu), Ado Anderkoppi ja Aleksander Oinase kõrval väheseid riigimehi, kes kuulus omariiklusperioodi vältel kõikide parlamentide koosseisudesse (Asutav Kogu, I-V Riigikogu, Rahvuskogu ja VI Riigikogu).³²⁷ Jättes välja Asutava Kogu kui Riigikogu eelkäija ja Rahvuskogu ning VI Riigikogu, kui traditsioonilise parlamentarismi kõrvalekalded, on I – V Riigikogu liikmete valimistulemuste põhjal püütud selgitada rahva suurimat toetust pälvinud parlamendiliikmeid. Herke Vaarmann on koostanud populaarsemate parlamenti valitud isikute pingerea. August Jürman positsioneerus (Põllumeestekogud) Aleksander Jõeääre (ESDTP), Villem Maakeri (Asunike Koondis) ja Jaan Tõnisson (Rahvaerakond) järel neljandaks enim toetushääli saanud Riigikogu liikmeks. Kuigi Jürmani häälatesaak ei olnud alati koduerakonna tugevaim, ületas temale antav toetus Konstantin Pätsile, Johan Laidonerile, Jaan Hünersonile ja Jaan Sootsile antud häälte hulga.³²⁸

Aastatel 1920-1934 oli Eesti sisepoliitilise süsteemi aluseks 1920. aasta põhiseadus, mis tugines tasakaalustamata parlamentarismile. Seadusandlikku võimu teostas Riigikogu, mille 100 liiget valiti kolmeks aastaks. 1920. aastal vastuvõetud valimiseseadusega jagati Eesti 10 valimisringkonnaks ja isik võis korraga kandideerida neist kolmes.³²⁹ Asutava Kogu

³²³ Samas, lk. 9.

³²⁴ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 94.

³²⁵ Graf 2000, lk. 171; Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 65.

³²⁶ Laaman 2011, lk. 82.

³²⁷ Valitud ja valitsenud. Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseisud aastail 1917-1999. Koostanud Jaan Toomla. Tallinn 1999, lk. 204, 217, 245, 338.

³²⁸ Vaarmann, Herke. Populaarsemad Eesti Vabariigi parlamenti valitud poliitikud isikutele antud häälte alusel. Bakalaureusetöö. Tartu 2007, lk. 47; 61.

³²⁹ Riigikogu valimise, rahvahääletamise ja rahva algatamise õiguse seadus 02.07.1920. – *Riigi Teataja* 1920, nr. 105/106, lk. 833; 837.

tegevusel muutusid August Jürmani sidemed Pärnu piirkonnaga üha hapramaks ja sagesid kontaktid kodumaakonna Järvamaaga. Seetõttu esimestel Riigikogu valimistel kandideeris ta nii Pärnu- kui Järvamaal.³³⁰ Viimase kasuks otsustamine võis tuleneda Asutava Kogu valimistel Põhja – Eestis koduparteile antud nõrgast häälatesaagist, mistõttu erakond vajab ümberstruktureerimist.

Riigikogu esimese koosseisu valimised toimusid 27. – 29. novembril 1920. aastal. Kandideerinud 16 erakonnast pääsesid 100 kohalisse parlamenti 10. Järvamaalt saadud tugev häälatesaak andis August Jürmanile võimaluse osaleda Riigikogu I koosseisus.³³¹ Parlament kogunes avaistungile 4. jaanuaril 1921. aastal. Riigikogu liikme tööülesannete hulka kuulus osalemine esinduskogu komisjonide töös. Põllumeestekogude rühma esindajatena valiti August Jürman Jüri Uluotsa ja Peeter Koemetsa kõrval maaseaduse komisjoni liikmeks. Tulenevalt Konstantin Pätsi siirdumisest riigivanema positsioonile, sai Jürmanist 4. veebruarist 1921. aastal ka rahaasjanduse komisjoni liige.³³² Viimase tegevusväli hõlmas suurel hulgal lahendamist vajavaid küsimusi. Riigikogu vanematekogu otsustas moodustada riigieelarve menetlemisega tegeleva komisjoni, kus Jürman aruandjana saavutas eestkõneleja positsiooni. Lisaks võttis ta osa ka seaduste läbivaatamise komisjoni ja Riigikogu kodukorra komisjoni tööst.³³³ August Jürman oli sage esineja Riigikogu kõnetoolis. Parlamendi esimese koosseisu ajal registreeriti stenogrammides tema sõnavõtte 133 korral. Võrreldes tegevusega Asutavas Kogus oli Jürmani aktiivsus parlamenditöös tõusnud. Sõnavõttude arvukuse poolest positsioneerus ta Põllumeestekogude rühmas Johan Laidoneri (stenogrammides registreeritud sõnavõtte 150) järel teisele kohale. Jürmani puhul moodustasid suure hulga Riigikogu kõnepuldis ülesastumistest esinemised rahaasjanduse- ja eelarve komisjonide aruandjana. Näiteks esitleti tema poolt riigieelarveid aastatel 1921, 1922 ja 1923, kus eelnõude lugemisel ja puuduste esinemisel pidi Jürman tõrjuma tugevat kriitikat.³³⁴

³³⁰ Riigikogu valimised Paidest. – *Kaja* 18.11.1920; Riigikogu valimised Põllumeeste nimekiri nr. 5. Järvamaa. – *Kaja* 20.10.1920; Põllumehe nimekiri nr. 8. Pärnumaa. – *Kaja* 30.10.1920.

³³¹ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 70; Asutava Kogu juhatuse teadaanne Riigikogu valimiste tagajärgede üle. – *Riigi Teataja* 1920, nr. 217/218, lk. 1740.

³³² Eesti Põllumeeste poliitika. Tallinn 1923, lk. 16; Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 6, 04.02.1921. – *I Riigikogu protokollid 1. istungjärg.* Tallinn 1921, lk. 135; Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 3, 18.01.1921. – *I Riigikogu protokollid 1. istungjärg.* Tallinn 1921, lk. 25;

³³³ Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 86, 09.12.1921. – *I Riigikogu protokollid 4. istungjärg.* Tallinn 1921, lk. 854-855; Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 158, 12.10.1922. – *I Riigikogu protokollid 8. istungjärg.* Tallinn 1922, lk. 725-726.

³³⁴ *I Riigikogu protokollid 1. istungjärg.* Sisukord. Tallinn 1921; *I Riigikogu protokollid 2. istungjärg.* Sisukord. Tallinn 1921; *I Riigikogu protokollid 3. istungjärg.* Sisukord. Tallinn 1921; *I Riigikogu protokollid 4. istungjärg.* Sisukord. Tallinn 1921; *I Riigikogu protokollid 5. istungjärg.* Sisukord. Tallinn 1922; *I Riigikogu protokollid 6. istungjärg.* Sisukord. Tallinn 1922; *I Riigikogu protokollid 7. istungjärg.* Sisukord. Tallinn 1922; *I Riigikogu protokollid 8. istungjärg.* Sisukord. Tallinn 1922.

August Jürmani esimene sõnavõtt Riigikogus protokolliti 4.veebruari 1921. aastal seoses tootlusministeeriumi krediitkõigustega. Agraarpoliitika olid talle meelepäraseks teemadeks maakorraldus ja põlluharijate elu-olu puudutav probleemistik. Tema esimeseks suuremaks ülesastumiseks oli arvamuse avaldamine väikemaapidajate rendilepingute pikendamise seaduseelnõu II lugemisel. Jürman leidis, et seaduse vastuvõtmisega jäi Riigikogu hiljaks. Suurem jagu rentnike olid sõlminud maakasutuslepingud ja uue seaduse kehtestamine tekitanuks tülikõigusi omanikega.³³⁵ Põllumeestekogude liikmena toetas Jürman põllusaaduste impordi suurendamist ja kaitsetollide eemaldamist. Seeläbi suurenes põllusaaduste väljavedu ja kasvas väliskaubandus ilma kohalike tootlusolusid halvendamata.³³⁶

August Jürman võttis osa tulumaksu tasumisega seotud seaduseelnõu väljatöötamisest. Põllumeestekogude esindajad taotlesid tülikõigusi põhjustanud tulumaksu vastavusse viimist noore vabariigi majandusliku olukorraga. Jürmani meelest tekitas maksu tasumisel meelepaha põllumeestele kohustuslikuks tehtud kulude ülesandmine, kus iga toop piima ja nael võid tuli maksuinspektorile kirja panna. Uue seaduse kohaselt viidi tuluprotsent vastavusse keskmiste normidega ja vähendati põllumeestele ülejõu käivat maksuprotsenti.³³⁷

Pingelisem menetlemine, millega Jürman kokku puutus, oli põllutööliste tööaja ja palga seaduseelnõu. Riigikogu vasakpoolsed rühmad eesotsas sotsiaaldemokraatidega üritasid määrata põllutöölistele tööviljakuse normid, ametlike töötundide arvu ning kasutada ühe alternatiivina töötasu maksmisel naturaaltasu. August Jürman avaldas parlamendi istungitel tugevat survet taoliste otsuste mitteotstarbekuses Eesti oludes. Inglise majanduse eeskujul püüti põllutööliste määrata palganorme, tundusid põllumeestekogudele utopiliselt suurtena. Seaduseelnõu arvamusterohke arutelu lõppedes jäi domineerima põllumeestekogude vaade, mis jättis palga määramise ja töötundide arvestamise tööliste ning põllupidaja vabalt valitud kokkuleppeks.³³⁸

August Jürmani meelisteemaks oli tähelepanu juhtimine 1919. aasta maaseaduse puudustele. Tema poolne kriitika väljendus küsimustes, mille raames käsitleti mõisatöölistega

³³⁵ Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 6, 04.02.1921. – *I Riigikogu protokollid 1.istungjärg*. Tallinn 1921, lk. 136; Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 13, 15.04.1921. – *I Riigikogu protokollid 1.istungjärg*. Tallinn 1921, lk. 521-522.

³³⁶ Riigikogu protokoll nr. 51, 21.07.1921. – *I Riigikogu protokollid 3. istungjärg*. Tallinn 1921, lk. 477-478; 497.

³³⁷ Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 127, 30.05.1922. – *I Riigikogu protokollid 6. istungjärg*. Tallinn 1922, lk. 429-431.

³³⁸ Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 28, 22.04.1921. – *I Riigikogu protokollid 2. istungjärg*. Tallinn 1921, lk. 1334; Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 124, 23.05.1922. – *I Riigikogu protokollid 6. istungjärg*. Tallinn 1922, lk. 295-296; Eesti Põllumeeste Poliitika. Tallinn 1923, lk. 23.

seotud maajagamise probleeme kui ka maaseaduse teostamist Petserimaal ja Narva tagustel aladel.³³⁹ Parlamendi liikmena kõneles Jürman tungivast vajadusest kinnitada maapanga asutamise- ja asundusseaduse eelnõud, mille puudumine pärssis maareformi teostamisest saadik Eesti arengut. Viimased jäid siiski Riigikogu esimese koosseisu ajal seadustena vastu võtmata.³⁴⁰

Riigikogu I koosseis ei saanud töötada ettenähtud kolme aastat. 1923. aasta veebruaris toimunud rahvahääletus usuõpetuse küsimuses tõi kaasa umbusaldusavalduse senisele parlamendikoosseisule ja põhjustas erakorralised Riigikogu valimised. Parlamendivalimistel saavutas suurima edu Jürmani koduerakond saades 23 mandaati. Tegemist oli ainsate parlamendivalimistega, kus võidu said Põllumeestekogud. Samas pääsesid Riigikogusse enneolematult palju erinevaid poliitilisi rühmitusi – 26 osalenust 14.³⁴¹ Järvamaalt taaskord esinumbrina parlamenti valitud August Jürman iseloomustas Riigikogus avaldunud poliitilist kultuuri järgnevalt: „Meie istume siin päevade viisi ainult arupärimis-koosolekuid pidades, riieldes ja sõimates. Ja kui vaatame neid arupärimisi ligemalt, siis peab küll tõsiselt kahetsema, et sarnaste arupärimiste peale nii palju aega raisatakse.“³⁴² Põllumeestekogude edu valimistel pidanuks tagama erakonnale Riigikogu esimehe positsiooni. 7. juunil 1923. aastal esitati August Jürmani poolt spiikri kandidaadiks Konstantin Päts. Valimistel madalama tulemuse saanud Rahvaerakond esitas vastukaaluks hoopis Jaan Tõnissoni kandidatuuri. Pälvides rahvasaadikute suurema toetuse saigi temast uus Riigikogu esimees.³⁴³

August Jürman valiti taaskord parlamendi maakomisjoni. Tegevus rahaasjanduse komisjonis jätkus esimehe positsioonile tõusmisega. Parlamendis moodustatud erakorralistest komisjonidest võttis ta osa eelarve- ja Eesti – Läti vaheliste lepingute läbivaatamise komisjonide tööst.³⁴⁴ 185 registreeritud sõnavõtuga esinduskogu kolmeaastase perioodi jooksul positsioneerus Jürman keskmise aktiivsusega parlamendiliikmete hulka. Ometi kujunes tegevus Riigikogu II koosseisus tähelepanuväärseimaks senise parlamendikarjääri

³³⁹ Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 144, 14.09.1922. – *I Riigikogu protokollid 8. istungjärgk.* Tallinn 1922, lk. 76-77; Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 139, 29.06.1922. – *I Riigikogu protokollid 7. istungjärgk.* Tallinn 1922, lk. 430-433; 437.

³⁴⁰ Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 110, 04.04.1922. – *I Riigikogu protokollid 5. istungjärgk.* Tallinn 1922, lk. 1017-1018.

³⁴¹ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 70.

³⁴² Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 36, 08.11.1923. – *II Riigikogu protokollid 2. istungjärgk.* Tallinn 1923, lk. 1006.

³⁴³ Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 1, 07.06.1923. – *II Riigikogu protokollid 1. istungjärgk.* Tallinn 1923, lk. 4-5.

³⁴⁴ Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 2, 12.06.1923. – *II Riigikogu protokollid 1. istungjärgk.* Tallinn 1923, lk. 44, 48; Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 120, 19.06.1924. – *II Riigikogu protokollid 5. istungjärgk.* Tallinn 1924, lk. 285; Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 41, 20.11.1923. – *II Riigikogu protokollid 2. istungjärgk.* Tallinn 1923, lk. 1255; Riigikogu I koosseisu protokoll nr. 46, 30.11.1923. – *II Riigikogu protokollid 2. istungjärgk.* Tallinn 1923, lk. 1563.

jooksul. August Jürman valiti 16. detsembril 1924. aastal Jaan Sootsi asemel 70 toetushäälega Riigikogu I abiesimeheks.³⁴⁵

Kuulumine parlamendi juhatusse tõi kaasa suuremaid lisakohustusi, kui seda oli lihtliikmel või komisjoni esimehel. August Jürmani tegevusest parlamendi abiesimehena tasuks eraldi välja tuua Riigikogu delegatsiooni visiidi juhtimist Poola Seimi 1925. aasta mais.³⁴⁶ Parlamendidelegatsiooni visiidi eesmärgiks oli tugevdada kahe lähiriigi suhteid – seda nii majanduslikul kui ka poliitilisel tasandil. Initsiatiiv külaskäiguks tuli Poola parlamendilt. Tervikuna pidi ettevõtmine teoks saama 1925. aasta mais, mis oli välispoliitikas kiire aeg.³⁴⁷ Samaaegselt oli riigivanem Jüri Jaakson valitsusdelegatsiooniga visiidil Riias. Maikuus saabus Eestisse külaskäigule Soome president Lauri Kristian Relander. Just viimase visiidi tõttu jäi Poola külaskäigu delegatsiooni juhi kohalt kõrvale toonane Riigikogu esimees Jaan Tõnisson.³⁴⁸ Seetõttu asus olulist parlamendi välisdelegatsiooni juhtima Riigikogu I abiesimees August Jürman. Välisdelegatsiooni visiidi ametlik programm algas 14. mail 1925. aastal, mil viidi läbi audientsid Poola Seimi ja Senatisse ning presidendi juurde. Nagu taolistel puhkudel tavaks, oli delegatsiooni juhile August Jürmanile koostatud universaalne kõnetekst. Viimases oli pearõhk asetatud mõlema rahva raskele, aga samas võidukale minevikule. “Iseseisva Poola riigi uuestisündimine võeti Eesti rahva poolt suure rõõmutundega vastu, kuna selles ka panti Eesti iseseisvaks riigiks saamisele nähti ja hinnati.”³⁴⁹ August Jürman tõi esile traditsiooniliselt sõbralikke suhteid Poola ja Eesti valitsuste vahel. Eriti rõhutas delegatsiooni esimees Eesti-Poola koostööd ja vastastikust mõistmist Rahvasteliidus.³⁵⁰ Eesti parlamendidelegatsiooni külastused Poola tähtsatesse tööstus-ja kaubanduskeskustesse löid aluse tihedamaks majanduslikuks koostööks, mis oli kasuks mõlemale riigile. Sama mõttekäiku arendas 30. mail 1925. aastal Eesti ajakirjandusele antud ametlikus seletuses delegatsiooni juht Jürman. Ta leidis, et Eesti võiks saada Poolast soodsalt sütt, soola ja suhkrut, pakkudes omalt poolt vastu põllumajandussaadusi. August Jürman pööras tähelepanu vastastikuste suhete arendamisele kirjanduse ja kunsti valdkondades ning ülikoolidevahelistes tihedamates kontaktides.³⁵¹

³⁴⁵ Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 178, 16.12.1924. – *II Riigikogu protokollid 6. istungjärgk*. Tallinn 1924, lk. 2331; Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 182, 19.12.1924. – *II Riigikogu protokollid 6. istungjärgk*. Tallinn 1924 lk. 2561.

³⁴⁶ Ant, Jüri. Riigikogu delegatsioon Poola Seimi külalisena 1925. aastal. – *Riigikogu Toimetised 2000*, nr. 2, lk. 267.

³⁴⁷ Soome presidendi küllatuleku eel. – *Päevaleht* 16.05.1925.

³⁴⁸ Riigikogu esinduse küllasõit Poola parlamendile. – *Päevaleht*. 07.05.1925; Riigikogu liikmed Poolas. – *Vaba Maa* 03.06.1925.

³⁴⁹ August Jürmani kõne visiidil Poola. – ERA.957.1.399, l. 1-3.

³⁵⁰ Poola parlamendil külas. – *Kaja*. 16.05. 1925.

³⁵¹ Eesti Riigikogu esinduse külaskäik Poola. – *Päevaleht* 03.06. 1925.

Ajakirjandusveergudel põhjustas Jürmani juhitud parlamendivisiit Poola seimi rohkelt kriitikat, kuna delegatsiooni koosseisu ei kaasatud ühtegi ajakirjanikku.³⁵² Meedias lahvatanud problemaatika avaldas mõju võimuvõitluses Riigikogu esimehe valimistel. 1925. aasta mai lõpus teatas Jaan Tõnisson, et taandub tugeva poliitilise surve tõttu spiikri ametikohalt.³⁵³ Kuna Põllumeestekogud olid parlamendis suurimaks parteiks, tundus üsna kindlana, et uus esimees peaks tulema nende ridadest. Juuni alguses tehti Konstantin Pätsi ja Johan Laidoneri loobumise järel August Jürmanile ettepanek kandideerida Riigikogu esimeheks. Kuigi oli teada, et mitmed erakonnad Jürmani kandidatuuri ei toeta, võttis ta siiski valimistest osa.³⁵⁴ Rahvaerakond tajus Põllumeestekogude plaani võimuhaaramisena ja asus ajalehes *Postimees* Jürmani vastasele kihutustööle. Kriitikat leidis käitumine Poola visiidi juhina, kus ta olevat esitlenud ennast üleolevalt kui tulevast parlamendi esimeest. Kuigi Jaan Tõnisson kinnitas mitteseotust ilmunud artikliga, olid märkused ilmselgelt osa poliitilisest võimuvõitlusest.³⁵⁵ Jürmani vastaskandidaadiks parlamendi esimehe kohale oli August Rei. Esimene hääletusvoor otsustavat tulemust ei andud. Teises voorus sai Rei 44 poolt- ja 33 vastuhäält, Jürman vastavalt 35 ja 39. Võimuvõitluses ebaõnnestus Jürmanil tõusta Riigikogu esimehe positsioonile. August Jürmani soovil rahvasaadikute hulgas korraldatud usaldushääletus andis talle siiski volituse jätkata senist tegevust abiesimehena.³⁵⁶

II Riigikogus töötati välja mitmed põllumajanduse arengut soosivad seadused: tükeldatud talude kruntimiseseadus, piirimaade õgvendamise- ja ühispiimatalituste tulumaksuseadus.³⁵⁷ August Jürmani aktiivsel kaastööl maakomisjoni aruandjana võeti vastu seadus riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omandisse andmiseks. Rakendused valdavas enamuses Põllumeestekogude põhimõtted, mis maareformi teostamisel toetust ei leidnud.³⁵⁸ Samas tegi Jürman Põllumeestekogude liikmena vastutööd väikemaapidajate rendilepingute pikendamise seaduseelnõule (nn. popsiseaduse). See lubanuks ostutalude ääremaaadel elavatel

³⁵² Ant 2000, lk. 267.

³⁵³ Riigikogu esimehe ümber. – *Vaba Maa* 27.05.1925; Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 232, 25.05.1925. – *II Riigikogu protokollid 8. istungjärg.* Tallinn 1925, lk. 711-712.

³⁵⁴ August Rei valimine kindel. – *Vaba Maa* 09.06.1925; Seisukord muutub keeruliseks. – *Postimees* 06.06.1925.

³⁵⁵ Pidupäevad on möödas – argipäeva mürglid võivad alata – argipäeva töö asemel. – *Postimees* 27.05.1925; Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 232, 25.05.1925. – *II Riigikogu protokollid 8. istungjärg.* Tallinn 1925, lk. 715-716.

³⁵⁶ Ant, Jüri. August Rei – Eesti riigimees, poliitik, diplomaat. Tartu 2012, lk. 134; Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 239, 09.06.1925. – *II Riigikogu protokollid 8. istungjärg.* Tallinn 1925, lk. 1030-1032.

³⁵⁷ Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 116, 13.06.1924. – *II Riigikogu protokollid 5. istungjärg.* Tallinn 1924, lk. 99-100; Eesti Põllumeeste poliitika. Tallinn 1926, lk. 7-8.

³⁵⁸ Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 118, 17.06.1924. – *II Riigikogu protokollid 5. istungjärg.* Tallinn 1924, lk. 154, 210; Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1926, lk. 7-8; Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 219, 23.04.1925. – *II Riigikogu protokollid 8. istungjärg.* Tallinn 1925, lk. 73.

väikerentnikel nende kasutuses olnud rendimaade väljaostmist.³⁵⁹ Õigusakt, mille koostamisele August Jürman komisjoni aruandjana rohkelt aega pühendas, oli talupidajate krediteerimiseks loodud Eesti Maapanga põhikirja kinnitamine. Põllumeeste krediidiolude parandamise eestkõnelejana nimetas ta maapanga laenupoliitikat põllumehele vastuvõetavamaks. Agraarvaldkonna arengut silmas pidades loodi talupidamisega alustajatele ja uuendajatele eelisolukord laenude saamisel.³⁶⁰

Riigikogu III koosseisu valimised, mis läksid ajalukku suurima valimisaktiivsusega demokraatlikul ajajärgul, toimusid 15. -17. mail 1926. aastal. Kuigi Põllumeestekogudel jäi parlamendis enamuse saavutamisest puudu kaks mandaati (said 23 kohta), jätkas Järvamaalt suure valimistoetuse pälvinud Jürman senise parlamenditööga.³⁶¹ Võrreldes teiste Riigikogu liikmetega, oli August Jürman erinevate näitajate poolest enam-vähem keskmine parlamendi saadik. Keskmine riigikogulane oli 40,7 aastane. Jürman oli kohe saamas 39 aastaseks, mistõttu Põllumeestekogude 23 liikmest oli Jürman vanuse poolest pigem nooremapoolsem. Koduerakonna saadikute keskmine vanus ulatus 44,5 aastani. Elukutselt kuulus Jürman 8 parlamendisaadiku hulka, kes omasid agronoomia alast ettevalmistust.³⁶² Samas oli ta 22 riigikogulase hulgas, kes omas varasemat saadikutöö kogemust Asutavas Kogus ja I-II Riigikogus.³⁶³

22. juunil 1926. aastal toimunud parlamendi avaistung järel moodustatud kümnest komisjonist võttis Jürman osa rahaasjanduse komisjoni ja kodukorrakomisjoni tööst. Varasemalt kujunenud mustri järgi jätkas ta rahaasjanduse komisjoni juhtimist.³⁶⁴ Lisaks kuulus Jürman majapidamise aruande-, eelarve-, tollitariifide-, rahaseaduse- ja pikalaenu panga erikomisjonidesse.³⁶⁵ Enamuse Jürmani 109 sõnavõttust³⁶⁶ moodustasid komisjonide

³⁵⁹ Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 112, 03.06.1924. – *II Riigikogu protokollid 4. istungjärgk*. Tallinn 1924, lk. 799-800; Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1926, lk. 8, 20, 24-25.

³⁶⁰ Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 306, 14.01.1926. – *II Riigikogu protokollid 10. istungjärgk*. Tallinn 1926, lk. 180-181; Riigikogu II koosseisu protokoll nr. 326, 19.02.1926. – *II Riigikogu protokollid 10. istungjärgk*. Tallinn 1926, lk. 1258.

³⁶¹ Ruusmann, Ants. Eesti Vabariik 1920 – 1940. Tallinn 1997, lk. 35; Põllumeestekogude kandidaatide nimekiri Järvamaa valimisringkonnas. – *Järva Teataja* 11.05.1926.

³⁶² Sajapealise majasteedi ilme. – *Vaba Maa* 18.09.1926.

³⁶³ Eesti Asutav Kogu 1919 – 1920 http://www.nlib.ee/html/expo/p90/p1/liikmed_ak19-20.html (14.04.2015); I Riigikogu 1920 - 1923 http://www.nlib.ee/html/expo/p90/p1/liikmed_1rk.html (14.04.2015); II Riigikogu 1923 – 1926 http://www.nlib.ee/html/expo/p90/p1/liikmed_2rk.html (14.04.2015); III Riigikogu 1926 – 1929 http://www.nlib.ee/html/expo/p90/p1/liikmed_3rk.html (14.04.2015).

³⁶⁴ Riigikogu III koosseisu protokoll nr. 2, 23.06.1926. – *III Riigikogu protokollid 1. istungjärgk*. Tallinn 1926, lk. 15, 18.

³⁶⁵ Riigikogu III koosseisu protokoll nr. 106, 22.11.1927. – *III Riigikogu protokollid 4. istungjärgk*. Tallinn 1927, lk. 654; Riigikogu III koosseisu protokoll nr. 66, 05.04.1927. – *III Riigikogu protokollid 3. istungjärgk*. Tallinn 1927, lk. 1547; Riigikogu III koosseisu protokoll nr. 82, 10.05.1927. – *III Riigikogu 3. istungjärgk*. Tallinn 1927, lk. 2215.

aruanded. Aruandjana oli tema ülesandeks esitada eelnõu menetlemisel sissejuhatus ja lõppsõna ning koostada eelnevat põhjendav seletuskiri.³⁶⁷ Rahanduskomisjoni esimehena sisaldasid Jürmani sõnavõttud suurel hulgal arve. Mõnigi kord kippusid numbrid stenografistidel segamini minema, kuid tähtsates seaduseelnõudes ei saadud lubada vigu. Tulenevalt ekslike stenogrammide jõudmisest ajakirjandusse, esitas Jürman parlamendile isikliku avalduse. Ta juhtis tähelepanu, et arvud, mis lähevad lahku reaalsest näitajatest, vajavad kindlasti üle kontrollimist.³⁶⁸

Kui II Riigikogus oli August Jürmani meelisteemaks maaküsimus, siis III Riigikogu koosseisus domineeris tegelemine rahandus- ja pangandusküsimustega. Vältimaks 1923.-24. aasta kriisi kordumist, muutus majanduspoliitika prioriteediks krediidiolude ümberkorraldamine. Jürmani osavõtul sündinud ettevõtmisteks olid rahaseaduse vastuvõtmine ja pikalaenu panga asutamist sätestava seaduseelnõu ellurakendamine.³⁶⁹ Viimase vajadust põhjendas ta rahareformist tulenenud Eesti Panga funktsioonide muutumisega, mistõttu vähendati riigipanga osa kommertsoperatsioonides. Tekkis vajadus eraldi finantsasutuse järele, mis võtaks enda kanda pikaajaliste laenude väljaandmise.³⁷⁰

Kuna Eesti Panga valuutatagavara peeti uute võimalike finantsvapustuste ärahoidmiseks liialt väikeseks, kavandati välislaenu hankimist. Antud küsimuses positsioneerus Jürman opositsioonilisel seisukohal. Ta leidis, et välislaenu võtmine pole hädavajalik, sest kahtles, kas viimase abil tehtavad ettevõtmised suudavad tagada laenu tagasimaksmise majanduslikku kahju saavutamata.³⁷¹ Põllumeestekogude liikmena ei kuulunud Jürmani poolehoid ka asunduskapitali rajamist toetavale seaduseelnõule. Suureks miinuseks pidas ta üksikasjaliku kapitali väljaandmise korra puudumist, mistõttu olid

³⁶⁶ III Riigikogu protokollid 1. istungjärg. Sisukord Tallinn 1926; III Riigikogu protokollid 2. istungjärg. Sisukord. Tallinn 1926; III Riigikogu protokollid 3. istungjärg. Sisukord Tallinn 1927; III Riigikogu protokollid 4. istungjärg. Sisukord. Tallinn 1927; III Riigikogu protokollid 5. istungjärg. Sisukord. Tallinn 1928; III Riigikogu protokollid 6. istungjärg. Sisukord. Tallinn 1928; III Riigikogu protokollid 7. istungjärg. Sisukord. Tallinn 1928; III Riigikogu protokollid 8. istungjärg. Sisukord. Tallinn 1929.

³⁶⁷ Paavle, Indrek. Õigluse ja omariikluse eest Otto Tief. Tartu 2014, lk. 170.

³⁶⁸ Riigikogu III koosseisu protokoll nr. 56, 24.03.1927. – *III Riigikogu protokollid 3. istungjärg*. Tallinn 1927, lk. 1078; Riigikogu III koosseisu protokoll nr. 78, 03.04.1927. – *III Riigikogu protokollid 3. istungjärg*. Tallinn 1927, lk. 2072.

³⁶⁹ III Riigikogu protokoll nr. 76, 29.04.1927. – *III Riigikogu protokollid 3. istungjärg*. Tallinn 1927, lk. 1958-1960; III Riigikogu protokoll nr. 156, 10.05.1928. – *III Riigikogu protokollid 6. istungjärg*. Tallinn 1928, lk. 222 – 223; Eesti Põllumeeste poliitika. Viies üleriikline põllumeeste kongress. Tallinn 1927, lk. 13; Riigikogu III koosseisu protokoll nr. 114, 15.12.1927. – *III Riigikogu protokollid 4. istungjärg*. Tallinn 1927, lk. 1927, lk. 916.

³⁷⁰ III Riigikogu protokoll nr. 104, 15.11.1927. – *III Riigikogu protokollid 4. istungjärg*. Tallinn 1927, lk. 547-548.

³⁷¹ III Riigikogu protokoll nr. 171, 11.10.1928. – *III Riigikogu protokollid 7. istungjärg*. Tallinn 1928, lk. 98-101; 136-137.

ebamäärased asutuse funktsioonid ja rahajagamise põhimõtted.³⁷² Võib arvata, et Jürmani meelsust kujundas olulisel määral osalus konkureerivates pangandusasutustes, mis samuti polnud huvitatud uue finantsettevõtte asutamisest. Seaduseelnõule hävitavat hinnangut andes lausus Jürman: „Meil jagati siiamaani maid ja metsi, aga nüüd tahetakse riigi raha jagada.“³⁷³

August Jürman seotud Põllumeestekogude plaaniga algatada 1920. aastal vastu võetud Põhiseaduse uuendamist. Agraarpartei pidas senise alusdokumendi suuremaks puudujäägiks tasakaalustamata valitsemissüsteemi tagajärjel tekkinud rohkeid valitsuskriise. Nõuti presidendi ametikoha loomist, parlamendi liikmete arvu vähendamist ja valijate vanusepiiri tõstmist 23 eluaastani. Lähtudes erakonna kongressil vastuvõetud otsustest, esitas Põllumeestekogude Riigikogu rühm 27. septembril 1926. aastal parlamendile põhiseaduse muutmise eelnõu. Erakonna esindajana August Jürmani poolt allkirjastatud ühisresolutsioonis tõsteti esile naaberriikide Läti, Leedu ja Poola eeskuju, kus riigipea institutsioon omas domineerivat rolli võimustruktuuris. Parlamendi vasakpoolsete erakondade vastasseisu ja esialgse huvipuuduse tõttu kadus projekt päevakorrast, kuid põhiseaduse muutmise ideed jäid asjaosaliste huviorbiiti.³⁷⁴

1929. aasta kevadel otsustas Jürman Põllumeestekogude juhina võtta osa ka järgneva parlamendi koosseisu tööst. Tugeva mandaadi saamine eeldas valimisprogrammi ja strateegiate tutvustamist. Valimiste eelsed kampaaniad olid pingelised, mistõttu erakondade parimad kõnemehed organiseerisid rohkelt kõnekoosolekuid.³⁷⁵ IV Riigikogu valimiste eelne kampaania kujunes August Jürmanile senisest suuremaks proovikiviks, kuna ärevust tekitas Asunike Koondise tugevnev toetajaskond. Rahva poolehoidu võitmiseks ei puudunud ka alatud võtted. Ajaleht *Järvamaa* andmetel puutus August Jürman taolise olukorraga kokku 27. aprillil 1929. aastal Nurmsi külas. Konkureeriva erakonna liige Krass segas Jürmani sõnavõttu halvustavate kommentaaridega. Hiljem hakkasid erakonnad segamiste vältimiseks looma korrapidajate rühmi, kes takistajaid ürituselt kõrvaldasid.³⁷⁶

Konkurentide vastutööst hoolimata võitis Järvamaal parlamendivalimised August Jürmani juhitud Põllumeestekogude nimekirja, kes kogus Asunike Koondisega võrreldes 3479 häält enam. Kuigi vabariiklikus mastaabis saavutasid taaskord valimisvõidu sotsialistid (25

³⁷² III Riigikogu protokoll nr. 181, 09.11.1928. – *III Riigikogu protokollid. 7. istungjärgk.* Tallinn 1928, lk. 580-582, 588.

³⁷³ Samas, lk. 588.

³⁷⁴ Riigikogu Põllumeestekogude rühmaelnõu Eesti Vabariigi Põhiseaduse muutmiseks 27.09.1926. – ERA.80.3.849, l. 2-4; Eesti ajalugu VI, Tartu 2005, lk. 87; Eesti vabariigi põhiseaduse muutmise kava. – *Päevaleht* 28.09.1926.

³⁷⁵ Elango, Õie; Ruusmann, Ants; Siilivask, Karl. Eesti maast ja rahvast: Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn 1998, lk. 222-223.

³⁷⁶ Kogumeeste koosolek Nurmsis. – *Järvamaa* 04.05.1929; Elango, Ruusmann, Siilivask 1998, lk. 223.

kohta), siis teisele kohale tulnud põllumeeste esindus kujunes vaid ühe saadikukoha võrra väiksemaks (24 kohta).³⁷⁷

Riigikogu IV koosseisu stenogrammidest sõnavõtte arvukust vaagides võiks väita, et Jürmani töö saadikuna kujunes samalaadseks võrreldes varasemate koosseisudega.³⁷⁸ Tegelikult oli Jürmani tegevus parlamendiliikmena eriilmeline. 1929. aasta juulist kuni 12. veebruarini 1931. aastal täitis ta teedeministri ülesandeid Otto Strandmani valitsuses.³⁷⁹ Antud perioodil ei tähendanud ministriks saamine parlamenditöö lõppu, sest valitsuse liikmed jäid edasi Riigikogu liikmeteks. IV Riigikogu perioodil ei kuulunud Jürman ühtegi komisjoni.³⁸⁰ Ministrist riigikogulane August Jürman sai palka nii parlamendist kui ka valitsusest. 1929. aasta kevadel oli minister Jürmani kuupalk 600 krooni ja Riigikogus saadud tasu 220 krooni. Arvestades juurde lisatasud, oli tal aasta jooksul võimalik teenida ligemale 10.000 krooni. Selle raha eest võinuks soetada igati eeskujulikus korras suurtalu.³⁸¹ Strandmani valitsuse tagasiastumisel asus Jürman Konstantin Pätsi kabinetis põllutöö (12.02.1931-20.11.1931)- ja hiljem majandusministriks (20.11.1931-19.02.1932). Seetõttu kujunes tema töö Riigikogu IV koosseisu liikmena pigem formaalseks istungitel osalemiseks. Riigikogu kõnetoolis esines Jürman ministrina arupärimistele vastates ja menetletavaid seaduseelnõusid põhjendades ning täiendavaid selgitusi jagades.³⁸²

V Riigikogu valimised, mis toimusid 21.- 23. märtsil 1932. aastal kujunesid märgiliseks. Vahetult enne valimisi ühinesid esinduskogu suuremad poliitilised jõud ja moodustasid sotsialistide kõrval kaks suurt rühma: Rahvusliku Keskerakona ja Ühinenud Põllumeeste Erakonna (ÜPE). Suuremat sisepoliitilist stabiilsust taotlenud erakondade ühendused kujunesid tegelikult ebakindlateks.³⁸³ ÜPE Järvamaa nimekirja esimeseks numbriks oli August Jürman, kes taaskord tugeva mandaadiga valiti parlamenti.³⁸⁴ V Riigikogu kogunes avaistungile 20. juunil 1932. aastal teadmata, et tegemist oli viimase sõjaeelse demokraatlikult valitud parlamendiga.

Võrreldes varasema tegevusega Riigikogus, kujunesid parlamentarismi lõpuaastad Jürmanile sõnavõtte pooldest tagasihoidlikumaks. Tema aktiivsust pärssis taaskord ministri kohuste kandmine. Kuigi Riigikogu avaistungile järel võttis Jürman ÜPE esindajana osa rahaasjanduse komisjoni tööst, pidi ta 1932. aastal majandusministriks saamisel komisjonist

³⁷⁷ Valimised on möödas. – *Järvamaa* 16.05.1929; Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 70.

³⁷⁸ Riigikogu IV koosseisu protokollid, 1.-9. istungjärgud. Tallinn 1929-1932.

³⁷⁹ Põllumeeste tegelased valitsuses ja riigikogu juhatuses. – *Virumaa Teataja* 13.07.1929.

³⁸⁰ Riigikogu IV koosseisu protokollid, 1.-9. istungjärgud. Tallinn 1929-1932; Paavle 2014, lk. 169.

³⁸¹ Poliitika tasub end hästi. – *Maa* 16.05.1929.

³⁸² Riigikogu IV koosseisu protokollid, 1.-9. istungjärgud. Tallinn 1929-1932.

³⁸³ Paavle 2014, lk. 197-198.

³⁸⁴ Ühinenud põllumeeste rühma kandidaate Riigikogu valimistel. – *Järvamaa* 31.03.1932.

taanduma.³⁸⁵ 1933. aasta aprillis ministri kohustest vabanedes jätkus Jürmani parlamendiliikme tegevus ÜPE ridades. Suuremad muutused fraktsioonis toimusid 1933. aasta mais, mil 17 ühenderakonna liiget, nende seas ka Jürman, taastasid Põllumeestekogude fraktsiooni.³⁸⁶

22. oktoobril 1933. aastal kuulus ta jälle Riigikogu rahaasjanduse komisjoni. Tema vähesed sõnavõttud piirdusid majandusküsimustes kaasarääkimises, ministriametis tehtud otsuste õigustamises ja hinnangute andmises päevapoliitikale.³⁸⁷ Põllumeestekogude eestkõnelejana kiitis ta Konstantin Pätsi töövalitsuse (21.10.1933-09.05.1938) moodustamist. Viimases nägi ta aastaid kestnud sisepoliitilise kriisi leevendamist uue põhiseaduse neutraalse ellurakendamisega.³⁸⁸ Põhiseadus hakkas kehtima 24. jaanuaril 1934. aastal ja Päts jäi üleminekuaja valitsusjuhiks. Seoses ümberkorraldustega valitsemises seisis ees riigivanema ja 50 liikmelise parlamendi valimised.³⁸⁹ Põllumeestekogude liidri August Jürmani kandidatuur seati 1934. aasta kevadel toimuma pidanud valimistel üles Järva- ja Harjumaal. 12. märtsil 1934. aastal teostasid Konstantin Päts ja Johan Laidoner riigipöörde, mis lükkas väljakuulutatud Riigikogu valimised teadmata ajaks edasi. Senine parlamendi tegevus peatati.³⁹⁰ Eesti omariiklusperioodis sai alguse nn. vaikiva oleku ajajärk. Riigikogu VI koosseisu valimised toimusid nelja aasta pärast. Jürmanile möödus vaikiva ajastu periood keskvoimuga sina peal olles, mistõttu jätkus tema tegevus valitsusmeelses Rahvuskogus ja Riigivolikogus. August Jürmani parimad tööaastad parlamendis jäid 1920-ndate teise poole, mil rakendusid olulisemad põllupidajate tegevust mõjutanud seadused.

2.3. Ministrina Eesti Vabariigis

Paremaks viisiks erakondlike vaadete elluviimiseks, oli täidesaatva poliitikuna ministri kohuste kandmine. August Jürman täitis majandusvaldkonnaga seotud valitsusliikme kohuseid, olles 1930-ndatel kolme erineva valitsuskabineti liikmeks, kokku 3 aastat, 1 kuu ja 27 päeva. Selle tulemusega kuulus Jürman nende 14 valitsuseliikme hulka, kes töötasid

³⁸⁵ Riigikogu V koosseisu 2. koosolek, 22.06.1932. – *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 1. istungjärg.* Tallinn 1932, lk. 7; Riigikogu V koosseisu 21. koosolek, 01.11.1932. – *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 2. istungjärg.* Tallinn 1932, lk. 238.

³⁸⁶ Riigikogu V koosseisu 58. koosolek, 18.05.1933. – *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 2. istungjärg.* Tallinn 1933, lk. 727.

³⁸⁷ Riigikogu V koosseisu 80. koosolek, 27.10.1933. – *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 3. istungjärg.* Tallinn 1933, lk. 948.

³⁸⁸ Riigikogu V koosseisu 78. koosolek, 21.10.1933. – *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 3. istungjärg.* Tallinn 1933, lk. 936; Mida ootate eelseisvalt aastalt Eesti poliitika elule? – *Järva Teataja* 02.01.1934.

³⁸⁹ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk.89-90.

³⁹⁰ Valimised lükati edasi. – *Järva Teataja* 22.03.1934.

omariiklusperioodil üle kolme aasta ministeeriumi juhina.³⁹¹ Esmakordselt valiti ta ministriks 9. juulil 1929. aastal, mil tööerakondlane Otto Strandman moodustas koostöös Põllumeestekoguga koalitsioonivalitsuse. August Jürman oli Strandmani kabinetis teedeministriks kuni valitsuse tagasiastumiseni 1931. aastal.³⁹² Jürmani tegevust ministrina soodustas teede ja sidega seotud probleemide eemalekandumine aktuaalsematest päevapoliitilistest küsimustest. Samas tuli valdkonna praktiliste probleemide tundmisel kasuks osalemine Esimese maailmasõja ajal Petrogradis teederajamise kursustel.³⁹³

August Jürmani teedeministriks oleku ajal märkis ajakirjandus tema suurimaks teeneks maanteereformi läbiviimist 1930. aastal. Plaanitust varem võeti riigi arvele tuhandeid kilomeetreid esimese ja teise klassi maanteid.³⁹⁴ Algselt oli kavatsus riigistada 1000 kilomeetrit sõiduteid. Uus minister leidis, et kilometraaz võiks ulatuda koguni 5000-ni. Antud otsusega tagas Jürman maanteevõrgu kiirema kaasajastamise läbi ka koduerakonna poliitika elluviimise. Põllumeestekogud olid võidelnud kõige aktiivsemalt naturaalkohustuse kaotamise eest teede korrashoiul.³⁹⁵ Varasemalt pidid põllumehed sõiduteede heakorra ja kvaliteedi eest hoolitsema oma jõududega. Ministrina käis August Jürman isiklikult maakondades teede olukorraga tutvumas. Samuti organiseeris ta oma kodupiirkonna Järvamaa maanteede korrastamist. Sõidukõlblikuks said mitmed Väinjärve ja Koigi valla teed.³⁹⁶ Ministri külaskäiku Koigi valda on kirjeldanud ajaleht *Järva Teataja*: „Koigist sõitu jätkates Jürmani kodutalu poole leiti, et tee Huuksi metsa vahel oli liiga halb. Tee oli nii kivine, et teehöövel siin midagi head teha ei saa. Seeläbi tegi minister korralduse ning edastas oma nõudmised, kus soovitas sealse teeäärte kraavitamist ning maanteeäärse metsa maha võtmist.“³⁹⁷

Teedeministeeriumi alluvusse kuulusid Eesti Vabariigi piires ka side- ja kommunikatsiooniküsimuste korraldamine. Jürmani esimestel ametipäevadel teedeministrina saadeti Riigikogule menetleda raadiooperaatorite ja raadioamatöörade tegevust koordineerivad määrused.³⁹⁸ 1929. aasta sügisel võttis parlament vastu posti, telegraafi, telefoni ja raadio seaduse, mis kehtestas ministeeriumi võimupiirid erinevate sideliikide juhtimiseks.³⁹⁹

³⁹¹ Mägi, Artur. Kuidas valitseti Eestis. Stocholm 1951, lk. 73; Ruusmann, Ants. Eesti Vabariik 1920 – 1940. Tallinn 1997, lk. 17.

³⁹² Uus valitsus Riigikogus. - *Vaba Maa* 13.02.1931.

Riigikogu juhatus kiri Riigivanemale 10.07.1929. – ERA.31.2.107, l. 1820.

³⁹³ Põllumeeste tegelased valitsuses ja riigikogu juhatuses. – *Virumaa Teataja* 13.07.1929.

³⁹⁴ Maanteid saab tunduvalt parandada. - *Järva Teataja* 09.08.1928.

³⁹⁵ Maanteede seaduse muutmise seadus 12.06.1930. - *Riigi Teataja* 1930, nr. 48, lk. 532-534; Teedeministri ettepanek Vabariigi Valitsusele 16.08.1929. – ERA.31.2.108, l. 308.

³⁹⁶ Teedeminister A. Jürman Järva teedel. - *Järva Teataja* 20.05.1930.

³⁹⁷ Samas.

³⁹⁸ Teedeministeeriumi ettepanek Vabariigi Valitsusele 18.07.1929. – ERA.31.2.108, l. 5-8.

³⁹⁹ Posti, telegraafi, telefoni ja raadio seadus 02.10.1929. – ERA.31.2.108, l. 441-442;

August Jürmani teedeministriks oleku ajal hakkas suuremat mõju avaldama ülemaailmne majanduskriis, mis tingis muutused senises tööjõupoliitikas.⁴⁰⁰ Keerulises olukorras leidis Jürman, et raha ja abivahendid tuleks vajajatel tööga välja teenida. Ta üritas kasutuses olevate tegevuskavade väljatöötamist rakendada kokkuhoidlikumalt. Lisaks muudeti senist praktikat tööpuuduse käes vaevlejatele hädaabitööde määramisel. Suunates neid osalema majanduse arengut rohkem soosivates ettevõtmistes, leidsid inimesed merekallaste kaevamiste asemel rakendust maaparandustöödele ja maanteed sillutamisele.⁴⁰¹

August Jürmani ametiaeg teedeministrina lõppes 12. veebruaril 1931. aastal, mil Otto Strandmani kabinet tagasi astus.⁴⁰² Koalitsiooni lagunemine oli tingitud Põllumeestekogude vastuoludest Asunike Koondisega. Uue valitsuskabineti moodustas Konstantin Päts. Rahva seas tuntud „punarohelise peremeeste ja sulaste koalitsiooni“ kuulusid lisaks Põllumeestekogule Rahvaerakond ja Eesti sotsialistlik tööliste partei. Otto Strandmani valitsuse lagunemise üheks põhjuseks olid probleemid põllutöövaldkonnas, mida juhtis rahvaerakondlane August Kerem. Uues valitsuses asus ministeeriumi juhtima August Jürman.⁴⁰³ Tema ministriks määramist võis pidada kompromissiks Põllumeestekogude ja Asunike Koondise vahel.⁴⁰⁴ Ametisse asudes asunike soosiv suhtumine Jürmanisse muutus.⁴⁰⁵

Ministeerium, mida Jürman korraldama asus, oli majanduslikult viletsas seisus. Selgus, et põllutööministeeriumi 21 miljardi sendi suuruse eelarve puhul oli aruandlus puudulik. Pingeid tekitasid põllutööministeeriumi ametnikele asundustalude kruntide lihtsustatud korras andmine. Ilmselt oli õhkkond ministeeriumis üsna ärev, sest uue ministrina vabastas Jürman ametist mitmed senised juhtivad töötajad. Väidetavalt kaotas töö koguni 234 teenistujat. Põllutööministeeriumi ametlike andmete alusel oli kokkuhoid 23 miljonit senti.⁴⁰⁶ Võib arvata, et oma osa ametnike arvu kärpimisel oli süveneval majanduskriisil, mis nõudis valitsemiskulude vähendamist. Samas rõhutas ajaleht *Vaba Maa*, et juhtivate ametnike

⁴⁰⁰ Teedeministeeriumi ülemääraliste riigiteenijate koosseisu muudatus 11.11.1930. - *Riigi Teataja* 1930, nr. 88, lk. 929-931.

⁴⁰¹ Riigikogu IV koosseisu koosolek nr. 56, 06.08.1930. - *IV Riigikogu protokollid 4. istungjärg*. Tallinn 1930, lk. 973; Eesti 20 aastat iseseisvust sõnas ja pildis. Tallinn 1939, lk. 24.

⁴⁰² Riigikogu IV koosseisu 118. koosolek 12.02.1931. - *IV Riigikogu protokollid 6. istungjärg*. Tallinn 1931, lk. 2191.

⁴⁰³ Peremeeste ja sulaste valitsus valmis. - *Järvamaa* 12.02.1931; Vabariigi Valitsuse koosoleku protokoll nr. 23. 13.02.1931. - ERA.31.2.168, l. 1.

⁴⁰⁴ Põllumeestest ministrite töö eelmises valitsuses. - *Järva Teataja* 21.02.1931; Koonduse esindajad riigivanema juures. - *Järva Teataja* 02.02.1931.

⁴⁰⁵ Suur sõda rohelisel frondil. - *Järvamaa* 16.04.1931; Osaline valitsuse kriis. - *Järva Teataja* 24.01.1931.

⁴⁰⁶ Põllutööministeeriumis 234 vallandmist. - *Järvamaa* 07.03.1931; Eesti Vabariigi Põllutööministeerium aastatel 1918-1940. Koost. Väino Tanvell. Tallinn 2006, lk. 29.

vabastamise järel ei koondatud töökohti, vaid pandi ametisse Põllumeestekogude meelsed asemikud.⁴⁰⁷

August Jürmani ministriks oleku ajal korraldati ümber eelarve senine kapitalijaotus. Efektiivsema majandamise huvides määrati suuremad summad Põllumeeste Kesksele. Samas vähenes riigipoolne toetus Asunike Koondise suunatud talumeeste nõuandekogudele. Viimased tajusid Jürmani reformi kui korruptiivset tegevust, kuna Põllumeeste Kesksele oli otseseid sidemeid ministri koduerakonnaga.⁴⁰⁸ Vaatamata Riigikontrolli ja ametlike organite vastupidisele kinnitusele jäid asunikud korruptsioonisüüdistusele kindlaks ning arvustasid Jürmanit ministrina mitteõiglases käitumises. Võib arvata, et ebakõla tekitajaks sai ministeeriumist vabastatud Asunike Koondisega seotud ametnike suur arv.⁴⁰⁹ Kuna põllutöoministeeriumis oli asunikel kõige kasulikum oma ideid teostada, tõrjuti Jürmani juhtimisel konkurentide huvid tahaplaanile. Positsiooni õõnestamiseks süüdistati ministrit riikliku võimu kasutamises lähtudes isiklikest majanduslikest huvidest. Opositsiooni poolt heideti ette põllutöoministeeriumi osakonna kolimist AS „Ühiselu“ hoonesse. Varem oli Jürman mainitud aktsiaseltsi juhatuse esimees ja temale langes kahtlus rendilepingu sõlmimises iseendaga.⁴¹⁰ Kritiseeriti ka ministri otsust piimaühingute keskliidu tegevuse kujundamisel ja konkureerivate eksporttapamajade tegevuse piiramisel.⁴¹¹ Piimaühingute võrgu korrastamisega muutus valdkonnas domineerivaks põllutöoministeeriumi sõnaõigus uute ühingute ja koorejaamade asutamisel.⁴¹² Eelislukorda seati Jürmani koduerakonna ühistegelike organisatsioonide tegevus. Riiklike ülesannete vastutavateks täitjateks said Põllumajanduslik Keskühisus „Estonia“ ja saneerimiskava läbi „Estonia“ Eksporttapamajad. See häiris aga teisi erakondi, kuna arvati, et „Estonia“ võib teenitud raha kasutada ka poliitiliseks otstarbeks. Eriti suurendas seda kartust AS „Külmetuse“ äraostmine ebanormaalselt kõrge hinnaga.⁴¹³ Vaatamata Asunike Koondise püüdele neljal järjestikkusel Riigikogu koosolekul selgitada välja ministri korruptiivset tegevust, ei suudetud seda siiski juriidiliselt kinnitada. Jürman lükkas tõestavate dokumentide esitamisega süüdistused

⁴⁰⁷ Põllutöoministeerium „puhastamisel“. – *Vaba Maa* 11.04.1931.

⁴⁰⁸ Riigikogu IV koosseisu 129. koosolek 24.03.1931. – *IV Riigikogu protokollid. 6. istungjärg.* Tallinn 1931, lk. 2369.

⁴⁰⁹ Uued „tupitsad“ valitsusele. – *Järvamaa* 17.03.1931; Leidlik minister. – *Vaba Maa* 04.06.1931.

⁴¹⁰ Põllutöoministeeriumis 234 vallandmist. – *Järvamaa* 07.03.1931; Riigikogu IV koosseisu 129. koosolek 24.03.1931. – *IV Riigikogu protokollid. 6. istungjärg.* Tallinn 1931, lk. 2364-2365.

⁴¹¹ Tapamajade ja lihajärevalve seaduse muutmise seadus. – ERA.31.2.168, l. 428-429; Piimatalituse võrgu korraldamise määrus nr. 442, 02.11.1931. – *Riigi Teataja* 1931, nr. 55, lk.821-822; Riigikogu IV koosseisu 129. koosolek 24.03.1931. – *IV Riigikogu protokollid. 6. istungjärg.* Tallinn 1931, lk. 2365-2366; 2369-2372.

⁴¹² Leidlik minister. – *Vaba Maa* 04.06. 1931; Skandaalsed arusaamatused põllutööministri vekslishiirdega. – *Vaba Maa* 26.03.1931.

⁴¹³ Reinart, August. Märkmeid põllumajanduse arendamisest Eestis. – *Kodumaal ja võõrsil. ÜS Liivika koguteos.* Toronto 1965, lk. 33; Jullinen 1993, lk. 67.

tagasi.⁴¹⁴ Küsimus sai lahenduse 26. märtsi Riigikogu koosolekul, kui Asunike Koondise liikme August Lauri arupärimised põllutööminister Jürmani tegevuse kohta ei leidnud parlamendiliikmete toetust ja lükati tagasi.⁴¹⁵

Põllumajandusministri skandaali võib laiemalt vaadeldes pidada osaks Asunike Koondise ja Põllumeestekogude vahelisest võimuvõitlusest. Põllumeestekogude liige Jaan Soots nimetas minister Jürmani probleemi mastaapseks obstruktsiooniks.⁴¹⁶ Eriti silmatorkavalt ilmnas see toleaegeid ajalehti analüüsides. Sügava kriitikaga käsitlesid Jürmani tegevust konkureerivate parteide häälekandjad *Vaba Maa*, *Maa Hääl* ja *Järvamaa*. Meedias sai kihutustöö Jürmani vastu nimetuse „Roheline sõda“. Loosung pärines sõnavõtust Riigikogus, kus Jürman tõi välja mõtte: „Kord tuleb aeg, mil põllutööministeeriumis lehvivad rohelised lipud.“⁴¹⁷ Seetõttu olevat Jürmanile ministriks saamise puhul kingitud ka sümboolne roheline lipp.⁴¹⁸ Põllumeestekogude meelsed väljaanded nagu *Kaja* ja *Järva Teataja* püüdsid probleemi vältida või selgitada küsimust ministri tegevust soosivalt. Viimaste väljaannete puhul oli see ka mõistetav, sest Jürman oli nende asutajaks ning suuraksionäriks.

Skandaalseim tülikäsimus August Jürmaniga kerkis 1931. aasta detsembris. Rühm Riigikogu Asunike Koondise saadikuid nõudsid Vabariigi Valitsuselt selgitust, endise põllutööministri August Jürmani, väidetava ebaausa maasaamise kohta.⁴¹⁹ Riigikogulane Jakob Saar tõi välja järgnevad punktid: „Käesoleva aasta sügisel anti Järvamaal, Huuksi metskonnas August Jürmanile kuuluva 70 vakamaalisele Palso talule 8 ha suurune maatükk juurdelõikena maade õgvendamise eesmärgil. Juurdelõikest sai August Jürman riigilt kõrgeväärtuslikku mineraalmetsamaad, mille vastu Jürman andis soist harimiskõlmatut maad. Samal ajal juhtis põllutööministeeriumi August Jürman. Paljud väikemaapidajad, kes ootavad juurdelõiked, peavad seda tegema aastate viisi, aga ministrile on see lubatud koheselt.“⁴²⁰ Situatsioon iseloomustas valitsuse tegevust, kus mõnigi kord suurmaaomanike maavajadused said juurdelõiked enne, kui väiketalupidajad. Asunikele oli põllutööministri juhtum

⁴¹⁴ Kogude võilahing. – *Vaba Maa* 29.04.1931; Ühistegeliste eksporttapamajade saneerimise kava. – ERA.31.2.168, l. 522-523; Riigikogu IV koosseisu 129. koosolek 24.03.1931. – *IV Riigikogu protokollid. 6. istungjärg.* Tallinn 1931, lk. 2367-2373; 2384-2385; 2425-2426.

⁴¹⁵ Riigikogu IV koosseisu 131. koosolek 26.03.1931. – *IV Riigikogu protokollid. 6. istungjärg.* Tallinn 1931, lk. 2442-2443.

⁴¹⁶ Riigikogu IV koosseisu 131. koosolek 26.04.1931. – *IV Riigikogu protokollid. 6. istungjärg.* Tallinn 1931, lk. 2436.

⁴¹⁷ Roheline sõda põllutööministeeriumis. – *Järvamaa* 24.03.1931.

⁴¹⁸ Riigikogu IV koosseisu 129. koosolek 24.03.1931. – *IV Riigikogu protokollid. 6. istungjärg.* Tallinn 1931, lk. 2393.

⁴¹⁹ Minister Jürman maasaajana. – *Vaba Maa* 16.12.1931; Riigikogu IV koosseisu 200. koosolek 17.12.1931. – *IV Riigikogu protokollid. 8. istungjärg.* Tallinn 1931, lk. 3511-3512

⁴²⁰ Arupärimine Palso talule juurdelõike andmise asjus, 15.12.1931. – ERA.80.4.1134, l. 2-3.

meeldivaks pretsedendiks, kuidas antud probleemile tähelepanu juhtida.⁴²¹ Vaatamata suurele meediakärale leidis korruptsioonihõnguline tüliküsimus Jürmanile soodsa lahenduse. Süüdistavate poolt oli unustatud, et ta ei olnud oma kodutalu Palso ainuomanik vaid üks kolmest osanikust.⁴²² Enamus talu maadest kuulus August Jürmani ema Marile ning õde Helene Jõulile. Tolleaegse põllutööministri Jaan Hünersoni sõnade järgi olevat talu teised omanikud pöördunud seaduses ettenähtud korras Järva Maakorralduskomisjoni poole. Nad soovisid vahetada Palso talust 3,5 kilomeetri kaugusel asuva heinamaatüki majapidamisele lähemal asuva kannustiku vastu. Heinamaatükk paiknes suure soo ääres, mis määratud uute talude asutamiseks.⁴²³ Juriidilisele korrektsusele vaatamata tekitas maadevahetus asunike ja väiketalupidajate seas umbusku August Jürmanisse kui põllumeeste ühtsuse tagaja suhtes.

Hoolimata skandaalidest ja Asunike Koondise jõulisest vastutööst, leidsid August Jürmani juhtimise ajal rakendust Põllumeestekogude agraarkorralduse põhipunktid. Mitmed nendest tagasid põllumajandusliku orientatsiooni tugevama arengu. Tema poolt teostati talumajapidamiste ümberlaenustamine ja põllumajandussaaduste hindade normeerimine.⁴²⁴ Määrati kindlaks toiduainete väljaveotariifid ja korraldati ümber piimaühingute võrgustik.⁴²⁵ Põllutööministrina soosis ta soomaadele asunduskülade ja -talude rajamist. August Jürmani kodukohta Koigi valda Vaali külla asutati Silmsi-Uudismaa asundusküla. Temast sai ettevõtmise aktiivne toetaja – seda nii materiaalsest kui ka praktilisest aspektist. Jürmani vahendusel rajati tee Päinurmest Silmsi-Uudismaale, korraldati riigi kulul traktori kasutamise võimalus ja saadeti konsultandid, kes abistasid põllumajanduslike plaanide koostamist.⁴²⁶

August Jürmani suurimaks saavutuseks ministrina võis pidada riigipoolse toetuse organiseerimist Põllutöökoja asutamiseks. Ta esitas Riigikogule Põllutöökoja seaduse, mille parlament 10. juulil 1931. aastal kinnitas.⁴²⁷ Põllutöökoja ülesandena nähti Eesti põllumajanduse igakülgset edendamist ning põlluharijate huvide kaitsmist. Nendes raamides pidi koda organiseerima agronoomilist nõu- ja abiandmist, ülal pidama kutsekoole ja

⁴²¹ Riigikassa seisukord raske. - *Järvamaa* 19.12.1931.

⁴²² Arupärimine Palso talule juurdelõike andmise asjus, 15.12.1931. - ERA.80.4.1134, l. 2-3.

⁴²³ Riigikassa seisukord raske. - *Järvamaa* 19.12.1931; Riigikogu IV koosseisu 200. koosolek 17.12.1931. - *IV Riigikogu protokollid. 8. istungjärgk.* Tallinn 1931, lk 3513.

⁴²⁴ Riigikogu IV koosseisu 198. koosolek 11.12.1931. - *IV Riigikogu protokollid. 8. istungjärgk.* Tallinn 1931, lk.3473; 3481; 3484.

⁴²⁵ Lina ja linaseemne hoiu ja veo kontrolli seadus 1931. - ERA.31.2.168, l. 327; Piimatalituste võrgu korraldamise seadus. - ERA.31.2.168, l. 736-737.

⁴²⁶ Mült, Ründo. Talurahva elu ning võõrrahvuste lõimumine Päinurmes – talurahvaseadustest kuni kolhooside loomiseni. Paide 2010, lk. 21-22 (käsikiri Päinurme koduloomuuseumis); Silmsi metsamaa asundamise kava 01.07.1932. - ERA.1650.1.284, l. 1-4; Põllutööministeeriumi asunduskomisjoni kiri põllutööministrile 01.07.1932. - ERA.1650.1.284, l. 5.

⁴²⁷ Põllutöökoja seadus 13.05.1931. - ERA.31.2.169, l. 229-233; Kint, Tõnis. Mälestusi. Uppsala 1986, lk. 21; 30; Hünerson 1934, lk. 411-412; Põllutöökoja seadus 10.07.1931. - *Riigi Teataja* 1931 nr. 60, lk. 860-864.

katsebaase, korraldama näitusi, jne. Koja liikmeteks pidid kohustuslikult olema kõik maapidajad, kes kasutasid vähemalt 5 ha suurust põllumajanduslikku maad. Organiseerides põllutöökoda, rõhutas Jürman, et koostöökogu aitab paremini vastu seista majanduslikele raskustele. Ta pidas põllumeeste killustatust ning seltside vastutööd suureks ohuallikaks, mis süvendas Eesti majanduse taandarengut.⁴²⁸

August Jürman sai Konstantin Pätsi valitsuskabinetis põllutöö-ministeeriumit juhtida 1931. Aasta sügiseni. 21. novembril lahkus ametist majandusminister Mihkel Pung. Tagasivaatavalt on arvatud, et Punga lahkumise põhjustas suutmatus riigieelarve kokkupanemisel.⁴²⁹ Maksebilanss oli negatiivne ja tekkisid raskused riigieelarve täitmisega. Suureks löögiks rahandusvaldkonnale kujunes 1931. aasta novembris Inglise naelsterlingi devalveerimine. Eesti krooni kattevara vähenes kolmandiku võrra ja riigipank kandis 7 miljoni kroonist kahju. Majandussurutis halvendas Eesti eksportkaupade konkurentsivõimet ning 1932. aastaks oli suurenenud töötute arv. Majandus oli sisenenud ülemaailmsesse majanduskriisi, mille kulminatsioon saabus 1933. aasta esimesel poolel. Eesti peamiseks eksporditavaks olid põllumajandussaadused ja kriis tabas esmajoonel agraarvaldkonda. Esialgu suurendasid Eesti põllumehed eksporttoodangut, kuid varsti ei suutnud ekspordi kasv hinnalangust kompenseerida.⁴³⁰ Olukorra leevendamiseks tegi Konstantin Päts põllumajandusminister August Jürmanile ettepaneku asuda tööle majandusministrina. Tema esmaseks ülesandeks kujunes töötute osakaalu vähendamine ja hädaabitööde korraldamine.⁴³¹

Majanduselus tekitas probleeme krooni kursi ümberhindamine, mis põhjustas rohkem vaidlusi ja sisepoliitilisi häireid kui ükski teine rahanduspoliitiline samm. Eesti majanduspoliitikat edendanud isikud olid jagunenud kaheks – krooni kursi säilitajad ja kukutajad.⁴³² Konstantin Päts ja August Jürman toetasid krooni kursi säilitamist. Taoline suhtumine oli põhjendatud, kuna arusaamine devalveerimisest oli 1930ndate alguses algeline. Kullastandardil põhinev maailmamajandus, kus inflatsioon jäi minimaalseks, tundus stabiilsuse musternäidisena.⁴³³ Võimalik, et ei osatud eristada devalveerimist ja inflatsiooni tagajärgi. Krooni kukutajate meelest olnuks õigem kurss langetada, sest nõnda oleks saadud ekspordi eest suuremat tasu. Samas võis tegemist olla ka teatava psühholoogilise kontekstiga krooni kaitsjate August Jürmani, Konstantin Pätsi ja Jüri Jaaksoni mõtteviisis. Nad võisid

⁴²⁸ Põllutöökoda astus kokku. - *Järva Teataja* 04.02.1932; Kint 1986, lk. 22; Reinart 1965, lk. 36.

⁴²⁹ Raamot 2013, lk. 254; Kirotar, Elmar. Mis saab – päevik 1931 – 1940. – *Akadeemia* 2007, nr. 9, lk. 2065.

⁴³⁰ Eesti ajalugu 6. Tartu 2005, lk. 81; Raamot 2013, lk. 254.

⁴³¹ Vabariigi Valitsus uuendatud koosseisus. - *Järva Teataja* 24.11.1931.

⁴³² Pihlamägi, Maie. Eesti Vabariigi valitsuse töepoliitika 1930. aastail. - *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised* 41/3. Tallinn 1992, lk. 12.

⁴³³ Karma, Otto. Eesti Vabariigi majanduspoliitika – kaks aastakümnet 1919-1939. Tallinn 1999, lk. 98; Kroon jääb kulla alusele. - *Järva Teataja* 21.01.1932.

arvata, et inflatsioon tekitaks paanika, mis hävitaks kogu senise majanduse. Jüri Jaaksoni krooni devalveerimist mittetoetavat suunda on ajaloolane Jaak Valge põhjendanud viimase talupoeglikult konservatiivse maailmavaatega.⁴³⁴ Taoline meelsus oli iseloomulik ka August Jürmanile, kes peremeheliku mõtteviisiga oskas hästi raha kokku hoida ega pruukinud mõista, et valuutakurss kunstliku vahendina võib nii otsustavalt majandust mõjutada. Põllumeestekogud nägid kriisiolukorrast väljapääsu vaid tollitõketes ja tootmispreemiates. Krooni stabiilsena hoidmiseks tuli Jürmani ja Pätsi meelest riiklikku sissevedu piirata ning kulusid ja ametnike palkasid kärpida. Arvata võib, et senine majandusminister Mihkel Pung antud kava lõplikku elluviimisse ei uskunud.⁴³⁵

Krooni tagamist toetava ministrina alustas August Jürman valuuta kursi säilitamisplaanide elluviimist. Ta hindas Eesti majanduslikku seisukorda teistest riikidest paremaks ja väitis, et kroon tuleks jätta kulla alusele vältides Ühendkuningriigi eeskujul kursi vabakslaskmist.⁴³⁶ Ühiskondlikes aruteludes domineerisid krooni kukutajad. Tõsisem diskussioon toimus Riigikogus 19. jaanuaril 1932. aastal, mil majandusminister August Jürman kritiseeris krooni devalveerimise pooldajaid. Valuuta kukutamine olnuks tema arvates võimalik ainult seadusandlikul teel Riigikogus. Krooni kursi vabakslaskmine Inglismaa eeskujul andnuks Jürmani meelest võimaluse suurteks spekulatsioonideks ja kahjustanuks rahvusvahelist usaldust Eesti vastu. Lisaks ei olnud tema arvates kullaaluselt lahkunud riikide majanduslik olukord paranenud ja riigikassa saanuks välisvõlgade tulemusel suuremat kahju.⁴³⁷ Kriisi lahendusena teatas Jürman, et valitsus on asunud vähendama tootmiskulusid.

Enne, kui majandusminister jõudis asuda majandusprogrammi kindlustama, tuli valitsuskabinetil 1932. aasta veebruaris tagasi astuda. Kuigi Jürmanile pakuti uues Jaan Teemanti juhitud valitsuses võimalust jätkata senist tegevust majandusministrina, keeldus ta ametikohta vastu võtmast. Mittenõustumist põhjendas ta eelnevate aastate pingsa tööga ministri ametis ja sooviga puhata.⁴³⁸ Mõni kuu hiljem keeldus Jürman ka järgmise riigivanema, Karl Einbundi ettepanekust asuda juhtima teedeministeeriumi.⁴³⁹

⁴³⁴ Valge, Jaak. Mõjukad Eesti majandusmehed: Jüri Jaakson, Joakim Puhk, Otto Strandman. – *Akadeemia* 2006, nr. 8, lk. 1774.

⁴³⁵ Valitsuse hoolimatus põllumajanduse vastu. – *Järvamaa* 24.11.1931; Majandusminister on endiselt optimistlik. – *Vaba Maa* 04.05.1933; Karma 1999, lk. 107.

⁴³⁶ Kas hoida krooni või mitte? – *Järva Teataja* 07.01.1932; Kroon jääb kulla alusele. – *Järva Teataja* 21.01.1932.

⁴³⁷ Valge, Jaak. Okkiline devalveerimine: Eesti krooni kursi ümberhindamine aastail 1931 – 1933. – *Akadeemia* 1997, nr. 8, lk. 1625.

⁴³⁸ J. Teemandi valitsus valmis. – *Virumaa Teataja* 20.02.1932.

⁴³⁹ K. Einbundi valitsus koos. – *Vaba Maa* 20.07.1932.

August Jürmanil ja Konstantin Pätsil ei tulnud pikalt riigijuhtimisest eemal seista. 1932. aasta jooksul astusid tagasi Jaan Teemanti ja Karl Einbundi kabinetid ning 1. novembril 1932. aastal alustas tööd Pätsi nn usaldusvalitsus. Koalitsiooni moodustasid Ühinenud Põllumeeste erakond, Rahvuslik Keskerakond ja Eesti sotsialistlik tööliste partei.⁴⁴⁰ Uut valitsust nimetati „rahvuslikuks töövalitsuseks“ põhjendusega, et kabineti moodustamisel ei sidunud riigivanem end erakondade lahkuminevate nõudmistega.⁴⁴¹ Loodud valitsuskoalitsioonis tegutses majandusministrina August Jürman, kes jätkuvalt pooldas krooni senise kursi kaitsmist. 25. novembri 1932. aasta Riigikogu otsusega oli valitsuskabinetile antud volitus erakorraliste abinõude tagamiseks ja krooni kursi säilitamiseks.⁴⁴² Seetõttu langes suurem poliitiline vastutus just majandusminister Jürmanile. Riigieelarve tasakaalustamiseks tehti algust range kokkuhoiupoliitikaga. Selle saavutamiseks seati majandusministeeriumi juhtimisel sisse uusi makse, vähendati riigiametnike palku ja maksustati ettevõtteid.⁴⁴³ 1932. aastal asutati krediidiasutuste inspeksioon ja registreeriti Eesti kodanike ning ettevõtete välismaal olevad varad. Konstantin Pätsi kabineti taotles riigivõimu tugevdamist riigikapitalismi teoreetiliste arusaamade realiseerimise kujul. Krooni kursi kindlana hoidmise nimel keelustati koguni devalveerimise propaganda ja ähvardati kroonikukutajaid kriminaalkaristusega.⁴⁴⁴

Antud ajajärk oli August Jürmanile senise karjääri jooksul kõige tõisem. Tema osavõtul koostati Eesti riigieelarved aastatel 1931-1934, mil majanduskriisi haripunkt oli Eestis kõige suurem.⁴⁴⁵ Riigieelarve tasakaalustamiseks tuli Jürmanil ministeeriumi ametnikega koostada tegevuskavad, mis võimaldasid tõsta tulusid ja alandada kulusid.⁴⁴⁶ Põllumajanduslik eksport oli kriisi tõttu langenud. Agraarsaaduste väljaveole sai suuremat toetust ja kärpimise teel suudeti riigieelarve viia tasakaalu.⁴⁴⁷ Sellest hoolimata tekitas

⁴⁴⁰ Riigikogu V. koosseisu 21. koosolek 01.11.1932. - *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 2. istungjärg.* Tallinn 1932.

⁴⁴¹ Valge 1997, lk.1624.

⁴⁴² Karma 1999, lk. 115.

⁴⁴³ Kuidas pääseme kriisist? - *Järva Teataja* 03.01.1933; Majandusministri juhatuskiri füüsilistelt isikutelt võetava erimaksu asjus 30.12.1933. - *Riigi Teataja* 1933, nr. 3, lk. 22-25; Määrus tollimaksu võtmise kohta kodumaa puuvillakangastelt, mis välismaale saadetakse ülestöötamiseks ja ületöötletult tagasi tuuakse 03.03.1933. - *Riigi Teataja* 1933, nr. 23, lk. 228-229.

⁴⁴⁴ Riigikogu V. koosseisu 33. koosolek 25.11.1932. - *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 2. istungjärg.* Tallinn 1932, lk. 425-429; Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 82.

⁴⁴⁵ Riigikogu V koosseisu 38. koosolek 07.02.1933. - *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 2. istungjärg.* Tallinn 1932, lk. 499.

⁴⁴⁶ Kriisi aeg vaekausil. - *Vaba Maa* 03.01.1933.

⁴⁴⁷ August Jürmani elukäik. - *Järva Teataja* 29.08.1937; Väljaveo soodustamise määrus 17.01.1933. - *Riigi Teataja* 1933, nr. 6, lk. 61-62.

parteide vahel jätkuvalt pingeid krooni säilitamise küsimus. 26. aprillil 1933. aastal lagunes Konstantin Pätsi valitsus ja lõppes August Jürmani tegevus majandusministrina.⁴⁴⁸

Minister Jürmani tegevuspõhimõtetest oleks majanduskriisi mõjusid enam aidanud leevendada krooni devalveerimine, mis jäi õigeaegselt tegemata. Sellega hiline mine oli üheks põhjuseks, mis paiskas Eesti sügavasse majanduskriisi ja süvendas poliitilisi pingeid. Pöördepunktiks kujunes Jaan Tõnissoni juhitud valitsuskabineti otsus devalveerida kroon 35% võrra ja viia see uuesti vastavusse Rootsi krooniga. Samuti paranes ka väliskonjunktuur, kuid paraku devalveerimisega viivitamine mõjus halvasti Eesti üldisele majanduspositsioonile.⁴⁴⁹

Konstantin Pätsi vastuseisu krooni devalveerimisele võib tagantjärele põhjendada mitte ainult majandusliku taipamatuse, vaid ka poliitilise küsimusena. Jaak Valge on väitnud, et suurepärase kombinaatorina tuntud Päts võis vastuseisuga krooni kukutamisele püüda kindlustada poliitilist tulevikku. Juba 1931. aastal sai oletada, et põhiseaduse muutmise, mille tulemusena riigipeaks nimetatakse rahva poolt valitav president, saab mingis vormis teoks. Kahtlemata oli Konstantin Pätsil soov see koht endale reserveerida. Et krooni kursi langetamine oli rahva seas ebapopulaarne, võis Päts valuuta kursi hoidjana oma mainet tõstes loota riigipeavalimisi võita.⁴⁵⁰ Ajakirjanik Eduard Laaman on päevaraamatus täheldanud, et riigivanem Pätsi kõige suuremaks devalveerimisega seotud hädahouks oli pankur Klaus Scheeli⁴⁵¹ võimuambitsioonide laienemine. „Scheel kippus läbi Zimmermanni ja Einbundi kaudu tegutsedes suunama riigitüüri Põllumeeste Kogude meelevaljast eemale. Ainukeseks tõsiseks krooni kaitsjaks võib siiski pidada Jürmanit.“⁴⁵² Kuna August Jürmani oli devalveerimisvastaste ideede peamine toetaja ja ellurakendaja, sai temast Põllumeestekogude liikmete seas oluline Konstantin Pätsi usaldusmees, mis kindlustas soovitud võimupostisooni „vaikiva ajastu“ Eestis.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Riigikogu V koosseisu 57. koosolek 26.04.1933. – Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 2. istungjärk. Tallinn 1932, lk. 724.

⁴⁴⁹ Karma 1999, lk. 118.

⁴⁵⁰ Valge, 1997, lk.1634 - 1635.

⁴⁵¹ Klaus Scheel (1890 – 1961) oli baltisaksa päritolu eesti majandustegelane. Ta oli 1884. aastal asutatud Georg Scheelile kuuluva Eesti suurima erapanga tegevdirektor. (Valge 2003, lk. 159.)

⁴⁵² Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. - *Akadeemia* 2003, nr. 12, lk. 2763.

⁴⁵³ Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. - *Akadeemia* 2003, nr. 12, lk. 2762-2763.

3. AUGUST JÜRMAN JA AUTORITAARNE EESTI (1934-1940)

3.1. Poliitiline tegevus vaikiva oleku aastail

1934. aasta alguseks oli Eesti ületanud suure kriisi haripunkti. Krooni devalveerimine oli loonud eeldused majanduskriisist väljumiseks. Rahvahääletusel vastu võetud põhiseadus lõpetas sõjakad vaidlused riigipea vajalikkuse ja konstitutsiooni muutmise suhtes. Tulevased valimised lubasid loota ka sisepoliitiliste meeleolude peatset rahunemist. Rahva hulgas tekitasid ärevust küsimused, milline poliitiline jõud haarab riigis juhtohjad ja kellest saab tulevane riigivanem. Eesti sisepoliitiline olukord võttis ootamatu pöörde 12. märtsil 1934. aastal. Konstantin Päts koostöös kindral Johan Laidoneriga viisid läbi riigipöörde ja lükkasid edasi parlamendi ning riigivanema valimised kuni kaitseseisukorra lõppemiseni.⁴⁵⁴

August Jürmani juhitud Põllumeestekogud pidasid partei positsiooni keerulisest situatsioonist hoolimata kindlaks. Erakonna häälekandja *Kaja* kirjutas 1934. aasta juulis, et paljudes agraarriikides on juhtival kohal põllumeeste liikumised.⁴⁵⁵ Kuna Konstantin Päts riigivanemana oli Põllumeestekogude liige, siis agraarse suunitlusega koduerakonna ootuspärane toetus oli valitsevale režiimile kinnitatud. Taolist arvamust väljendas ka August Jürman, kes väitis, et Konstantin Pätsi 12. märtsi võimuhaaramine päästis rahva suurest sisepoliitilisest kriisist. Tema arvates oli taoline olukord ajutine nähtus sisemiste pingete stabiliseerumiseks perioodil, mil valitses erakondade, põhiseaduse kui ka demokraatia kriis. 2. oktoobril 1934. aastal riigivanema kutsel Riigikogus peetud erakorralisel istungil kinnitas Jürman Põllumeestekogude juhina taaskord toetust Konstantin Pätsi tegevusele. Ta kiitis valitsuse senist tööd sisemise korra ja julgeoleku kindlustamisel, pooldas kaitseseisukorra pikendamist ning tõhusat võitlust majanduskriisi leevendamisel. Jürman lisas: „Kui valitsus jätkab selles suunas oma tegevust ka tulevikus, siis on talle ka edaspidi maarahva täielik toetus kindlustatud.“⁴⁵⁶ August Jürman väitis, et poliitiliselt pingelisel ajal oli Eesti ühiskondlikus elus kolm toetusvoolu: 1) põhjalike reformide taotlejad; 2) 12. märtsi eelsesse aega tagasipöördujad; 3) diktatuuri pooldajad. Jürmani erakonna poolehoid kuulus kindlalt valitsusmeelsele reformipoliitikale, mis hakkas kujundama „vaikiva oleku“ Eestit.⁴⁵⁷ Riigikogu jäi vormiliselt alles, kuid vana koosseisu ei kutsutud kokku ja uue valimisi lükati

⁴⁵⁴ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 91.

⁴⁵⁵ Mis saab edasi? Meie senise riigikorra puudusi. Rahvale meeldib praegune kord. - *Kaja* 05.07.1934.

⁴⁵⁶ Riigikogu V koosseisu 124. koosolek 02.11.1934. – *Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded 5. istungjärgk.* Tallinn 1934, lk. 1497; Kirotar, Elmar. Mis saab edasi – päevik 1931 – 1940. – *Akadeemia* 2007, nr. 11, lk. 2510

⁴⁵⁷ Samas, lk. 1497-1498.

edasi. Ühtlasi keelustati siseminister Karl Einbundi 5. märtsi 1935. aasta otsusega poliitilised organisatsioonid. Eesti jäi sisuliselt ilma parlamendita ja võim läks riigipea kätte.⁴⁵⁸

Riigikogu otsese tegevuse peatamisel järgnesid riigireformide aastad, mil võeti sihiks parlamentaarse demokraatia asendamine autoritaarse režiimiga. Samaaegselt siseministri otsusega poliitiliste organisatsioonide tegevuse keelustamisest, teavitati avalikkust 1935. aasta märtsis Isamaaliidu loomisest.⁴⁵⁹ Viimast, kui ainsat legaalselt üldrahvalikku koondist, hakati kujundama oludes, kus uue riigikorra struktuuride ja institutsioonide loomisel said juhtivaks jõuks senise Põllumeestekogude erakonna tegelased. August Jürmanist, kui erakonna liidrist ja Pätsile kuulekast kaastöolisest, sai ainupartei juhtivaid funktsionääre. Jagades valitsuse perspektiive kiitis ta heaks Isamaaliidu asutamise ja hindas organisatsiooni hädavajalikuks sidepidajaks riigi ja rahva vahel. 1935. aastal valiti ta Isamaaliidu abiesimeheks.⁴⁶⁰ 1937. aastal toimunud Isamaaliidu kongressil sõna võttes lausus Jürman: „Isamaaliit on viimaste aastate jooksul teinud suure töö. Ta on ühendanud rahva, mis on killunenud. Ta on andnud rahvale uue põhiseaduse ja nüüd tahame seda viimast suurt sammu astuda, et seda põhiseadust ellu viia.“⁴⁶¹ Ajaloolase Mati Grafi hinnangul oli Isamaaliidu näol tegemist autoritaarse režiimi kandetalaga, millele andis tegeliku jõu mitte rahvamasside osalemine, kuivõrd riigi- ja omavalitsustegelaste aktiivsem kaasamine.⁴⁶² Kuigi Isamaaliidu eesmärgiks oli valitsuse kurssi pooldavate jõudude koondamine, võib väita, et mastaapsusele vaatamata ei suudetud rahvast suunata ühise ideoloogia mõjusfääri. Rahvasuus ristiti uus partei saamaliiduks, mida toetati eelkõige konjunktuursetel kaalutlustel.⁴⁶³

Paremaks kaasamiseks püüti rahvast koondada kutsekodadesse. Kuigi viimased olid Eestis tuntud juba varemgi, siis parteide aseainet hakati neis nägema peale Pätsi-Laidoneri riigipööret.⁴⁶⁴ 1935. aasta keskel algas Eestis aktiivne kutseesinduste loomise periood ja nende osatähtsuse tõstmine. Kodade peamisteks ülesandeks pidid saama valitsusmeelse toetajaskonna organiseerimine, rahva kasvatamine uue riigikorra vaimus ja vastava kutseala soovide vahendamine valitsusele.

Vaikiva ajastu Eestis oli kutseesindustel kindel roll tulevase kahekojalise parlamendi loomisel. Kodade esindajatest kavatseti moodustada tulevase Riigikogu „ülemkoda“. Kutsekodade süsteemi rakendamise ja nende kujundamisest tulevases parlamendis võttis osa

⁴⁵⁸ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 94.

⁴⁵⁹ Isamaaliidu põhikiri. Tallinn 1935, lk. 3; Asutati Isamaaliit. - *Kaja* 07.03.1935.

⁴⁶⁰ Isamaaliidu keskkomitee koos. - *Järva Teataja* 02.10.1935; A. Jürman kõneles Paides Isamaaliidu koosolekul. - *Uus Eesti* 22.04.1937.

⁴⁶¹ Isamaaliidu keskjuhatause abiesimehe A. Jürima lõpusõna kongressile. - *Uus Eesti* 07.12.1937.

⁴⁶² Graf 2000, lk. 362.

⁴⁶³ Isamaaliidu põhikiri. Tallinn 1935, lk. 1- 3; Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 94.

⁴⁶⁴ Aun, Kreet. Eesti vabariigi Riiginõukogu (Riigikogu II koda) Lõputöö. Tartu 1998, lk. 11; 13.

Põllutöökoda juhtinud August Jürman. Ta kõneles maaharijate töökorporatsioonide loomise vajadusest juba üliõpilasena. Jürmani arvates oluks tegemist konkreetse üksusega, mis võinuks põlluharijaid nõuannete ja materiaalse toetusega suunata tugevama maaharijate kihi loomisele. Koolipõlves kujunenud meelsust omariikluse tingimustes edasi kandes organiseeris August Jürman koostöös Konstantin Pätsi ja Jaan Hünersoniga 1931/1932 aastal Põllutöökoja asutamise.⁴⁶⁵ Soovist viia varem asutatud Põllutöökoda vastavusse uute, loodavate kodadega muudeti 1935. aastal Põllutöökoja seadust. Selle kohaselt struktureeriti kutsekoja tegevus kahetasandiliseks. Põllutöökoja täiskogule lisaks jagati Eesti 72 põllumeeste konvendiks, mis läbi põllumajanduslik nõuanne viidi põllumeeste endi otsese kontrolli alla. Põllutöökoja uue kodukorra kinnitamisega suurenes kutsekoja esimehe tähtsus koja tegevuse juhtimisel.⁴⁶⁶ Põllutöökoja esimehest sai kutsekoja seaduslik esindaja, kellel oli õigus seisma panna ülesannete täitmist, otsustada juhatuse kompetentsi käivate küsimuste üle, sõlmida lepinguid ja anda välja volikirju. Ühtlasi kuulus Põllutöökoja esimehele volitus määrata ametisse 11 osakonnas rakendust leidev tööjõud.⁴⁶⁷

Reformeeritud Põllutöökoja tööle rakendamine ja piirkondlike põllumeeste konventide asutamine teostus 1936. aasta esimesel poolel. Põllutöökoja nõukogu valis kutseesinduse esimeheks August Jürmani.⁴⁶⁸ Kuigi Põllutöökoja igapäevaelu korraldas direktor Tõnis Kint, kujunes Jürmanist esimehena riiklike põllumajandusküsimuste eestkõneleja ja agraarmajandusliku orientatsiooni propageerija.⁴⁶⁹

Põllutöökoja esimehe kohustustele lisaks pandi Jürmani õlule 1935. aastal moodustatud Riigi Majandusnõukogu juhtimine. Taolise institutsiooni loomise tingis vajadus leida aseaine Riigikogu majanduskomisjonile, sest uutes oludes piiras oluliste majandusküsimuste lahendamist vähene otsustajate ring.⁴⁷⁰ Loodava majandusparlamendi eelkäijaks oli minister Karl Selteri ettepanekul 1935. aasta jaanuaris kokku tulnud erinõukogu. Sinna kuulusid endised majandusministrid August Jürman, Leo Sepp ja Peeter Kurvits.⁴⁷¹ Selter pidas vajalikuks kaasata võimumeelsed erialaspetsialistid, kelle ülesandeks oluks

⁴⁶⁵ Riigikogu IV koosseisu protokoll nr. 164, 08.07.1931. – *IV Riigikogu protokollid. 7. istungjärk*. Tallinn 1931, lk. 3006 – 3007; Kuidas ja kus töötada I – II. – *Postimees* 22.07-23.07.1911.

⁴⁶⁶ Põllutöökoja kodukord 17.12.1932. – *Riigi Teataja* 1933, nr. 4, lk. 45-46; Põllutöökoja kodukord 30.09.1939. – *Riigi Teataja* 1939, nr. 88, lk. 1765.

⁴⁶⁷ Põllutöökoja kodukord 30.09.1939. – *Riigi Teataja* 1939, nr. 88, lk. 1765.

⁴⁶⁸ Põllutöökoja seadus 30.04.1931. – ERA.31.2.169, l. 229-233; Põllutöökoja aastaraamat 1937/1938. Tallinn 1938, lk. 197. Põllutöökoja seaduse muutmise seadus 17.04.1935. – *Riigi Teataja* 1935, nr. 39, lk. 909; Põllutöökoda valis uued juhid. – *Järva Teataja* 06.07.1936.

⁴⁶⁹ Kint 1986,

⁴⁷⁰ Tomingas, William. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn 2013, lk. 238.

⁴⁷¹ Riigi majandusnõukogu ellukutsumine. – *Kaja* 13.02.1935.

ministeeriumi kavade läbivaatamine ja nõu andmine rahvamajanduse arendamisel.⁴⁷² Kolm endist ministrit põhitöökoha kõrvalt ei suutnud töömahukate ülesannete lahendamisega toime tulla, mistõttu 13. mail 1935. aastal anti välja riigivanema dekreediga Riigi Majandusnõukogu asutamise seadus. Rahva suus „kodade kojaks“ ristitud organisatsioon koosnes 25 liikmest, kelle ametiajaks määrati kaks aastat. Riigi Majandusnõukogu pidi olema vabariigi valitsusele abiks majandusliku olukorra kindlustamisel ning arendamisel.⁴⁷³ Riigi Majandusnõukogu presidendiks valiti Konstantin Pätsi toetusel August Jürman. Tõustes kõrgele ametipositsioonile leidis Jürman, et taoline institutsioon on vajalik kuni uue parlamentaarse esinduskogu ellukutsumiseni.⁴⁷⁴ Tegelikkuses kujunes majandusnõukogu ilma otsese võimuta valitsusele alluvaks ettevõtmiseks, mille pädevusse kuulus vaid arvamuse avaldamine otsuste kohta.⁴⁷⁵ Riigi Majandusnõukogu eksisteeris kuni 1938. aasta märtsini, mil parlamendi järjepidevust asusid täitma Riiginõukogu ja Riiginõukogu.⁴⁷⁶ Seega oli lõppenud näiliselt olulise, kuid tegelikkuses vaid soovituslikke nõuandeid jaganud majandusparlamendi tegevus.

1936. aasta uusaastakõnes teatas Konstantin Päts, et on kavas uuendada põhiseadust. Selleks andis veebruaris toimunud rahvahääletus riigivanemale volituse kahekojalise Rahvuskogu kokkukutsumiseks.⁴⁷⁷ Et opositsioon boikoteeris 1936. aasta detsembris toimunud Rahvuskogu esimese koja valimisi, sai esinduskogu ülimalt valitsusmeelse ilme. Ühtlasi valiti esimese koja liikmeks Koigi, Väinjärve, Liigvalla ja Rakke valdades ainsana kandideerinud August Jürman.⁴⁷⁸

1937. aastal vastu võetud põhiseadus vastas Konstantin Pätsi soovidele. Selle vastuvõtmise üheks teostajaks oli Isamaaliidu juhatuse põhiseaduse üldkomisjoni esimees ja Rahvuskogus Pätsi peaesindajaks tituleeritud August Jürman. Samas jäi Jürmani sisuline panus seadusloomes tagasihoidlikuks. Nõnda on Rahvuskogu stenogrammides tema sõnavõtte registreeritud vaid seitsmel korral.⁴⁷⁹ Nendest tähelepanuväärsemaks kujunes arvamuse avaldamine uue põhiseaduse järgi loodava kahekojalise parlamendi nime suhtes. Jürmani

⁴⁷² Erinõukogu majandusministri juurde. – *Järva Teataja* 28.01.1935.

⁴⁷³ Aun 1998, lk. 24; Riigi-majandusnõukogu seadus 13.02.1935. – *Riigi Teataja* 1935, nr. 15, lk. 343-346; Riigi majandusnõukogu ellukutsumine. – *Kaja* 13.02.1935.

⁴⁷⁴ August Jürman – Riigi majandusnõukogu president. – *Järva Teataja* 25.03.1935; Tomingas 2013, lk. 238.

⁴⁷⁵ Aun 1998, lk. 24; Riigi-majandusnõukogu seadus 13.02.1935. – *Riigi Teataja* 1935, nr. 15, lk. 343-346.

⁴⁷⁶ Riigi majandusnõukogu tegevus lõpetab täna. – *Uus Eesti* 31.03.1938.

⁴⁷⁷ Graf 2000, lk. 370 – 371.

⁴⁷⁸ Rahvuskogu I koja kandidaat August Jürman. – ERA.77.2.44, l. 2-3; Kes lähevad rahvuskogusse. – *Järva Teataja* 28.10.1936.

⁴⁷⁹ Rahvuskogu I koja 3. koosolek, 08.06.1937. – Rahvuskogu esimene koda. Stenograafilised aruanded. Tallinn 1937, lk. 7; Rahvuskogu esimene koda. Stenograafilised aruanded. Sisukord. Tallinn 1937; Tomingas 2013, lk. 385.

arvates ei sobinud rahvaesinduskogu nimetada Riigikoguks, sest uue parlamendi kahekojaline struktuur ja valimispõhimõtted erinesid senise I-V Riigikogu olemusest. Samas ei pooldanud Jürman ka Rahvuskogu nimetuse ülevõtmist. Senist omariiklusaega periodiseerides pakkus ta kahekojalisele parlamendile alternatiivseks nimevariandiks esinduskogu.⁴⁸⁰ Uus nn. poolpresidentaalne põhiseadus võeti vastu 28. juulil 1937. aastal ja jõustus 1. jaanuaril 1938. aastal. Senine Riigikogu muudeti kahekojaliseks – Riigivolikoguks ja Riiginõukoguks. Riigipea kohustusi asus kandma otsustavat võimu omanud president ja täidesaatvat võimu peaministri juhtimisel valitsus.⁴⁸¹

Kokkuvõtvalt võib väita, et 1930-ndate Eesti Vabariigis kujunes Jürmani ja Pätsi sidemetest autoritaarsele võimukorrale iseloomulik sümbioos. Jürmanile oli tagatud stabiilne juhipositsioon Põllutöökoja esimehena ja auväärne amet Riigi Majandusnõukogu presidendina. Samas toetas August Jürman igakülselt Pätsi võimutäiuse kindlustamist ja oli tema usaldusmehiks ning plaanide ellurakendajaks otsustuskogude (nt. VI Riigikogu) juures. Rohketest sellekohastest näidetest kinnitab väidet paremini 1938. aastal toimunud Riigivolikogu teine koosolek, kus Jürmani tegi ettepaneku valida Vabariigi Presidendi kandidaadiks Konstantin Päts.⁴⁸² Kuigi August Jürman kahtlemata nautis oma positsiooni ega unustanud ka isiklikke majanduslikke huvisid, võis teda siiski pidada riigimeheks. Juhtides Põllutöökoda, sai ta suurel määral pühenduda autoritaarses Eestis edukaks kujunenud agraarvaldkonna arendamisele.

3.2. Eestluse aadete suunaja

1930-ndate teisel poolel hakati Eesti Vabariigis suuremat tähelepanu pöörama rahvusliku ideoloogiakontseptsiooni loomisele. Ühiskonnaelu keskmeks kujunes riik kui iseseisev väärtus. Rahvosluse ja isamaalisuse rõhutamine ei olnud Konstantin Pätsi autoritaarsel võimuperioodil uueks nähtuseks. 20. sajandi alguses tegeles nende küsimustega Jaan Tõnisson ning aastaid hiljem paremäärmuslik Vabadussõjalaste Keskkliit. Kuna rahvusaade ei jätnud eestlasi tundetuks, otsustasid ka Konstantin Päts ja Johan Laidoner pärast riigipööret isamaalisust eriliselt esile tõsta.⁴⁸³ 26. juunil 1934. aastal rajati Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus, mille algatajaks oli siseminister Karl Einbund.

⁴⁸⁰ Rahvuskogu I koja 18. koosolek, 18.06.1937. – *Rahvuskogu esimene koda. Stenograafilised aruanded*. Tallinn 1937, lk. 227.

⁴⁸¹ Eesti ajalugu VI, Tartu 2005, lk. 98-99.

⁴⁸² Riigivolikogu I koosseisu 2. koosolek, 23.04.1938. – *Riigivolikogu stenograafilised aruanded I koosseis I ja II istungjärk*. Tallinn 1938, lk. 6.

⁴⁸³ Karjahärm, Toomas, Sirk, Väino. Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917-1940. Tallinn 2001, lk. 285 – 286; Vaan, Laura. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. Magistritöö. Tartu 2005, lk. 35.

Propagandatalitusest pidi kujunema laiade volitustega informatsiooni hankiv, kontrolliv ja edastav agentuur. Keskus pidi alkatama ja läbi viima üldrahvalikke üritusi, asutama seltskondlikke organisatsioone ning korraldama nende tegevust ja kureerima noorsooliikumist.⁴⁸⁴ Rahvusliku ideoloogia kandmisest vaikival ajastul ei jäänud kõrvale ka August Jürman. Mitmete ametikohustuste kõrval täitis ta Eesti-Soome-Ungari liidu esimehe (1938-1940) ja Üleriikliku Maanoorte vanema (1937-1940) kohuseid.⁴⁸⁵

Ajaloo vältel on valitsevad võimud tundnud vajadust oma eksistentsi manifesteerida ja suurendada rahva ühtekuuluvustunnet. Autoritaarses Eestis väljendus see riiklike tähtpäevade esiletõstmises ja varasemast suurejoonelisemal pühitsemisel.⁴⁸⁶ Tähtpäevade ülistamise varjus rakendati ideoloogia teenistusse ka riigijuhtide elu ja tegevuse kajastamine. Levinud nähtuseks olid juhtivate riigitegelaste sünnipäevade tähistamised. 22. augustil 1937. aastal korraldati Põllutöökoja esimehe August Jürmani viiekümnennda juubeli tähistamist ja selle eksponeerimist rahvahulkadele. Ajalehe *Uus Eesti* vahendusel said lehelugejad teada: „Laupäeval, 21. augusti õhtul oli riigivanema juures korraldatud Rahvasteliidu peasekretäri vastuvõtt. [...] Kui külalised peale kella 11 riigivanema juurest lahkuma hakkasid, palus K.Päts A. Jürmanil lahkumisega veidi oodata, et kesköö tunni saabudes teda õnnitleda. Hommikul äratati A. Jürman lauluga korp! Sakala liikmete poolt.“⁴⁸⁷ Sündmuse krooniks kujunes aktus Kaubandus-Tööstuskoja saalis, kus juubilari õnnitlesid riigivanem Konstantin Päts, kindral Johan Laidoner, peaministri asetäitja Kaarel Eenpalu (Karl Einbund) abikaasaga, ministrid Karl Selter, Oskar Kask, Nikolai Talts jpt.⁴⁸⁸ Veel kirjutas ajaleht *Uus Eesti*, et aktuse lõppedes toimus klubis Centum koosviibimine, kus siseminister tegi teatavaks, et August Jürman abikaasa Elsaga on eestistanud oma perenime. Taolise seiga paatoslikku kajastamist võib pidada rahvale eeskuju andmiseks kaasa minemisel riiklikult oluliseks kuulutatud nimede eestistamise kampaaniaga. August Jürmani sünnipäeva puhul avaldasid mitmed Eesti päevalehed tema elu ja tegevust kajastavaid ülevaateid. Kodumaakonna häälekandja *Järva Teataja* pühendas Jürmanile terve lehenumbri. Ühtlasi nimetati teda austavalt Anton Hansen Tammsaare kõrval „Järvamaa suurimaks pojaks“.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ Valitsuse informatsiooni ja propaganda talituse seadus 26.09.1934. – *Riigi Teataja* 1934, nr. 81, lk. 1396; Riikliku propaganda talituse määrus. – *Riigi Teataja* 1935, nr. 85, lk. 710; Vaan 2005, lk. 20; 22.

⁴⁸⁵ Eesti-Soome-Ungari vaimne kolmiktelg. – *Järva Teataja* 17.10.1938; Eesti biograafiline leksikon. Täiendusköide. Tallinn 1940, lk. 92.

⁴⁸⁶ Vaan 2005, lk. 35 39, 45; Rahamägi, Henno; Veelmaa, Juhan. 12. märtsi radadel. Tallinn 1936, lk. 15.

⁴⁸⁷ Austusavaldusi August Jürmanile tema 50 sünnipäeval. – *Uus Eesti* 23.08.1937.

⁴⁸⁸ Samas.

⁴⁸⁹ August Jürman – suurim Järvamaa poeg. – *Järva Teataja* 18.02.1938; August Jürmani elu ja töö. – *Uus Eesti* 23.08.1937.

Eestluse aadete suunamise juures hakati mitmeid ajaloosündmusi senisest suurejoonelisemalt esitlema ja ajastule sobilikult tõlgendama. August Jürmani puhul oli see seotud 1905. aasta sündmustega Vaalis.⁴⁹⁰ Kui varasematel perioodidel oli suhtumine „Vaali Vabariiki“ neutraalne, siis vaikival ajastul leidis Jürmani isa ja venna saatuse laiemat kõlapinda. 1935. aastal trükiti Artur Tupitsa eestvedamisel koguteos 1905. aasta revolutsioonilisest liikumisest Koeru kihelkonnas.⁴⁹¹ Jürmanide perekonnaga seotud traagiliste sündmuste 30 aastapäevaks avati peaminister Kaarel Eenpalu osavõtul Koerus kujur Johannes Raudsepa modelleeritud mälestusmärk „1905. aastal Eesti Vabariigi asutamise mõtte eest Koerus langenuile“ (vt lisa 6). Kitsamalt oli monument pühendatud Jürmani lähedastele ja teistele Vaali küla meestele, kelle tegevus oli seotud veriselt traagiliste sündmustega.⁴⁹² Mälestusmärgi püstitamist ja suurejoonelise avamistseremoonia korraldamist võis pidada igati õilsaks ja tänuväärseks ettevõtmiseks. Kuigi vastav initsiatiiv tuli Väinjärve vallavalitsuselt, võis ürituse juures siiski täheldada Jürmani soovi luua Vaali sündmuste laiemat esiletõstmise abil endast riigimehelik kuvand kui elupõlisest eestluse eest seisjast ja selle mõtte kandjast.

Autoritaarses Eestis olid tähtpäevade korraldamisest laiaulatuslikumad isamaalisust kandvad üldrahvalikud aktsioonid. Mastaapsemaks kujunes nimede eestistamise kampaania. Seaduse järgi oli taoline toiming vabatahtlik ja nimevalik üldjuhul vaba.⁴⁹³ Perioodikas ilmus hulgaliselt selgitustööd tegevaid artikleid ja ringhäälingus esineti vastavasisuliste kõnedega. Lisaks pööruti etteheitevate ringkirjadega tuntud avaliku elu tegelaste ja kõrgemate ametnike poole, kes ei olnud veel oma nime eestipäraseks muutnud. Nimede eestistamise kampaaniat toetas Põllutöökoja esimees August Jürman, kes 1937. aastal eestistas perenime Jürimaks.⁴⁹⁴ Samas on märkimisväärne, et võrreldes mitmete teiste autoritaarse korra juhtivoliitikutega, muutis Jürman oma perenime hoopis hiljem. Kampaania korras võeti nimede eestistamine ette juba 1935. aastast alates. Võimalik, et taolise venitamise taga võis olla soov ühiselt eestistada kõigi suguvõsa liikmete perenimi. August Jürmani ristipoja Kalju Jürima meenutuste järgi korraldati 1936. aastal Põltsamaal Jürmanide suguvõsa koosolek. Seal olevat tekkinud arutelu, mida võtta pere eestipäraseks nimeks. Põltsamaa äriühingondades tuntud kaupmehed Jürmanid pooldasid vana nime, kuna nende tegevus oli selle all rohkelt populaarsust kogunud. Kohalolijatest mitmed soovisid uueks perenimeks esivanemate sünnitalu Rudi järgi

⁴⁹⁰ Koeru mälestab 1905. aasta sangareid. - *Järva Teataja* 27.09.1935.

⁴⁹¹ 1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas. Tallinn 1935.

⁴⁹² Kaarel Eenpalu avas Koerus mälestussamba. - *Uus Eesti* 30.09.1935; Ilomets, Indrek. Koeru. Pildirännak läbi endisaegse alevi ja kihelkonna. Tartu 2011, lk. 63.

⁴⁹³ Perekonnanimede ja nimede korraldamise määrus 26.11.1934. - *Riigi Teataja* 1934, nr. 102, lk. 1732-1735.

⁴⁹⁴ Siseministri otsus 22.08.1937. - ERA.31.5.1055, l. 3.

Rudissaare valimist. August Jürman rõhutas siiski nime eestistamise tähtsust ja Jürima kui kauni kõlaga põlise põlluharja perenime väärtust.⁴⁹⁵ Viimasega oli suurem osa perekonnast ka nõus ja mitmed suguvõsa liikmed muutsid nime Jürimaks. Ühtlasi eestistas oma perenime August Jürmani onupoeg, kes hakkas samuti kandma nime August Jürima. Rohkelt arusaamatusi põhjustas seik, et mõlemad samanimelised mehed võtsid osa tööst Rahvuskogus ja I Riigivolikogus (VI Riigikogu). Seetõttu on kaks meest mitmetes koguteostes ja fotodel sagedasti segamini aetud.⁴⁹⁶

Vältimaks tulevikus äärmuslikke poliitilisi kõikumisi, tegelesid Eesti võimustruktuurid kodanike kasvatamisega rahvusliku ideoloogia vaimus. Noorte huvidest lähtuvalt tegutsesid mitmesuguste suunitlustega organisatsioonid, mille tegevuse põhisuundades oli tähtsal kohal isamaalisuse edendamine.⁴⁹⁷ Laiemalt tuntud noorkotkaste ja kodutütarde liikumise kõrval propageerisid isamaalisust ka maanoorte ühingud. Viimasesse kuulusid maal elanud 15 kuni 25 aasta vanused noored, kes olid koondunud vastavatesse seltsidesse. Maanoorte ühtseks eesmärgiks oli isamaa vaimus ja põllutöö saatel kasvatada riigile lojaalseid maaharijaid.⁴⁹⁸ Autoritaarse Eesti kõrgperioodiks oli maanoorte liikumine muutunud isamaalise suunitlusega valitseva korra ideaalide edasi andmise instrumendiks.⁴⁹⁹ Tööka maanooruse kujundamisel riigimeelseteks kodanikeks oli märkimisväärne roll Üleriiklikul Maanoorte Vanemal August Jürmanil.⁵⁰⁰

Maanoorte süstemaatilise organiseerimisega tehti Eesti Vabariigis algust 1920ndatel, mil tegutses Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus (edaspidi ÜENÜ). Kuigi ühenduse algusaastatel loodi osakondi peamiselt linnades, siis 20-ndate lõpul oli ÜENÜ-st kujunenud rohkem külanoori koondav liikumine.⁵⁰¹

ÜENÜ-le lisaks tegutsesid maaseltside noorteorganisatsioonid, mille ettevõtmist korraldas Eesti Põllumeeste Keskseks.⁵⁰² Maanoorte organiseerimiseks saadi eeskujuna Ameerika Ühendriikides tegutsenud samalaadsest liikumisest. Eestis leidis agronoomilise

⁴⁹⁵ Kalju Jürima (s. 1920) intervjuu (13.12.2014). Autori valduses; Heino Jõuli (s.1930) intervjuu (16.01.2015). Autori valduses.

⁴⁹⁶ Jürima, Ülo. Jürmanite kroonika. Käsikiri. Toronto 1960, lk. 6-8. Hoiul Päinurme koduloomuuseumis; Rahvuskogu I koja 1. Koosolek. – Rahvuskogu esimene koda. Stenograafilised aruanded. Tallinn 1937, lk. 1; <http://muuseum.mkm.ee/ministrid.html> (15.03.2015).

⁴⁹⁷ Pilve, Eli; Taru, Marti. „Kõik noored poisid ja noored tüdrukud end seavad ridadesse“: Noorsoo-organisatsioonide riigistamise kavast. – *Akadeemia* 2014, nr. 8, lk. 1441.

⁴⁹⁸ Tõrmaküla, Ignas. Eesti maanoorte ideaalid ja organisatsioon. Tallinn 1938, lk. 62

⁴⁹⁹ Maanoorte ring oli põhikirjas sõnastatud „Isamaaline põllu- ja kodumajanduslik vabahariduslik maanoorsoo koondis“. (Maanoorteringi põhikiri. Tallinn 1938, lk. 4.)

⁵⁰⁰ Kint 1986, lk. 24; Nassar, Elvi. Maanoorte liikumine kui protsess ja progress Eesti külas kahe maailmasõja vahelisel perioodil. – *Suitsutare* 2002, nr. 3, lk. 230.

⁵⁰¹ Nassar 2002, lk. 226;

⁵⁰² Põllutöökoja aastaraamat 1936-1937. Tallinn 1937, lk. 30.

personali hulgas arvukalt poolehoidjaid, kes püüdsid USA eeskujul siinseid maanoori koondada eneseharimistöödele maatulunduse erialal. Hilisema maanoorte ühenduse eelkäijana asutati Eesti esimesed maatulundusklubid 1926. aastal. Maanoorte liikumise aktivistide püüdlustele vaatamata, olid põllumeeste seltsid poliitiliste voolude tõttu killustunud. Kulus mitmeid aastaid, mil hakati aru saama, mis on agraarliikumise allüksusena tegutsenud maatulundusklubisse koondunud noorte eesmärgiks.⁵⁰³

Suurem murrang Eesti maanoorsoo organiseerimisel toimus 1931. aastal, mil asutati Põllutöökoda. Talupidajaid koondav ettevõtmine hakkas struktuuriliselt ümber korraldama hajutatult tegutsenud maanoorte liikumisi. Organiseeritud noorsoo tegevuse tõhustamiseks leiti, et eraldi seisnud ringid tulnuks koondada Põllutöökoja ühtse keskjuhitumise alla.⁵⁰⁴ Peale 1934. aasta riigipööret muutus senine passiivne suhtumine maanoorte ühingutesse. August Jürmani nimetamise järel Põllutöökoja esimeheks, hakati Eesti maanoorte tegevust koondama ühtse keskjuhitumise alla. Korraldati väljasõite maanoorte olukorraga tutvumiseks Skandinaaviasse ning Baltimaadesse. Naaberriikides koostatud tegevusraport kinnitas, et maanoorte organiseerimisel riigiideoloogia vaimus on võimalik saavutada Leedu ja Läti eeskujul tulevased valitsusele ustavad haritud põllupidajad.⁵⁰⁵

Organiseeritud maanoorte kaasamiseks andis tõuke 1936. aasta lõpus riigivanema dekreedina välja antud noorsoo organiseerimise seadus. Sellest tulenevalt loodi Põllutöökoja juurde Ülemaaline Maanoorte Ühendus (edaspidi ÜMÜ). Maanoorte liikumise paremaks konsolideerumiseks korraldati Põllutöökoja organiseerimisel 7. ja 8. augustil 1937. aastal Jänedal mõisas Järvamaal esimesed üleriigilised maanoorte suvepäevad. Suurüritusel esinesid peakõnelejatena riigivanem Konstantin Päts ja Põllutöökoja esimees August Jürman. Üritust Jänedal pidas viimane oluliseks, et maanoored harjuksid koos korraldusi vastu võtma ning neid täitma.⁵⁰⁶

Rahvuslikult suunatud maanoorte liikumise kindlustamiseks võeti 1937. aastal vastu otsus, mille alusel koostati ÜMÜ põhimäärus. Selle järgi asusid koondust juhtima vanem, kongress ja nõukogu. Maanoorte liikumise seisukohalt edendas formaalselt olulisemat rolli Üleriikliku Maanoorte Vanema ametikoht.⁵⁰⁷ Seda positsiooni asus Põllutöökoja esimehena

⁵⁰³ Samas, lk. 32.

⁵⁰⁴ 1000 maanoort Häädemeestele. - *Järva Teataja* 27.07.1938.

⁵⁰⁵ Endel Vint. Maanoorte organisatsioonide tegevusest Skandinaaviamaades ja Balti riikides. 30.01.1937. - ERA.1112.1.202, lk. 45-46; Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956, lk. 280.

⁵⁰⁶ Põllutöökoja aastaraamat VI 1937-1938. Tallinn 1938, lk. 59; Iga maanoore kohus ja au on tööd teha. - *Tõusev noorus* 1937, nr. 7, lk. 134-135; Viige nooruse vaimus rahva sekka. - *Järva Teataja* 09.08.1937.

⁵⁰⁷ Maanoorte organisatsioonide 1939. aasta tegevuse aruande kokkuvõte. - ERA.1112.1.228, l. 2; Tõrmaküla 1938, lk. 102.

täitma August Jürman, kellest kujunes maanoorte liikumise ideoloogia peamine suunaja.⁵⁰⁸ Jürmani vastutusalasse kuulusid ühenduse kongressi ja nõukogu kokkukutsumine, tegevusjuhiste andmine Põllutöökoja maanoorte sekretariaadile ja maakondade ühenduse esimeeste ametisse nimetamine. Maanoorte vanema korralduste täideviijaks oli Põllutöökoja juures tegutsenud maanoorte liikumise sekretariaat.⁵⁰⁹ Viimase tööd juhtis peasekretär, kes allus otseselt üleriiklikule maanoorte vanemale. Maakondade tasandil suunasid tegevust piirkondlikud ühenduste vanemad koos maanoorte instruktoritega. Nende ülesandeks oli korraldada konventide maanoorte ühenduste koostööd ja suurüritusi.⁵¹⁰

Vaatamata õilsatele põhimõtetele, suhtusid autoritaarse režiimi vastased maanoorte tegevusse umbusuga. Kitsamates opositsiooni ringkondades peeti neid koguni Pätsi-Jürmani roheliseks kaardiväeks.⁵¹¹ Võrreldes teiste isamaalist vaimsust tugevdanud noorsooorganisatsioonidega, oli ÜMÜ eelkõige praktiline enesearendusorganisatsioon, mille liikmed pidid kodutalus osalema põllumajanduslikes ettevõtmistes. Lisaks töökasvatusele tegeleti maanoorteringides ka kultuurilise ja sportliku eneseväljendamisega. 1936. aastal võeti Põllutöökojas maanoorte organisatsioonide keskkomitee koosolekul vastu otsus luua Eesti igasse algkooli piirkonda maanoorte ring. Hinnates Põllutöökoja tegevust maanoorte organiseerimisel võib väita, et noorte ettevalmistamisele talupidaja kutseks asuti juba algkooliklassides. 1940. aasta suveks oli Eestis loodud ligi 1200 toimivat maanoorte ringi 20000 üksikliikmega.⁵¹² Seega võib väita, et 1930-ndate teisel poolel oli August Jürmani suunatud maanoorte liikumisel agrotehniliste uuenduste populariseerimise kõrval märkimisväärne roll eestluse aadete kujunemisel. Kuigi noorsoo liikumise tegevus toimus käsikäes eestimeelse rahvusliku kasvatuse vaimus, lõi ettevõtmine aluse ühe põlvkonna maanoorte väärtushinnangute kujundamisel.

1940. aasta suvi pidi kujunema maanoortele üritusterohkeks. 14. juulil oli kavas korraldada Vaali külas August Jürmani kodutalus Järva maakondlik maanoorte kokkutulek.⁵¹³ Noorsooliikumise demonstratsiooniks plaaniti korraldada 1940. aasta augustis üleriigilised suvepäevad. Kokkutuleku paigaks oli ette nähtud Tallinna Kadrioru staadion. 1940. aasta juunis uue võimu kehtestamisel jätkas maanoorte ühendus tegevust, kuid August Jürman

⁵⁰⁸ Kint 1986, lk. 24; Nassar 2002, lk. 230.

⁵⁰⁹ Ülemaalse Maanoorte Ühenduse Põhimäärus 1938. – ERA.2717.1.8, l. 1-2;

⁵¹⁰ Nassar 2002, lk. 229.

⁵¹¹ Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956, lk. 280.

⁵¹² Samas, lk. 284; Nassar 2002, lk. 231; 235.

⁵¹³ Maanoorte huviküllane laager Mäos. – *Järva Teataja* 07.06.1940; Maanoorte suvepäeva ootel. – *Järva Teataja* 03.06.1940; Heino Jõuli (s.1930) intervjuu (16.01.2015). Autori valduses.

tagandati 16. juulil ülemaalse maanoorte vanema kohalt. Organisatsioon, kui nõukogude ühiskonda mittesobiv ühing, likvideeriti 31. juulil 1940.aastal.⁵¹⁴

3.3. August Jürmani tegevus majandusmehena ja suhted kaaskondlastega

1920ndate lõpuks oli August Jürman kindlustanud positsiooni riigitegelase ja majandusmehena. Poliitikuks kujunemisel olid kasulikud rikkalikud ja pikaajased äritegevuse ning seltsielu kogemused. Võimalus aktiivselt osaleda majandusettevõtete töös tekkis Jürmanil 1920-ndate teisel poolel.⁵¹⁵ Huvi ärianduse ning ettevõtluse vastu pärines juba nooruspõlvest. August Jürman võttis 1910. aastal osa Udeva-Vaali põllumeeste laenuühisuse asutamisest. Majanduslikuks tõukeks ühistegelike laenuasutuste loomisel oli soov aidata ümbruskonna peremeestel tasuda talude ostuvõlgasid. Mittetulundusliku seltsi rajamisel oli August Jürmani rolliks koostada tegevust alustava ettevõtmise põhikiri ning saada sellele tunnustus kõrgema võimu poolt. Kuigi noormees oli alles õpilane, valiti ta seltsi liikmete poolt Udeva-Vaali põllumeeste laenuühisuse nõukogu esimeheks.⁵¹⁶

Omariiklusperioodil jäi Jürman seotuks pangandus- ja ühistegevusega. Esmased kogemused valdkonnas sai ta Põhja - Liivimaa Põllutöö Keskse seltsi teenistuses. Esimeseks August Jürmani juhitud ühistegelikuks asutuseks oli Põllumajanduslik Keskühisus „Estonia“, mille esimeheks sai ta 1921. aastal.⁵¹⁷ Jürmani algatusel teostati mitmeid olulisi protsesse, millest märkimisväärsimaks kujunes piimatöötlemise kooli üleviimine Õisu mõisa. Põllumajanduslik Keskühisus „Estonia“ rentis piimandusspetsialistide koolitamiseks riigistatud mõisa ja korraldas 1922. aastal avatud Õisu Piimanduse kooli tegevust. Sellega algas laiem üleeestiline piimandusspetsialistide koolitamine ja koorejaam-meiereide asutamine.⁵¹⁸ Jürmani tegevuse ajal toimus keskühisuses struktuurireform, mille raames põllupidajatest koosneva juhatuse asemel määrati ettevõtmist kureerima tegevdirektor koos asetäitjatega. Reformi tulemusel sai August Jürmanist kuni 1929. aastani asutuse nõukogu esimees.⁵¹⁹ Põllumajanduslikule keskühisusele „Estonia“ andis majanduslikku tulu eksporttapamajade asutamine.

⁵¹⁴ Maanoorte organisatsioonid likvideeruvad. - *Maa Hääl* 05.08.1940.

⁵¹⁵ August Jürima 50 aastane. - *Tõusev Noorus* 1937, nr. 7/8, lk. 137.

⁵¹⁶ Udeva ühispanga peakoosoleku protokoll 1912. - ERA.148.2.1459, l. 12-18; Talvet, Lembit. Eesti ühistegevus ja rahvuskultuur. Tallinn 1938, lk. 22-23.

⁵¹⁷ August Jürmani elukäik. - *Järva Teataja* 29.08.1937.

⁵¹⁸ Põllumajandusliku keskühisuse Estonia juhatuse protokoll 31.12.1925. - ERA.86.1.2, l. 25-28; Põllumajanduslik keskühisuse Estonia põhikiri. - ERA.86.1.6, l. 1-3.

⁵¹⁹ Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956, lk. 238; Riigikogu IV koosseisu 129. koosolek 24.03.1931. - *IV Riigikogu protokollid.6. istungjärg.* Tallinn 1931, lk. 2367-2373; August Jürman viiekümne – aastane. - *Uus Eesti* 21.08.1937.

1923. aastast oli Jürman seotud Tallinna Eesti Majandusühisusega, mille juhtiva nõukogu liikme kohuseid täitis omariiklusperioodi lõpuni. 1922. aastast kuni 1927. aastani lasus tal ka Riigi Turbatööstuse nõukogu esimehe kohustus. Samuti oli Jürman osanik 1934. aastast AS Järvakandi Tehaste juhatuses ja samaaegselt nõukogu liikmeks Kreenholmi Puuvillatööstuse Manufaktuuris.⁵²⁰ Vaadeldes August Jürmani omariiklusperioodi aegset majanduslikku tegevust võib väita, et kõige aktiivsemalt võttis põllumehest poliitika osa pangandusringkondade ja krediidiasutuste tegevusest. Ta oli Põllumeeste Keskpanga üheks asutajaks ja organiseerijaks, töötades juhatuse liikmena 1928 kuni 1936. aastani. Lisaks oli ta Eesti Panga, Pikalaenu Panga ja Krediidipanga nõukogu liikmeks kuni 1939. aastani. Pangandustegelasena taotles Jürman soodsaid tingimusi põllumeestele laenude ja hüpoteekide andmisel. Jürmani tegevus põllumeeste erakonna juhtivpoliitikuna oli üles ehitatud talupoeglike krediidiühistute toetusel.⁵²¹

August Jürman oli tegev ka agraarsuunitlustega kirjastustes ja meediaväljaannetes. Tema seotus ajakirjandusega sai alguse 1918. aastal Tartus asutatud ajalehe *Maaliit* toimetuses. Põllumeestekogude loomisel asendati *Maaliit* 1919. aastal Tallinnas ilmumist alustanud ajalehega *Kaja*, mille üheks asutajaks ja juhatuse liikmeks oli August Jürman.⁵²² Antud väljaannet trükiti Jürmaniga seotud kirjastusühingu „Ühiselu“ trükikojas. Seal valmisid enamus põllumeeste ajalehti, ajakirju ja raamatuid. „Ühiselu“ juhatuse esimeheks oli August Jürman 1921. aastast.⁵²³ Aastatel 1920 kuni 1922 töötas ta ajaleht *Kaja* tegevtoimetajana ja hiljem suunas lehe väljaandmist enamusaktsionärina. Konstantin Pätsi riigireformide ajastul lõpetas *Kaja* 1935. aastal ilmumise ja selle asemel anti välja päevaleht *Uus Eesti*. August Jürman hõivas ajalehe nõukogu esimehe positsiooni.⁵²⁴ Erinevate ettevõtmiste kõrvalt võttis Jürman abiesimehena osa kirjastusühing „Kultuurikoondis“ tegevusest ja oli kirjastus „Järva“ esimeheks. Viimane andis Jürmani kodumaakonnas välja ajalehte *Järva Teataja*.⁵²⁵

Hinnates eeltoodud loetelu Jürmani arvukatest ametikohustustest võib järeldada, et poliitilisele tegevusele lisaks omas ta kesksel positsiooni majandusmaastikul. Kuigi Jürman oli hõivatud väga paljude ettevõtmistega, piirdus tema tegevus ettevõtete nõukogudes eelkõige majanduspoliitika suunamise ja korraldamisega.

⁵²⁰ August Jürmani elukäik. - *Järva Teataja* 29.08.1937.

⁵²¹ Eduard Laamani päevik 1922-1940. - *Akadeemia* 2004, nr. 1, lk. 208; Jullinen 1993, lk. 70.

⁵²² Eestikeelne ajakirjandus 1766 – 1940 I. Toimetajad Endel Annus ja Tiina Loogväli. Tallinn 2002, lk. 180.

⁵²³ Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956, lk. 181.

⁵²⁴ Eduard Laamani päevik 1922-1940. - *Akadeemia* 2003, nr. 12, lk. 2781; August Jürman viiekümne – aastane. - *Uus Eesti* 21.08.1937; Eestikeelne ajakirjandus 2002, lk. 732; *Kaja* 05.02.1920.

⁵²⁵ Järvamaa 2. Koost. Taavi Pae, Henn Sökk. Tallinn 2009, lk. 334; 10 aastat „Järva Teatajat“. - *Järva Teataja* 02.01.1936.

August Jürmani investeringutest võttis olulise osa Järvamaal, Koigi vallas asunud kodutalu Palso. Sealsest majapidamisest kavatses ta kujunda näidistalu, mida kasutasid karjakasvatus-ja põllumajanduskonsultandid.⁵²⁶ Majandusettevõtetest saadud tulu, ministripalga ja 2000 kroonise laenuraha eest ehitati 1936/1937. aastal moodne karjalaut koos kanala ja abihoonetega.⁵²⁷ 1937. aastal valmis uus peahoone, mida Järva Teataja nimetas maakonna silmapaistvamaks taluhäärberiks. Majja oli sisse toodud veevärk ja kahekordse taluhäärberi keldrikorrusele rajatud saun. Samuti oli majapidamise juures arvukalt põllumaid, mida maaparanduse läbi korrastati.⁵²⁸ Talus elasid igapäevaselt Augusti ema Mari Jürman ja õde Helene Jõul perega. Augusti ülesandeks oli finantspoole korraldamine. Palso talus viibis Jürman parlamenditöö vaheaegadel ja puhkuseperioodidel. Tihedat kodutalus käimist kinnitavad Riigikogu kantseleile esitatud sõiduarved (vt. lisa 5).⁵²⁹

August Jürmani tutvusringkonda kuulus märkimisväärne osa Eesti poliitilisest ja majanduslikust eliidist. Esmased kontaktid nendega pärinesid ajajärgust, mil Jürman omandas gümnaasiumiharidust Tartus Treffneri koolis. 1904. aastal alustas ta õpinguid koos hilisema pea - ja siseministri Karl Einbundiga (Kaarel Eenpaluga). Pinginaaber Einbundi vahendusel sai August Jürmanist õpilasorganisatsiooni Amicitia liige. Noorte salajane organisatsioon andis liikmetele esimesed kogemused koosolekute pidamistes, sõna võtmistes ja eestlusest lugu pidamises.⁵³⁰ Kahe koolikaaslase teed ristusid ka hilisemalt. August Jürman on iseloomustanud Karl Einbundi tegevust poliitmaastikul: „Lööb küll vahel üle aisa, aga üldiselt küsib ikka nõu, kuulab sõna.“⁵³¹ Eibund omakorda pidas Jürmanit poliitikuks, kes enese aatelisusest eriti ei kirjuta ega kõnele, vaid kannab seda edasi eeskätt oma tegevuse kaudu. Avaliku elu tegelastena suhtlesid Einbund ja Jürman ka perekonniti.⁵³² Eduard Laamani päevikute kohaselt olnud 1930-ndate teisel poolel meeste vahelistes kontaktides siiski teatavad vastuolud. 1939. aasta alguses Tselluloosi OÜ müümisega Jürmani ümber puhkenud altkäemaksuskandaali üheks põhjustajaks oli Laamani arvates Einbund. Tal olevat pidanud

⁵²⁶ Heino Jõuli (s. 1930) intervjuu (13.02.2014). Autori valduses; Koigi vald, Vaali mõis, Palsu nr 10. 1931-1938. - ERA.62.4.3690, l. 2.

⁵²⁷ Laenu sooviavaldus Eesti maakrediidiseltsi juhatusele. - EAA.2486.3.982, l. 6-11; Eesti taluhäärberid. Koostanud Heiki Pärdi. Tallinn 2005, lk. 38; Põllutöökoja aastaraamat VII 1938/1939. Tallinn 1939, lk. 95.

⁵²⁸ Läbi päikesepaistelise Järvamaa. - *Järva Teataja* 07.07.1939; Anette Schultsi (s. 1905) intervjuu (1998) helikandjal. Hoiul Koeru valla muuseumis.

⁵²⁹ August Jürmani sõiduarvete aruanne aastal 1925. ERA.80.22550, lk. 22,23, 25, 28.29.

⁵³⁰ Taska, Artur. Kaarel Eenpalu. Lund 1991, lk. 13; Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum. Tartu 1933, lk. 231.

⁵³¹ Eduard Laamani päevik 1922-1940. VII. - *Akadeemia* 2004, nr. 1, lk. 208.

⁵³² Austusavaldused A. Jürmanile tema 50 a. sünnipäeval. - *Järva Teataja* 23.08.1937; Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917-1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956, lk. 51.

vaenu Jürmani võimalike võimuambitsioonide vastu, sest väidetavalt plaaniti majandusminister Leo Sepp asendada August Jürmaniga.⁵³³ Hoolimata mõnedest vastuoludest oli kahe mehe elukäik tihedalt põimunud Eesti riigi saatusega – seda ka nõukogude okupatsioonist tingitud vangistusaastatel. Põllumehe ja poliitiku Jüri – Rajur Liivaku mälestuste põhjal olevat August Jürman ja Karl Einbund jaganud ühist barakki Kirovi oblastis Vjatlagi 7. vangilaaris.⁵³⁴ Seega jäid riigitegelased teineteisega tihedasse kontakti kuni viimaste elupäevadeni.

20. sajandi esimestel aastatel olid eestlaste hulgas vaid mõned kõrgharidusega agronoomid. Lõpetades 1914. aastal Königsbergi ülikooli agronoomi kutsega, sai Jürmanist põllumajandustegelaste ringkonna täieõiguslik liige. Sellest ajajärgust pärinesid Jürmani kontaktid Jaan Raamoti, Jaan Mägi, Theodor Pooli, Nikolai Rootsi, jt. Eesti põllumajandusintelligentsi hulgas kujunes Jürmanil tihedam läbikäimine 1917. aastal loodud Eesti Maarahva Liidu initsiatiivgrupiga.⁵³⁵ August Jürman võis enda mõttekaaslaseks pidada erakonna kaasasutajat Jaan Hünersoni. Kahe mehe vahelised sidemed jahenesid Põllumeestekogude asutamisperioodil. Erimeelsuse põhjustas erakonna esimehe küsimus, kus antud kohale pretendeerisid mõlemad isikud. Lõpptulemusena osutus valituks siiski Jürman ning nende edasised kontaktid sisemise võimuvõitluse tulemusel kannatasid.⁵³⁶ Kahe rivaali vastuoluline pinge jätkus 1920-30-datel Põllumeestekogude poolt hõivatud majanduslike juhtivametnike kohtade täitmisel.⁵³⁷ Eduard Laamani päevikuid uurides võib järeldada, et eriti intensiivne konflikt August Jürmani ning Jaan Hünersoni toetajate vahel toimus eksporttapamajade juhatuse esimehe valimistel. Salajasel hääletusel sai Jürman 2/3 ja Hünerson 1/3 häälest.⁵³⁸ Arvata võib, et August Jürmanile tuli kasuks ka kõrge positsioon ajakirjandusmaastikul, olles Põllumeestekogude ajalehtede üheks suuraktsionäriks.

August Jürman võis oma mõttekaaslaseks ja sõbraks pidada Konstantin Pätsi. Nende poliitiline koostöö sai alguse Pätsi liitumisel EMRL-ga ja jätkus Põllumeestekogu liikmena Asutava Kogu ja Riigikogu töös. August Jürman oli Konstantin Pätsi poolt mõjutatava erakonna Põllumeestekogude esimeheks.⁵³⁹ Päts ise oli kontakte Jürmaniga hinnanud järgnevalt: „See mees on alati tasakaalu piirides püsinud ja tarbekorral ohjeldanud ka

⁵³³ Eduard Laamani päevik 1922-1940. VII. - *Akadeemia* 2004, nr. 5, lk. 1183-1184; 1186.

⁵³⁴ Liivak, Jüri-Rajur. Palve põllu eest. Mälestusi käidud eluteelt. Tallinn 1991, lk. 15.

⁵³⁵ Järvesoo, Elmar. Eesti agronoomia kujunemisest enne Eesti iseseisvumist. - *Agraarteadus* 1994, nr. 2, lk. 215.

⁵³⁶ Kures, Voldemar. Seitsme lukuga suletud raamat. I köide. Tartu 2006, lk. 221.

⁵³⁷ Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956, lk. 238; Laaman 2011, lk. 67; Kint 1986, lk. 32

⁵³⁸ Eduard Laamani päevik 1922-1940. VIII. - *Akadeemia* 2004, nr. 6, lk. 1415.

⁵³⁹ Laaman, Eduard. Konstantin Päts poliitika ja riigimees. Stockholm 1949, lk. 218; Hünerson 1934, lk. 42; Kuuli, Olaf. Vapsidest Isamaaliiduni. Tallinn 1976, lk. 223.

nooremaid tuisupäid. Tema tegevus ja töö on rajatud moraalile, aususele, siirusele ja õiglustundele. Keerulise elusaatuse tulemusel on Jürmani iseloom kujunenud selliseks, et ta ka poliitilises võitluses on suutnud jääda ustavaks, kindlaks ja õiglaseks inimeseks. Ja see on tõstnud tema vastu lugupidamist.⁵⁴⁰ Pätsi riigivanemaks olemisel määrati Jürman usaldusväärse isikuna juhtima ministeeriume, mille sisepinged poliitilise võitluse tulemusel kujunesid intensiivsemateks. Majanduskriisi aastatel, mil Konstantin Pätsil tuli täita riigivanema kohuseid, oli Jürman ministrina tema toetajaks. Eduard Laamani sõnade järgi oli Jürman kõige tugevam krooni kukutajate vastane.⁵⁴¹ Põllutöökoja direktori Tõnis Kindi mälestuste järgi tugevnesid August Jürmani sidemed Konstantin Pätsiga peale 1934. aastat. Põllumeestekogude endistest tegelastest olid Jaan Hünerson ja Jaan Soots riigihoidjaga opositsioonis. Kindi tähelepanekute järgi oli Jürman alati Pätsi toetamas ja moodustas nn. Pätsi-Jürmani poliitilise liini.⁵⁴² August Jürmani head kontaktid Konstantin Pätsiga säilisid ka omariiklusperioodi lõppvaatlusel.

1930-datel domineerisid Jürmani lähemate koostööpartnerite hulgas poliitilised majandusmehed Artur Tupits, Oskar Suursööt, Jaan Soots, Karl Selter, Joakim Puhk, Oskar Rütli, Jüri Jaakson ja Mihkel Pung.⁵⁴³ Kõige enam puutus ta kokku Artur Tupitsaga, kellega koos jagati parlamendis töölauda. Mõlemad toetasid sarnaseid vaateid riigikorraldusele ning põllumeestekogude poliitikale. Nende poliitiline koostöö sai alguse Eesti omariikluse loomisaastatel, mil tegutseti ajalehtede *Maaliit* ja *Kaja* väljaandmisel. Jürman ja Tupits olid *Kaja* järglase *Uus Eesti* suuraktsionärid. Lisaks toimetas Artur Tupits August Jürmani ja tema perekonna 1905.aasta tegevust kajastanud raamatut.⁵⁴⁴ Jürmani ja Tupitsa koostöö jätkus ka autoritaarsel perioodil, mil Eesti põllumajandust juhtides oli Tupits põllutööminister ja Jürman põllutöökoja esimees.

Poliitilisest ja majanduslikust aktiivsusest tingituna jäi August Jürmanil vähe aega eraeluks. Suurema osa vabast ajast pühendas ta kodutalu arendamisele.⁵⁴⁵ Koigi vallas, Vaali külas elanud ema Mari ning õde Helene Jõul koos perekonnaga olid Jürmanile kõige lähedasemateks. 1930-datel kohtas ta oma tulevast abikaasat Elsa Ellinor Pellineni (sündinud

⁵⁴⁰ Austusavaldused A. Jürmanile tema 50 a. sünnipäeval. - *Järva Teataja* 23.08.1937.

⁵⁴¹ Eduard Laamani päevik 1922-1940. VIII. – *Akadeemia* 2003, nr. 12, lk. 2765.

⁵⁴² Kint 1986, lk. 32.

⁵⁴³ Austusavaldused A. Jürmanile tema 50 a. sünnipäeval. - *Järva Teataja* 23.08.1937; Tomingas 2013, lk. 130.

⁵⁴⁴ Eesti biograafiline leksikon täiendusköide. Tartu, 1940. lk.281; 1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas. Tallinn 1935, lk.3-4; August Jürmani kiri Riigikogu juhatusale 20.08.1925. – ERA.80.2.2550, l. 4.

⁵⁴⁵ Läbi päikesepaistelise Järvamaa. - *Järva Teataja* 07.07.1939.

23.05.1905).⁵⁴⁶ Väike-Maarjast pärit naisega sõlmiti abielu 1932. aasta juunis⁵⁴⁷ (vt lisa 4). August Jürmani pere elukohaks oli Tallinna kesklinn Sakala tänav 30. Tegemist oli Edgar Kuusiku projekteeritud hoonega, mis kuulus Maapangale. Perekonna kasutada oli 180 m² suurune ja seitsme toaga luksuskorter. Majanaabriteks olid Maakrediidiseltsi direktor August Kuben, vandeadvokaat Mühlberg ja arstid Bartels ning Lepasoon. 1930-date teisel poolel omandas perekond suvila Meriväljal, kus Jürmanite naabriteks olid kindralid Nikolai Reek ja Tõnis Rotberg.⁵⁴⁸

3.4. Riigivolikogu liikmena ja siseministrina omariikluse hukku tunnistamas

Rahvuskogu lõpetamisel 17.augustil 1937. aastal arutleti taas erakondade tegevuse jätkamise ja osalemisvõimaluste üle Riigivolikogu (VI Riigikogu) valimistel. Opositsiooni lootused vabade parlamendivalimiste korraldamiseks luhtusid taas, sest erakondade tegevusvabadust ei taastatud. Parteide aseainena loodi Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinne. Formaalselt seisis Rahvarinne väljaspool poliitikat ühendades kodanikke, kes olid valmis aitama kaasa uue konstitutsiooni rakendamisele. Tegelikkuses puudus Rahvarindel programm, põhikiri ja parlamendiväline struktuur, mistõttu olemuselt liigitus valitsust toetavaks abiorganisatsiooniks.⁵⁴⁹ Rahvarinde 21 liikmelise keskjuhatus moodustasid Isamaaliidu ja endise Põllumeestekogude juhid, kes valisid esimeheks Põllutöökoja liidri August Jürmani.⁵⁵⁰

Riigivolikogu valimised toimusid 24. ja 25. veebruaril 1938. aastal. Selleks moodustati nn. ühemeheringkonnad, kus kandidaat sai mandaadi isikuvalimiste põhimõttel. Rahvarinde esimees August Jürman seati Riigivolikogu liikme kandidaadiks Järvamaal valimisringkonnas nr. 20. Tema kodukihelkonna territooriumile jäävaid Väinjärve, Rakke, Vajangu, Kapu ja Koigi valdasid hõlmavas ringkonnas kandideeris Jürmanile lisaks Rahvarinde väliselt EELK Koeru koguduse õpetaja August Pähn. Valimistel jagunesid hääled 3741 ja 1877, mistõttu Riigivolikogu liikme koha sai suurema toetuse pälvinud Jürman.⁵⁵¹

⁵⁴⁶ Eesti majandustegelased. Kaubandus-Tööstuskoja väljaanne. Tallinn 1938, lk. 70; Olete kuulnud. – *Uudisleht* 22.06.1932; Siseministri otsus 22.08.1937. – ERA.31.5.1055, l. 3; Heino Jõuli (s. 1930) intervjuu (13.02.2014). Autori valduses.

⁵⁴⁷ August Jürmani ja Elsa Jürmani välispassi toimik. – ERA.1.3.1327, l. 3; Ülevaade meie tuntud inimeste abieludest. – *Uudisleht* 26.05.1933.

⁵⁴⁸ Veskimägi, Kaljo-Olev. Kagebiidid ja ohvrid. – *Kultuur ja elu* 2007, nr. 1, lk. 51-52 ; Merivälja kiire kasv. – *Uudisleht* 12.06.1939.

⁵⁴⁹ Rahvarinne väljendagu rahva üksmeelt. – *Postimees* 11.01.1938; Graf 2000, lk. 383-384.

⁵⁵⁰ Riigivolikogu Rahvarinde esimeheks valiti August Jürma. – *Järva Teataja* 22.04.1938.

⁵⁵¹ Eile õhtuni esitatud 202 riigivolikogu kandidaati. – *Vaba Maa* 27.01.1938; Lõplikud kokkuvõtted Järvamaal. – *Järva Teataja* 28.02.1938; Peep, Viljar. Eesti Vabariigi 6. Riigikogu (1938-1940) ning tema poliitiline ja õiguslik taust. Magistritöö. Tartu 1995, lk. 44.

Kokkuvõtvalt sai Rahvarinne Riigivolikogu valimistel 80 kohast 54. Viimastega ühinesid veel 10 sõltumatut volinikku, mistõttu opositsiooniringkondades olnute arv kahanes 14-ni. Poliitilise koosluse näiliseks organiseerimiseks moodustati parlamendis kolm „fraktsiooni“, millest arvuliselt oli kõige suurem Riigivolikogu Rahvarinne.⁵⁵² Tolleaegne riigikontrolör Karl Soonpää on jaganud oma päevikus Rahvarinde liikmed ideeliselt kolmeks: Eenpalu autoritaarse suuna pooldajad, Jürmani -Uluotsa mõõdukam tiib ja Hünersoni – Sootsi toetavad puhtpõllumehed. Kuna August Jürman valiti Rahvarinde parlamendirühma juhiks ja Jüri Uluotsast sai Riigivolikogu esimees, võinuks eeldada, et esinduskogus valitses mõõdukam tiib, mis lubanuks kaasa rääkida ka valitsuse poliitilise suuna kujundamisel.⁵⁵³ Tegelikuses toimiti siiski presidendi ja valitsuse võimutäiuse kindlustajana. 7. mail 1938. aastal jõustunud kõikide poliitiliste organisatsioonide likvideerimise seadusega kadus optimistidel lootus demokraatia peatsesse taastamisse. 1939. aastaks tõusid senisest enam esiplaanile välispoliitilised probleemid, mis oma tõsiduses varjutasid arutelud tulevase riigikorralduse üle.⁵⁵⁴

Riigivolikogu alustas tööd 21. aprillil 1938. aastal. Parlamendi I koja avaistung piirdus juhatuse valimisega, kus Rahvarinde esimees August Jürman esitas saadikutele kinnitamiseks Riigivolikogu juhatuse kandidaadid. Järgneval istungil esitati tema poolt Vabariigi Presidendi kandidaadiks Konstantin Päts.⁵⁵⁵ Rahvarindel kui parlamendi arvukamal rühmal oli suurem voli kaasa rääkida komisjonide moodustamisel. August Jürman valiti neist kolme: majandus- ja koosseisude komisjoni liikmeks ning välis- ja riigikaitsekomisjoni esimeheks.⁵⁵⁶

Vaikiva ajastu kontekstis peeti August Jürmanit eelkõige agraarpoliitikuks ja aktiivseks majandustegelaseks. Kuigi ajakirjanduses avaldatu ning esinduskogudes kõneldu põhjal oli Jürman välispoliitiliste küsimuste analüüsimisel tagasihoidlik, külastas ta arvukalt välisriike. Põllutöökoja esimehena (1936 – 1940) viibis ta mitmel korral Saksamaal, Šveitsis, Ühendkuningriigis, Prantsusmaal, Poolas, Lätis, Leedus, Itaalias Ungaris, Taanis, Rootsis ja Soomes.⁵⁵⁷ Nendes riikides kogetud majanduslikku ja poliitilist olukorda võis pidada tähtsamateks Jürmani välispoliitilist meelsust kujundanud teguriteks.

⁵⁵² Graf, Mati. Parteideta parlament – VI Riigikogu 1938-1940. - *Riigikogu Toimetised* 2001, nr. 4, lk. 188, 190.

⁵⁵³ Soonpää, Karl. Faatum Eesti tee hävingule. Riigikontrolör Karl Soonpää päevik. Tallinn 2009, lk. 270; Tomingas 2013, lk. 405; Peep 1995, lk. 106.

⁵⁵⁴ Graf 2000, lk. 400-401; Eesti ajalugu VI. 2005, lk. 100.

⁵⁵⁵ I Riigivolikogu koosolek nr. 1, 21.04.1938. - *Riigivolikogu stenograafilised aruanded I ja II istungjärg.* Tallinn 1939, lk. 2 -3; I Riigivolikogu koosolek nr. 2, 23.04.1938. - *Riigivolikogu stenograafilised aruanded I ja II istungjärg.* Tallinn 1939, lk. 6.

⁵⁵⁶ I Riigivolikogu koosolek nr. 7, 05.05.1938. - *Riigivolikogu stenograafilised aruanded I ja II istungjärg.* Tallinn 1939, lk. 36-37, 39.

⁵⁵⁷ August Jürima ja Elsa Jürima välispass 1938-1938. – ERA.1.3.1327, l. 2-7.

Eesti välispoliitika peasihiks suhetes teiste riikidega oli julgeoleku kindlustamine ja seda tagavate liitlussuhete loomine. Enam kardeti Nõukogude Liitu, sest oldi veendunud, et viimane pole loobunud soovist Balti riike endale allutada. Suurriikide seas, kellelt Eesti oma iseseisvusele tuge otsis, oli konkurentsituult esikohal Ühendkuningriik.⁵⁵⁸ Poliitik Ants Piibu kõrval kujunes oluliseks briti orientatsiooni pooldajaks August Jürman.⁵⁵⁹ Põllutöökoja esimehena tööalaselt mitmeid kordi Ühendkuningriiki väisanuna kujundas ta oma välispoliitilist vaatepunkti kaubanduspoliitiliste kokkupuudete tulemusel. August Jürmani britimeelsuse kujunemise perioodiks võib pidada omariikluse esimest kümnendit, mil vene turgude suletuse tõttu orienteerus Eesti majanduspoliitika ümber põllumajandusele. Jürmani majandusministriks oleku ajal 1931. aastal läks Ühendkuningriiki üle kolmandiku kogu Eesti tootmisekspordist.⁵⁶⁰ Kuigi Jürman inglise keelt võõrkeelena ei vullanud, tundis ta teoreetiliselt sealset riigikorda ja kultuuri.

VI Riigikogu kokkutulemise aasta jäi pikaks ajaks viimaseks rahuaastaks Euroopas. Rahvusvahelise olukorra pingestumise perioodil täitis August Jürman Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni esimehe ülesandeid. Kuigi antud komisjon oli arvuliselt kõige väiksem, arutati kesksemaid välispoliitilisi küsimusi Riigikogu mõlema koja välis- ja riigikaitsekomisjoni ühisel istungil.⁵⁶¹ Riigikogu ühiskomisjoni tähtsamateks kohustusteks olid valitsuse poolt sõlmitud välislepingute läbitöötamine ja esitamine Riigivolikogule kinnitamiseks. Neist olulisemad olid Eesti ja Saksamaa mittekallaletungi leping ning Eesti ja NSVL vastastikuse abistamise pakt.⁵⁶²

1939. aasta kevadeks oli olukord kujunenud plahvatusohtlikuks. Nõnda võis välisminister Karl Selter 13. aprillil toimunud Riigivolikogu- ja Riiginõukogu välis- ja riigikaitsekomisjonide ühiskoosolekul väita, et sõja puhkemine on võimalik ja seda isegi lähemas tulevikus.⁵⁶³ Rahvusvahelise olukorra pingestumise tõttu olid välis- ja riigikaitsekomisjonis mitmelgi korral arutlusel riigi kaitsevõimega seotud probleemid. Juba varasematel istungitel kuulus August Jürmani toetus riigikaitse alase ettevalmistuse

⁵⁵⁸ Ilmjärv, Magnus. Hääletu alistumine. Tallinn 2010, lk. 289.

⁵⁵⁹ Ruri kiri 12.03.1940. - ERAF.138SM.1.57, l. 186.

⁵⁶⁰ Johan Laidoneri ülekuulamise protokoll 02.08.1941. - *President ja sõjavägede ülemjuhataja NKVD ees*. Tallinn 1993, lk. 97; August Jürima ja Elsa Jürima välispass 1938-1938. - ERA.1.3.1327, l. 2-7; Eesti ajalugu VI. Tartu 2005. lk. 81.

⁵⁶¹ I Riigivolikogu koosolek nr. 7, 05.05.1938. - *Riigivolikogu stenograafilised aruanded I ja II istungjärg*. Tallinn 1939, lk. 36-37; Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokoll nr. 2, 08.06.1938 - *Akadeemia* 2005, nr. 10, lk. 2285.

⁵⁶² Arumäe, Heino. Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokollid 1938-1940. - *Akadeemia* 2005, nr. 9, lk. 2050.

⁵⁶³ Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokoll nr. 23, 13.04.1939. - *Akadeemia* 2005, nr. 12, lk. 2763.

parandamisele.⁵⁶⁴ 1939. aasta kevadel oli tema üldine hinnang riigi kaitsevõimekusele nii tehnilise kui ka materiaalse valmisoleku poolest pigem negatiivne. Jürman väitis, et Riigivolikogu ei ole kunagi olnud riigikaitse eelarve suurendamise vastu. Samas rõhutas ta, et vastav algatus peaks siiski tulema valitsuselt.⁵⁶⁵

1939. aasta suvekuudel kujunes Eesti välis – ja riigikaitsepoliitikat mõjutanud küsimuseks Eesti ja Saksamaa vahel sõlmitud mittekallaletungi leping. August Jürmani arvamused selles küsimuses jäid ilma suuremate kommentaarideta. 25. mail 1939. aastal välis- ja riigikaitsekomisjonis küsimust arutades resümeeris ta: „Lepingu sõlmimine, kui see tarvilik, peab toimuma, kuid nii, et see ei sisalda enda vastu sihitud kahjulikke tingimusi.“⁵⁶⁶ Samas ei võtnud August Jürman osa lepingu sõlmimise järel välis- ja riigikaitsekomisjonis toimunud arutelust ega ka ratifitseerimisest Riigivolikogus. Samaaegselt viibis ta Põllutöökoja esindajana Saksamaal Dresdenis toimunud rahvusvahelisel põllumajanduse kongressil ja hiljem põllumajandusnäitusel Šveitsis.⁵⁶⁷

Saatuslikemateks küsimusteks, mille kohta 1939. aastal Riigikogu mõlema koja välis- ja riigikaitsekomisjonil tuli seisukoht võtta, oli vastastikuse abistamise pakti sõlmimine NSVL-ga ja nn. baaside lepingu kinnitamine. Molotovi - Ribbentropi pakt jättis Eesti, Läti ja Leedu NSVL mõjusfääri, mistõttu nõuti õigust tuua Balti riikide pinnale Punaarmee väeosi.⁵⁶⁸

26. septembril kogunenud välis- ja riigikaitsekomisjoni laiendatud istungi juhatajana oli Jürman Eesti omariikluse hävingu otseseks tunnistajaks ning konstateerijaks. Välisminister Karl Selteri ülevaate järel Moskvast toimunud läbirääkimistest, tutvustas ta vastastikuse abistamise lepingu projekti ja lisas: „Valitsus on seisukohal, et kui väliskomisjonid ei anna eitavat vastust, siis tuleb asuda läbirääkimistele.“⁵⁶⁹ Olukorra tõsidust hinnates sõna võtnud August Jürman kinnitas, et küsimuse otsustamisel on kaalul kas sõda või rahu. Lisaks väitis, et kogu arutelu põhiküsimus seisnes selles, kas võidelda või surra täielikult. Võttes arvesse relvastuse arengut ja valitsevat üldist meeleolu, leidis ta, et eesti rahva püsijäämise nimel oleks otstarbekam leping kinnitada. Samas ei olnud koosolijatel NSVL-ga sõlmitava pakti tagajärgedes illusioone. Seetõttu rõhutas Jürman, et lepingu sõlmimine mõjub rahva

⁵⁶⁴ Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokoll nr. 5, 20.10.1938 . – *Akadeemia* 2005, nr. 10, lk. 2296; Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokoll nr. 10, 09.11.1938 . – *Akadeemia* 2005, nr. 10, lk. 2312-2313. .

⁵⁶⁵ Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokoll nr. 23, 13.04.1939. – *Akadeemia* 2005, nr. 12, lk. 2765.

⁵⁶⁶ Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokoll nr. 26, 25.05.1939. – *Akadeemia* 2005, nr. 12, lk. 2778.

⁵⁶⁷ Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokoll nr. 27, 19.06.1939. – *Akadeemia* 2006, nr. 1, lk. 247; 55 riigi põllumehe rahu nurgakiviks. – *Järva Teataja* 28.06.1939.

⁵⁶⁸ Eesti ajalugu VI. Tartu 2005, lk. 136.

⁵⁶⁹ Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokoll nr. 29, 26.09.1939. – *Akadeemia* 2006, nr. 2, lk. 467 – 468.

meeleolule halvasti ja ei pruugi tagada eestlaste püsijäämist. Koosoleku juhatajana oli August Jürmani kanda ka lõppsõna, milles ta kinnitas, et komisjon nõustub üksmeelselt vastastikuse abistamise lepingu sõlmimisega.⁵⁷⁰ Jürmani viimane olulisem välis- ja riigikaitsekomisjoni esimehena juhatatud ühisistung toimus 2. oktoobril 1939. aastal. Samal päeval jõustus Nõukogude Liidu ja Eesti vaheline vastastikuse abistamise pakt, mis Eestile tähendas 25000 punaväelase saabumist ja iseseisvuse kaotamise eelmängu nn. baaside ajastu algust.⁵⁷¹ August Jürmani tegevus Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni esimehena piirdus enamikel juhtudel istungi juhatamisega. Tema üksikud arvamused ühtisid valitsuse seisukohtadega. Samas võib väita, et Jürman oli Konstantin Pätsi kõrval üks vähestest riigitegelastest, kes omariikluse väljakuulutamise protsessis osalenutest oli riigi juhtkonna liikmena vahetuks tunnistajaks ka Eesti omariikluse hävingule.

August Jürmani karjäär Eesti Vabariigis ei kulmineerunud Põllutöökoja esimeheks ja Riigivolikogu liikmeks olemisega. 12. oktoobril 1939. aastal astus tagasi Kaarel Eenpalu juhitud valitus ja nimetati ametisse Jüri Uluotsa kabinet.⁵⁷² Karl Soonpää päevikule tuginedes olevat peaministri kohale pretendeerinud Jüri Uluotsa kõrval ka August Jürman ja Karl Selter.⁵⁷³ Jürmani kandidatuur oleks tundunud vaikiva ajastu kontekstis üsna reaalsena. Uus valitsuskabinet soovis ärevatest aegadest tulenevalt kaasata riigi juhtimisse ka opositsiooniringkondi. Võib oletada, et Jüri Uluots oli Konstantin Pätsi arvates viimastele vastuvõetavam valitsusjuhi kandidaat, kui presidendi igakülgse toetajana tuntud Jürman. Samas ei jäänud August Jürman uue valitsuse moodustamisest kõrvale. Temast sai omariiklusperioodi viimane siseminister ja peaministri asetäitja.⁵⁷⁴

Tulenevalt varasemast ministrikogemustest ja suurest parteilisest staažist olid mitmed kaasaegsed allikad nimetanud Jürmanit Uluotsa valitsuse peamiseks funktsionääriks. Vabariigi Presidendi kantselei juhataja Elmar Tambek on mälestustes nimetanud Jürmanit Uluotsa valitsuse kandvaks selgrooks. Sama meelt oli päevikusissekannetes ka riigikontrolör Karl Soonpää, kes tulevikku vaadates hindas Uluotsa positsiooni valitsuse jätkusuutlikul juhtimisel nõrgemaks, kui see oli mõeldukamat poliitikat esindaval Jürmanil.⁵⁷⁵ Viimase rolli Uluotsa valitsuse meelsuse tagajana on kõige teravamalt hinnanud William Tomingas. Teoses „Vaikiv ajastu Eestis“ väidab ta, et kuigi Uluots omas kindlat Pätsi toetust, ei olnud tema

⁵⁷⁰ Samas, lk. 467, 470, 476.

⁵⁷¹ Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokoll nr. 30, 02.10.1939. – *Akadeemia* 2006, nr. 2, lk. 477 – 485; Sõja ja rahu vahel I. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn 2004, lk. 372.

⁵⁷² Vabariigi Presidendi käsk kiri nr. 111. 12.10.1939. – *Riigi Teataja* 1939, nr. 90, lk. 1795.

⁵⁷³ Soonpää 2009, lk. 180, 182.

⁵⁷⁴ Siseminister A. Jürima peaministri asetäitjaks. – *Teataja* 30.10.1939.

⁵⁷⁵ Tambek, Elmar. Tõus ja mõõn I ja II. Tallinn 2010, lk. 241; Soonpää 2009, lk. 269.

iseloos sobilik keerulisel ajajärgul peaministri kohustusi täitma. Sellepärast olnud valitsuses president Pätsi „silmadeks ja kõrvadeks“ ning tema tahte teostajaks August Jürman.⁵⁷⁶ Siseministri domineerivat positsiooni valitsusliikmena on täheldanud ka NSVL NKVD välisluure Tallinna residentuurilt laekunud informatsioon: „Eriti suurt rolli mängib Jürima. Ta on silmapaistev, osaleb peaaegu et kõikides ettevõtmistes raha teenides. Ta on ahne ja kade, kulakluse esindaja. Omab mõju peamister Uluotsale.“⁵⁷⁷

Taoliste arvamuste objektiivsust on raske määrata. August Jürmani positsiooni hindamist võis mõjutada seik, et siseministri ametikohale lisandusid ka sisekaitse ülema kohustused.⁵⁷⁸ Rahuajal oli kaitseseisukorra üldjuhtimine siseministri kanda.⁵⁷⁹ 1938. aastal vastu võetud uue kaitseseisukorra seadusega läks antud kohustus erakorraliste asjaolude tõttu rahu ajal ametisse määratud sõjavägede ülemjuhataja pädevusse.⁵⁸⁰ Samas igapäevases riigijuhtimise praktikas teostas sisekaitset jätkuvalt siseminister.

Hoolimata keerulisest situatsioonist, mille tingisid Euroopas kestev sõjategevus ja NSVL baasid Eestis, oli siiski säilinud formaalne iseseisvus. Riigikaitse ja julgeoleku kõrval vajadis lahendamist igapäevaelu toimimiseks vajaminevad küsimused. Kehtiv kord tagas administratiivse sekkumise kõikidel elualadel, mistõttu keskne roll oli täita siseministeeriumil. Omavalitsuste küsimustele lisaks kuulusid ministeeriumi pädevusse seltsi- ja rahvusvähemuste tegevust, usuühingute korraldust ja kodakondsusvaldkonda puudutav. Siseministeeriumi kesksel ülesandeks oli siseturvalisuse tagamine politsei, kaitsepolitsei, tuletõrje, ja piirivalve töö korraldamisel.⁵⁸¹

1939. aastal kirjeldas Ühistegevuskaja esimees Aleksander Kask valitsevat olukorda Riiginõukogu koosolekul: „Siseministeeriumi töö ulatub üle kogu riigi sisemise elu korralduse alal ja seda mitte ainult politsei, vaid ka teiste organite kaudu. Omavalitsuste alal on viimaste seadustega olukord nii korraldatud, et linnavolinikel ei ole muud vabadust kui aukodanikku valida.“⁵⁸² Omavalitsuste küsimuses kujunes Jürmani tegevusperioodil tähtsamateks 15. – 16. oktoobril toimunud valla- ja linnavolikogude valimised ning volikogude asendamine uute

⁵⁷⁶ Tomingas 2013, lk. 426.

⁵⁷⁷ Tallinna residentuuri kiri NKVD välisluure osakonnale 22.02.1940. – ERA F.138SM.1.57, l. 16.

⁵⁷⁸ Vabariigi Presidendi käskkirj nr. 94, 12.10.1939. – *Riigi Teataja* 1939, nr. 90, lk. 1797.

⁵⁷⁹ Sõja ja rahu vahel II. Esimene punane aasta. Tallinn 2010, lk. 187, 191.

⁵⁸⁰ Kaitseseisukorra seadus 11.04.1938. – *Riigi Teataja* 1938, nr. 40, lk. 1363 – 1364.

⁵⁸¹ Siseministeerium 90: Eesti Vabariigi Siseministeerium ja ministrid läbi 90 aasta. Tallinn 2008, lk. 9-10, 13.

⁵⁸² Riiginõukogu koosolek nr. 46, 19.10.1939. – *Riiginõukogu stenograafilised aruanded 1939/40*. Tallinn 1940, lk. 406.

koosseisudega.⁵⁸³ 1939. aastal vastuvõetud mahukas omavalitsuste seaduse realiseerumine langes seega Jürmani juhitud siseministeeriumi õlule.

Seoses valitsuse erakorralise vahetusega tuli uuel siseministril ametiaja alguses lahendada mitmeid eelneva valitsuse poolelijäänud küsimusi. Skandaalseim nendest oli kirikukriisi nime all tuntud tülikäsimus EELK ja valitsuse vahel, mis tipnes 14. septembril 1939. aastal peapiiskop Hugo Bernhard Rahamägi tegevuse peatamisega. Ühtlasi seiskus kirikukogu ja konsistooriumi töö ning valitsus võttis kiriku oma hoolduse alla.⁵⁸⁴ Koostöös siseministeeriumiga asuti regentnõukogu poolt muutma kiriku põhimäärust ja valitsuspoolse järeleandmisena valiti 1939. aastal piiskopiametisse Johan Kõpp.⁵⁸⁵

Olulisemad küsimused, millega August Jürman siseministri ametis esimestel töökuudel kokku puutus, olid seotud Punaarmee baasidesse tuleku ja baltisakslaste ümberasumisega.⁵⁸⁶ Tulenevalt suurest sõjaohust ja keerulisest välispoliitilisest olukorrast peeti Eesti julgeolekugarantiiks neutraliteedipoliitikat ja NSVL-ga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti korrektset täitmist. Siseministeeriumi roll selles küsimuses tipnes seni kehtinud kaitseseisukorra pikendamise kindla toetamise ja täitmise kontrollimisega. 26. oktoobril toimunud Riigikogu mõlema koja ühiskoosolekul põhjendas siseminister Jürman kaitseseisukorra pikendamist vajadusega takistada nende voolude tööd, kes ei tegutse omariikluse seisukohalt lähtuvalt.⁵⁸⁷ Sisepoliitiline olukord karmistus veelgi 1940. aasta kevadel, mil rohkete vaidluste saatel võeti vastu isikutõkestamise ja liikumise seadus. Eelnõu kohaselt muudeti kohustuslikuks isikutunnistuse kaasaskandmine ja selle esitamine. Siseministrile anti õigus avaliku korra ja julgeoleku huvides keelata rahvakogunemised ning paikkonnas mitteelavate isikute liikumine.⁵⁸⁸ Õiguste piiramist põhjendas Jürman paratamatusena, mis on tarvilik valitseva korra ja riigi säilimise kaitseks keerulises olukorras. Samas resümeeris Jürman, kui elaksime rahu ajal, siis ei oleks tarvis taolisi kitsendusi ette võtta.⁵⁸⁹

Keerulises olukorras, millele lisas traagikat Soomes peetav Talvesõda, rõhutasid valitsuse liikmed avalikes sõnavõttudes omariikluse säilimise tähtsust. Vältides Soome teema

⁵⁸³ Linna- ja vallavolikogude volituste tähtaja seadus 22.11.1939. – *Riigi Teataja* 1939, nr. 106, lk. 1899; Kirik normaalsesse seisukorda. – *Uus Eesti* 25.11.1939.

⁵⁸⁴ Vihuri, Veiko. Hugo Bernhard Rahamägi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop 1934-1939. Tartu 2007, lk. 315.

⁵⁸⁵ Kirikuelu normaalsesse seisukorda. – *Uus Eesti* 25.11.1939; Raamot 2010, lk. 536.

⁵⁸⁶ Kaks erakorralise aja seadust. – *Ühistegelised Uudised* 20.10.1939.

⁵⁸⁷ Riigikogu jättis kaitseseisukorra kehtima. – *Uus Eesti* 27.10.1939; Peep 1995, lk. 88.

⁵⁸⁸ Peep 1995, lk. 95; Riigivolikogu koosolek nr. 122, 05.12.1939. – *Riigivolikogu stenograafilised aruanded V ja VI istungijärk*. 1939/1940. Tallinn 1940, lk. 254; Isikutõkestamise liikumise seadus 22.04.1940. – *Riigi Teataja* 1940, nr. 36, lk. 562-567.

⁵⁸⁹ Muutunud olukorrad ja erilised kohustused nõuavad kaitseseisukorra kehtimajäämist. – *Uus Eesti* 27.10.1939

käsitlemist räägiti üldsõnaliselt suurte rahvaste heitlusest ja kutsuti olema Eesti neutraliteedi kaitseks tagasihoidlik väljendustes ja hoiakutes.⁵⁹⁰ August Jürmani sellekohased mõtted avaldusid kõige selgemini maanoorte vanemana peetud kõnedes. Hästi iseloomustas seda ajakirjas *Tõusev Noorus* 1940. aastal ilmunud artikkel. Mainitud kirjatöös manitses Jürman noori kõikide tegevuste juures arvestama rahva huvide ning omariikluse säilitamisega.⁵⁹¹ Veel 1940. aasta juunis Valgas peetud kõnes kutsus Jürman maanoori mitte arutlema välispoliitilistel teemadel, vaid keskenduma maatöödele. „Kuulujuttude levitamise ja maailmapoliitikaga tegelemisega võiks ainult kahju sünnitada“.⁵⁹² Mainitud samm oli astutud ideoloogilistel kaalutlustel, et summutada aktiivse noorsoo võimalikku väärkäitumist neutraliteedipoliitika vastu.

Jüri Uluotsa valitsuse moodustamisega loodeti mitmetes ringkondades Kaarel Eenpalu kabinetile omase ebademokraatliku valitsemissüsteemi taandumist ja erakondade taaslubamist. Rahvarinde rühmas arvati Jürmani ja Uluotsa meelsus olevat mõõdukam kui Eenpalul.⁵⁹³ Lootust lisas Ühistegevuskoja esimehe Aleksander Kase sõnavõtt Riiginõukogus, kus ta kirjeldas jutuajamist uue siseministriga. August Jürman olevat arvanud, et seni kehtivas suunas edasi valitseda ei saa.⁵⁹⁴ Hinnates Jürmani arvamusi ja sõnavõtte poliitilise organiseerimise küsimuses aastatel 1939 - 1940, jäid need siiski napolisõnalisteks ja ähmaseks.⁵⁹⁵ Samas kinnitas ta 1940. aasta veebruaris, et võimalikku tulevast parteipoliitikat ei hakka teostama senised ametikojad. Viimaste koostöö piirdunuks vaid majanduslike küsimuste lahendamisega.⁵⁹⁶ Samas annab Karl Soonpää 14. veebruari 1940. aasta päevikusissekanne vihje, et Jürman olevat teinud endisele asunikepartei juhile Johannes Zimmermannile ettepaneku poliitiliseks koostööks. Kõrvalrepliigina oli lisatud, et Uluots, kui kõhkleja, peaks lahkuma ja juhiks saaks nähtavasti Jürman.⁵⁹⁷ Kuluaarides võidi küll kõnelda ideedest, kuidas muuta Eesti poliitikat, kuid tegelikkuses kujunes Uluotsa-Jürmani valitsuskabineti poliitika demokratiseerimise mõttes seisakuks.⁵⁹⁸ Kehtima jäi 1934. aastast

⁵⁹⁰ Ilmjärv, Magnus. Hääletu alistumine. Teine trükk. Tallinn 2010, lk. 702.

⁵⁹¹ Rasked ajad kohustavad. - *Tõusev Noorus* nr. 1, nr. 1940, lk. 2.

⁵⁹² Peaministri asetäitja August Jürima kõneles Valgas. - *Järva Teataja* 03.06.1940; Kõik meie mõtted olgu suunatud tööle. - *Teataja* 03.06.1940.

⁵⁹³ Soonpää 2009, lk. 270.

⁵⁹⁴ Riiginõukogu koosolek nr. 46, 19.10.1939. - *Riiginõukogu stenograafilised aruanded IV, V ja VI istungjärg 1939/40*. Tallinn 1940, lk. 406-407.

⁵⁹⁵ Riigivolikogu koosolek nr. 155, 07.03.1940. - *Riigivolikogu stenograafilised aruanded V ja VI istungjärg 1939/1940*. Tallinn 1940, lk. 793; Riigivolikogu koosolek nr. 150, 22.02.1940. - *Riigivolikogu stenograafilised aruanded V ja VI istungjärg 1939/1940*. Tallinn 1940, lk. 714.

⁵⁹⁶ Riigivolikogu koosolek nr. 141, 15.02.1940. - *Riigivolikogu stenograafilised aruanded V ja VI istungjärg 1939/1940*. Tallinn 1940, lk. 504.

⁵⁹⁷ Soonpää 2009, lk. 269.

⁵⁹⁸ Peep 1995, lk. 108.

domineerinud autoritaarne režiim, mis vaigistas opositsiooni arvamuse ja teisalt kergendas NSVL teostada Eesti omariikluse vastast tegevust.

1940. aasta kevadel intensiivistunud NSVL surve Balti riikidele tõi kaasa kardetud tulemuse. 16. juunil esitati Moskvas saadik August Reile ultimaatum, mis üldistatult tähendas omariikluse täielikku hävingut. Leedu ja Läti eeskujul nõuti vastastikuse abistamise pakti tagava uue valitsuse moodustamist, punaarmeele vaba pääsu riigi territooriumile ja õigust okupeerida kõik strateegiliselt tähtsad punktid.⁵⁹⁹

Mitmed riigijuhid eesotsas president Pätsiga ei olnud ultimaatumi esitamise päeval Tallinnas. August Jürman viibis 16. – 17. juunil Saaremaal maakondlikel maanoortepäevadel. Avakõne järel jõudis temani teade NSVL ultimaatumist Eesti riigile ja valitsuse kriisikoosoleku toimumisest.⁶⁰⁰ Kuigi esimesest erakorralisest istungist jäi Jürman kõrvale, jõudis ta siiski kell 19.00 alanud teisele istungile, kus alternatiivse variandi puudumisel otsustati ultimaatum vastu võtta.⁶⁰¹ Järgneval päeval sisenes Eestisse hinnanguliselt 90000 punaarmeelast. 19. juunil saabus poliitilist elu suunama ja uut valitsust komplekteerima ÜK(b)P Leningradi oblasti – ja linnakomitee sekretär Andrei Ždanov.⁶⁰² Samas teostas Uluotsa valitsus veel formaalset võimu seni, kuni uus nõukogudemeelne kabinet polnud kokku seatud.

August Jürmani viimaseks tööpäevaks siseministrina oli 21. juuni, mil Vabaduse väljakul korraldati NSVL saatkonna toetusel meelevaieldus seni kehtinud korra kukutamiseks. Formaalsuse täitmiseks oli kommunistidel vaja valitsuse luba rahvakogunemise korraldamiseks. Selle saamiseks pöördus Maksim Unt varajasel hommikutunnil siseminister Jürmani poole. Enda arvamust selgitamata tõstatas minister antud küsimuse 21. juuni hommikul kell 7.00 kogunenud valitsuse koosolekul. Kindlat otsust vastu võtmata arvati, et kasulik on miitingut mitte takistada. Koosoleku lõppedes organiseeriti siseministri poolt politseinikest koosnev löögisalk ja kästi kohale tuua tuletõrjepritsid juhuks, kui miitingulised peaksid suunduma Toompeale. Peaministri korraldusel konfliktide vältimiseks keelati politseinikel punavägede soomusmasinate toel Toompeale suundujate takistamine. Lossi

⁵⁹⁹ Sõja ja rahu vahel II. Esimene punane aasta. Tallinn 2010, lk. 79-80.

⁶⁰⁰ Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956, lk 289; Saaremaa maanoorte 15 aastapäeva pidustused. - *Teataja* 17.06.1940; Väljavõte Saare Maakaitse juhatuse päevasündmuste raamatust 16. juuni 1940. – ERA.531.1.9, l. 34-35.

⁶⁰¹ Vabariigi Valitsuse koosoleku protokoll nr. 55, 16.06.1940. – ERA.31.2.936, l. 2; Vabariigi Valitsuse koosoleku protokoll nr. 56, 16.06.1940. – ERA.31.2.937, l. 2; Sõja ja rahu vahel II. Tallinn 2010, lk. 88.

⁶⁰² Sõja ja rahu vahel II. Esimene punane aasta. Tallinn 2010, lk. 93; Ilmjärv 2010, lk. 787.

komandandi Konstantin Kanepi mälestuste kohaselt olevat Jürman hiljem lisanud, et nõukogudemeelne miiting tulnuks siiski laiali ajada.⁶⁰³

August Jürmani volitused siseministrina ja sisekaitse ülemana katkesid 21. juunil, mil ametisse astus Johannes Varese kabinet. 22. juunil andis ta ministeeriumi asjaajamise ja sisekaitse ülema kohused üle Maksim Undile (vt lisa 7).⁶⁰⁴ Ultimaatumivalitsuse kehtestamisega sai Eestis alguse NSVL anneksioon. 1940. aasta suvekuudel puhkenud repressioonidest jäi August Jürman esialgu kõrvale. Kuigi tema olukord kujunes ebastabiilseks, ei asunud Jürman ennast varjama ega kavandanud välismaale põgenemist.⁶⁰⁵ Endisaegne Põllutöökoja direktor Tõnis Kint on meenutanud, et 1940. aasta augustis külastas ta Meriväljal August Jürmanit. Kuna teda ei olnud veel arreteeritud, kutsus Kint viimast okupatsioonivõimu eest kõrvale hoidma. Jürman olnud ettepaneku peale kohkunud ja ta seletas: „Meie oleme kõik nõudmised 100% täitnud ja meil on lubadus antud, et meid ei puudutata.“ August Jürman Kinti ettepanekut heaks ei kiitnud ega põgenenud.⁶⁰⁶ Viimast jutuaajamist Jürmaniga on meenutanud ka poliitiku õepoeg Heino Jõul. „Onu ja isa Leho Jõul kütsid sauna. Meeste vahel tuli jutuks, et miks endist ministrit pole arreteeritud. Jürima vastas selle peale, et ta pole kellelegi halba teinud. Kõneldi ka võimalikust Eestist põgenemisest. Selle peale oli August vastanud, et tema ei lähe kuhugi. Ta ei saanud kasutada finantsvahendeid ja samas ei olnud kusagile minna. Jutuaajamise lõpetas Jürman sõnadega, et ega see asi nii hull ei ole ja küll me selle üle elame“⁶⁰⁷ (vt lisa 1).

⁶⁰³ Kanep, Konstantin. „Oleks tulnud ikka laiali peksta“. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas III. Stockholm 1956, lk. 13-14; Soonpää 2009, lk. 312; Mäe, Hjalmar. Kuidas kõik teostus. Stockholm 1993, lk. 24.

⁶⁰⁴ Vabariigi Presidendi käskkiri nr.56 uue valitsuse ametisse nimetamisest 21.06.1940. – *Riigi Teataja* 1940, nr. 54, lk 888.

⁶⁰⁵ Heino Jõuli (s.1930) intervjuu (16.01.2015). Autori valduses.

⁶⁰⁶ Tõnis Kinti (1896-1991) intervjuu (1981). Salvestanud Enn Nõu - <https://www.youtube.com/watch?v=6I7t3PYtF6Q> (01.04.2015).

⁶⁰⁷ Heino Jõuli (s.1930) intervjuu (16.01.2015). Autori valduses.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli August Jürmani poliitilise tegevuse analüüsimine ja ühiskondlike vaadete käsitlemine omariiklusperioodi erinevatel etappidel. Töös anti hinnang Jürmani rollile Eesti riikluse arenguloos ja selgitati välja, millist valdkonda mõjutas tema tegevus enam. Samas käsitleti August Jürmani elukäiku, vaagiti ettevõtmistega seotud arengulugu ja ühiskondlikku tegevust. Kahtlemata oli kahe maailmasõja vahelises Eesti Vabariigis Jürmani roll nii poliitiku kui ka majandustegelasena tähtis.

August Jürmani aktiivne ühiskondlik tegevus sai alguse 1917. aasta veebruarirevolutsiooni järgselt, mil ta taastas varasemad kontaktid Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksiga. Maanõukogu valimiste lähenemine motiveeris 1917. aasta aprilli lõpus Lõuna-Eesti taluperemehi poliitiliselt organiseeruma seismaks maaharijate õiguslike- ja majanduslike huvide eest. Keskseksi agronoomide juhtimisel tehti algust EMRL kui poliitilise liikumise käivitamisega. Kuna August Jürman oli Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi esindajana 1917. aasta mais suunatud agronoomiks Pärnumaale, siis sai lisaks erialasele tööle tema ülesandeks piirkondliku parteivõrgustiku organiseerimine.

Esimestel töökuudel jäi August Jürman Pärnumaal vähe tuntud persoonina siiski kohalike tegelaste varju. Olles maakonna agronoomina põllupidajatele mentoriks ja osaledes toitluskomitee tegevuses, kujunes Jürmanil tihe kontakt maaharijatega. Seega andis maakonna agronoomi positsioon hea alguspunkti tutvuste soetamiseks kohalike ringkondadega ja aitas kaasa EMRL osakonna loomisele. Verstapostiks Jürmani erakondliku karjääri kujunemisel oli 1917. aasta novembris Tartus toimunud ülemaaline EMRL kongress, kus ta valiti erakonna juhatuse ja keskkomitee liikmeks. Temast kujunes maaharijate parteilise eestseisuse tugisammas, kes algatuskomitee liikmena võttis osa agraarerakonna poliitiliste alusteeside koostamisest.

1918. aastal omas August Jürman kesket rolli rahvusriigi väljakuulutamisel Pärnus. Aasta algul Pärnumaal korraldatud rahvakoosolekul esines ta omariiklust toetavate sõnavõttudega ja enamlaste võimuperioodi lõppedes aitas korraldada põrandaalust omakaitset. 20. veebruaril Tallinnas toimunud rahvuslaste koosolekul pakkus Jürman iseseisvuse väljakuulutamise kohaks Pärnut. Tema info alusel võeti 22. veebruari rahvakoosolekul Pärnus vastu olulise tähtsusega resolutsioon, mis tervitas Eesti Vabariiki enne selle ametlikku väljakuulutamist. Samuti tuleb oluliseks pidada Jürmani panust iseseisvusmanifesti trükkimisel ja omariiklust puudutavate dokumentide varjamisel okupatsioonivõimu eest.

Saksa okupatsiooniperioodil õnnestus Jürmanil vangistamisest pääseda ja jätkata tegevust maakonnaagronoomina. Mainitud amet pakkus paremaid võimalusi saamaks erilubasid siirdumisel ühest punktist teise. Seetõttu kujunes Pärnumaal omariiklust toetavaks ringkonnaks maakonnaagronoomi büroos koos käinud rahvuslased.

1918. aasta novembris, mil Maanõukogu asus taas teostama kõrgemat võimu, säilitas August Jürman Pärnu maakonna rahvuslikke ringkondi liitva juhtfiguuri positsiooni. Tema algatusel kogunesid Ajutise Valituse esimestel tegutsemispäevadel EDE, ETE, EMRL ja ESRP esindajad, asudes täitma omariiklust toetava poliitika juhtorgani ülesandeid Pärnus.

11. detsembril 1918. aastal valis Pärnu Maakonnannõukogu August Jürmani maakonnavalitsuse abiesimeheks ja põllutöö- ning toitlusosakonna juhatajaks. Sellelt kohalt nimetati ta 1. jaanuaril 1919. aastal maakonna kõige kõrgemaks ametnikuks –Ajutise Valitsuse Pärnu maakonnakomissariks, kellest sai vahemees riigi ja omavalitsuste vahel. August Jürmanil õnnestus takistada lahkuvate sakslaste plaani evakueerida Sindi kalevivabriku toodang ja masinad välismaale. Vabadussõja ajal aitas ta kaasa Pärnu linna ja maakonna kaitse korraldamisele. Kuna maakonnakomissarid võisid sekkuda valdade, linnade ja maakonnavalitsuste ametiasjadesse ning tagandada kohalikke ametnikke, nägid mitmed poliitilised ringkonnad taolises tegevuses demokraatlike õiguste kitsendamist. Maakonnakomissaride ja omavalitsuste vahelised vastuolud leidsid tähelepanu Järva-, Saare-, Tartu-, Lääne- ja Viljandimaal. Pärnumaa komissarina suutis Jürman suuremaid tüliküsimusi vältida.

EMRL kesктоimkonna liikmena oli Jürman Asutava Kogu valimiste eel üks nendest, kelle kanda jäi erakonna agraarreformi visiooni väljatöötamine. August Jürman rõhutas seejuures vajadust harida üles võimalikult kogu põllupidamiseks kõlblik maa, muuta suurmaapidamise asemel domineerivaks väikepõllupidamine, asutada põllumeestepanku ja luua põllumeeste õiguste tagamiseks ametikoda. Samas pidas Jürman oluliseks, et valitsevaid maaolusid ei hävitataks liigse radikaalsusega. Arvestada tulnuks põllumajanduse jätkusuutlikku arendamist. Suurmajapidamiste täieliku likvideerimise asemel pooldas ta mõisamaade järk-järgulist võõrandamist vastavalt võimalustele ja vajadustele ning tasu maksmist võõrandatavate varade eest. Ta soovitas alustada maareformi lohakil olevatest suurmaavaldustest. Asutava Kogu liikmena õnnestus Jürmanil lisada Maaseaduse eelnõule klausel maapanga asutamiseks.

Asutava Kogu valimistel ebaedu kogunud EMRL muutmisprotsessis Põllumeestekogudeks osales Jürman Üleriikliku Põllumeeste Eestseisuse esimehena. Tema juhtimisel kutsuti põllumehi moodustama kutseühinguid igasse omavalitsusse ja koostati

loodava erakonna – Põllumeestekogude põhikiri. Partei esimeheks valiti August Jürman ja asetäitjaks Jaan Hünerson. Konstantin Päts ja Johan Laidoner hoidsid erakonna juhtimisel distantssi.

Põllumeestekogudes kuulus Jürman põllumajandusliku orientatsiooni pooldajate hulka. Tema poliitiliste veendumuste aluseks võis pidada rahvusliku agraarpoliitika arendamist. Jürmani erakonnasisene mõjuvõim tõusis peale 1926. aastat, mil lõplikult kinnitati põllumeeste kutsehuvide eelisarendamine. Poliitilise mõju rakendamiseks hõivasid juhtivad Põllumeestekogude tegelased võtmepositsioone ühistutes ja krediidiasutustes. Taoline samm aitas siduda valijaid majanduslikult erakonnaga. Antud teguviisi tipus seisis erakonna esimees August Jürman, kes osales mitmete ettevõtete juhatuste töös. Ta juhtis Põllumeestekogusid kuni 1934. aastani, mil erakondade tegevus peatati.

August Jürman oli Karl Einbundi (Kaarel Eenpalu), Ado Anderkoppi ja Aleksander Oinase kõrval väheseid riigimehi, kes kuulus omariiklusperioodi vältel kõikide parlamentide koosseisudesse (Asutav Kogu, I-V Riigikogu, Rahvuskogu ja VI Riigikogu). Riigikogu esimesest koosseisust alates võttis Jürman osa maakomisjoni ja rahaasjanduse komisjoni tööst. Parlamentaarse karjääri tipul oli poliitik II Riigikogu tegevusperioodil aastatel 1924-1926, mil tuli täita Riigikogu I abiesimehe ülesandeid. August Jürmani tegevusest parlamendi juhatuse liikmena tasuks välja tuua Riigikogu delegatsiooni visiidi juhtimist Poola Seimi 1925. aasta mais. Samas ebaõnnestus erakondade vahelise võimuvõitluse tulemusel Jürmani tõusmine parlamendi esimeheks.

Riigikogus töötati Jürmani aktiivsel osavõtul välja seadus riigimaade põliseks tarvitamiseks ja omandisse andmiseks. Õigusakt, mille koostamisele August Jürman komisjoni aruandjana rohkelt aega pühendas, oli talupidajate krediteerimiseks loodud Eesti Maapanga põhikirja kinnitamine. Põllumeeste krediidiolude parandamise eestkõnelejana nimetas ta Maapanga laenupoliitikat põllumehele vastuvõetavamaks. Agraarvaldkonna arengut silmas pidades loodi talupidamisega alustajatele ja uuendajatele eelisolukord laenude saamisel. Jürmani osavõtul sündinud ettevõtmisteks olid ka rahaseaduse vastuvõtmine ja pikalaenu panga asutamist sätestava seaduseelnõu ellurakendamine.

August Jürman täitis majandusvaldkonnaga seotud valitsusliikme kohuseid, olles 1930-ndatel kolme erineva valitsuskabineti liikmeks, kokku 3 aastat, 1 kuu ja 27 päeva. Selle tulemusega kuulus Jürman nende 14 valitsuseliikme hulka, kes töötasid omariiklusperioodil üle kolme aasta ministeeriumi juhina. Esmakordselt omistati talle ministriportfell 1929. aastal Otto Strandmani valitsuses. August Jürmani teedeministriks oleku ajal märkis ajakirjandus tema suurimaks teeneks maanteereformi teostamist.

1931. aastal moodustatud Konstantin Pätsi valitsuskabinetis täitis Jürman põllutööministri kohuseid. Hoolimata skandaalidest ja Asunike Koondise jõulisest vastutööst, leidsid August Jürmani juhtimise ajal rakendust Põllumeestekogude agraarkorralduse põhipunktid. Tema suunamisel teostati talumajapidamiste ümberlaenustamine, määrati kindlaks toiduainete väljaveotariifid ja korraldati ümber piimaühingute võrgustik. August Jürmani suurimaks saavutuseks ministrina võib pidada riigipoolse toetuse organiseerimist Põllutöökoja asutamiseks. Ta esitas Riigikogule Põllutöökoja seaduse, mille parlament ka kinnitas.

Töörohkemad aastad valitsuskabineti liikmena möödusid Jürmanil ülemaailmse majanduskriisi ajal majandusministri ülesannetes. Tema osavõtul koostati Eesti riigieelarved perioodil, mil kriisi haripunkt oli Eestis kõige suurem. Majanduselus tekitas probleeme krooni kursi ümberhindamine, mis põhjustas rohkem vaidlusi ja sisepoliitilisi häireid kui ükski teine rahanduspoliitiline samm. Eesti majandus- ja poliitiline ringkond oli jagunenud kaheks: krooni kursi säilitajateks ja selle ümberhindajateks. Konstantin Päts ja August Jürman toetasid krooni kursi säilitamist. Minister Jürmani põhimõtetest oleks majanduskriisi mõjusid enam aidanud leevendada krooni devalveerimine, mis jäi õigeaegselt tegemata.

Eesti iseseisvusperioodi esimese kümnendi lõpuks oli August Jürman kindlustanud positsiooni riigimehe ja majandustegelasena. Tema majanduslik tegevus põllumeeste erakonna juhina oli üles ehitatud talupoeglike krediidiühistute toetusel. Pangandus- ja põllumajandusettevõtete osanikuna oli Jürman tegev agraarsuunitlustega kirjastustes ja meediaväljaannetes. Tema investeeringutest võttis olulise osa Järvamaal, Koigi vallas asunud kodutalu Palso.

August Jürmani lähemasse tutvusringkonda kuulus enamus omariiklusperioodi-aegsest poliitilisest ja majanduslikust eliidist. Ta võis oma mõttekaaslaseks ja sõbraks pidada Konstantin Pätsi. Nende poliitiline koostöö sai alguse Pätsi liitumisel EMRL-ga ja jätkus Põllumeestekogu liikmena Asutava Kogu ja Riigikogu töös. Konstantin Pätsi riigivanemaks olemisel määrati Jürman usaldusväärse isikuna juhtima ministeeriume, mille sisepinged poliitilise võitluse tulemusel kujunesid intensiivsemateks. Majanduskriisi aastatel, oli Jürman ministrina tema peamiseks toetajaks.

August Jürman võis suurimaks rivaaliks pidada erakonna kaasasutajat Jaan Hünersoni. Erimeelsuste põhjustajaks oli Põllumeestekogude esimeheks olemise küsimus, kus antud kohale pretendeerisid mõlemad isikud. Lõpptulemusena osutus valituks siiski Jürman ning nende edasised kontaktid sisemise võimuvõitluse tulemusel kannatasid.

12. märtsi 1934. aastal Konstantin Pätsi ja Johan Laidoneri poolt teostatud riigipöörde tagajärjel toetas Jürman Põllumeestekogude esimehena sisepoliitilist kursimuutust. Vaikival ajastul sai temast 1935. aastal loodud poliitilise koondise Isamaaliit abiesimees. 1930-datel kujunesid Jürmani ja Pätsi sidemetest autoritaarsele võimukorrale iseloomulik sümbioos. Jürmanile oli tagatud stabiilne juhipositsioon Põllutöökoja esimehena ja auväärne amet Riigi Majandusnõukogu presidendina. Samas toetas August Jürman igakülgselt Pätsi võimutäiuse kindlustamist ja oli tema usaldusmeheks ning plaanide ellurakendajaks otsustuskogude (nt. Rahvuskogu) juures. Kuigi August Jürman kahtlemata nautis oma positsiooni ega unustanud ka isiklike majanduslike huvisid, võis teda siiski pidada riigimeheks. Juhtides Põllutöökoda sai ta pühenduda autoritaarses Eestis edukaks kujunenud agraarvaldkonna arendamisele. Jürmanist kujunes riiklike põllumajandusküsimuste eestkõneleja ja agraarmajandusliku vaate propageerija.

1930-date teisel poolel pöörati suuremat tähelepanu rahvusliku ideoloogia kujundamisele. Jürman osales nimede eestistamise kampaanias, muutes oma perenime 1937. aastal Jürimaks. Mitmete ametikohustuste kõrval täitis ta Üleriikliku Maanoorte Vanema (1938-1940) kohuseid. Maanoorte liikumise eesmärgiks oli riigile lojaalsete maaharijate kasvatamine isamaalises vaimus ja põllutöö saatel. Võib väita, et August Jürmani suunatud maanoorte liikumisel oli märkimisväärne roll eestluse aadete kujunemisele ning rahvusliku ideoloogia kindlustamisele.

1938. aastal ametisse astunud kahekojalise parlamendi (Riigivolikogu ja Riiginõukogu) valimiste eel loodi parteide aseainena Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinne. 21 liikmelise keskjuhatuse moodustasid Isamaaliidu ja endise Põllumeestekogude juhid, kes valisid esimeheks Põllutöökoja liidri August Jürmani.

August Jürman oli välispoliitilistes küsimustes briti orientatsiooni pooldaja. Riigivolikogu liikmena täitis ta välis- ja riigikaitsekomisjoni esimehe ülesandeid. 1939. aastal tuli Jürmani juhitud komisjonil võtta seisukoht NSVL-ga vastastikuse abistamise pakti sõlmimise suhtes. Arvestades relvastuse arengut ja rahvusvahelist olukorda, toetas Jürman lepingu kinnitamist. Samas rõhutas ta, et pakti sõlmimine mõjub rahva meeleolule halvasti ega pruugi tagada eestlaste püsijäämist. August Jürman oli Konstantin Pätsi kõrval üheks vähestest riigitegelastest, kes omariikluse väljakuulutamise protsessis osalenutest oli riigi juhtkonna liikmena vahetuks tunnistajaks Eesti omariikluse hävingule.

August Jürmani karjäär kulmineerus siseministri, peaministri asetäitja ja sisekaitse ülemä ametikohaga Jüri Uluotsa valitsuskabinetis. Tulenevalt varasematest ministrikogemustest ja suurest parteilisest staažist peeti Jürmanit Uluotsa valitsuse oluliseks

funktsionääriks. August Jürmani positsiooni hindamist võis mõjutas seik, et siseministri ametikohale lisandusid ka sisekaitse ülema kohustused. Rahuajal oli kaitseseisukorra üldjuhtimine siseministri kanda.

Uluotsa-Jürmani valitsuse moodustamisega loodeti mitmetes ringkondades Kaarel Eenpalu kabinetile omase juhitava demokraatia taandumisele ja erakondade taaslubamisele. Hinnates Jürmani arvamusi ja sõnavõtte poliitilise organiseerimise küsimustes aastatel 1939 - 1940, jäid need siiski napolisõnalisteks ja ähmaseks. Samas kinnitas ta 1940. aasta veebruaris et võimalikku tulevast parteipoliitikat ei hakka teostama senised ametikojad. Kuluaarides võidi küll kõnelda ideedest, kuidas muuta Eesti poliitikat, kuid tegelikkuses kujunes Uluotsa-Jürmani valitsuskabineti poliitika demokratiseerimise mõttes seisakuks.

1940. aasta kevadel intensiivistunud NSVL surve Balti riikidele tõi kaasa kardetud tulemuse. 16. juunil esitati Eestile ultimaatum, mis üldistatult tähendas omariikluse täielikku hävingut. August Jürmani volitused siseministrina ja sisekaitse ülemana katkesid 21. juunil, mil ametisse astus Johannes Varese kabinet. 22. juunil andis ta ministeeriumi asjaajamise ja sisekaitse ülema kohused üle Maksim Undile. Lisaks vabastati ta Põllutöökoja esimehe ja Üleriikliku Maanoorte vanemana ametist ning tõrjuti välja ühiskondlikust elust. 1940. aasta suvekuudel puhkenud repressioonidest jäi August Jürman esialgu kõrvale. Kuigi tema olukord kujunes ebastabiilseks, ei asunud Jürman ennast varjama ega kavandanud välismaale põgenemist.

SUMMARY

August Jürman (Jürima) As a Statesman, and His Role in the Formation of the Nationhood of Estonia in 1917–1940

The aim of this study was to analyse the political activity of August Jürman. In the study, the author estimated the role Jürman played in the development of the Estonian nationhood and explored the fields Jürman influenced the most with his activity. Also, the author analysed Jürman's life, discussed the development story behind his activity and explored his social activity. The role of August Jürman as a politician, economist and agronomist during the interwar independence of the Republic of Estonia was undoubtedly significant.

August Jürman began his active social activity after the February Revolution of 1917. At the end of April 1917, the upcoming election of the Province Assembly (*Maanõukogu*) motivated the farmers in South Estonia to organise politically in order to defend the legal and economical interests of cultivators. The foundation for the Estonian Country People's Union (*Eesti Maarahva Liit*) as a political party was laid. Since August Jürman, who represented the Northern Livonia Agricultural Central Society (*Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskselts*), was sent to work as an agronomist to Pärnu County in May 1917, in addition to professional work, he also engaged himself with the organisation of the regional party network.

The role of August Jürman in the process of the declaration of the independence of the Republic of Estonia in 1918 was also considerable. It was he who suggested at the meeting of nationalists in Tallinn on 20 February that the independence should be declared in Pärnu. On the basis of the information received from Jürman, the public assembly adopted a crucially important resolution with which the Republic of Estonia was welcomed even before it was officially declared. The contribution of August Jürman in facilitating the process of printing the manifesto and hiding the documents on sovereignty from occupying forces deserves credit as well. Although, before the German troops came, the Manifesto to the Peoples of Estonia was read out aloud in Tallinn, Paide, Rakvere and Viljandi, the public proclamation of the manifesto in Pärnu was the first and the most monumental declaration of the independence of Estonia.

During German occupation, Jürman managed to escape imprisonment, and he carried on his work as an agronomist. For this reason, the Pärnu County community supporting sovereignty mainly included the nationalists who came together in the bureau of the county's agronomist.

On 1 January 1919, Jürman was appointed as the most important official of the Pärnu County – a commissar of the Estonian Provisional Government (*Ajutine Valitsus*). In the rear area, he facilitated the organisation of the cooperation between the state and local governments.

Prior to the election of the Constituent Assembly (*Asutav Kogu*), being a member of the Central Committee of the Estonian Country People's Union, Jürman was one of those people who developed the vision for the agrarian reform of the party. He strongly supported maximum cultivation of farmlands, domination of small landowning over large landowning, establishment of the banks for farmers, and formation of the professional chamber that would guarantee the rights of farmers. At the same time, Jürman did not want the current situation in rural areas to be destroyed by excessive radicality. It was important to take sustainable development of agriculture into consideration.

After performing poorly in the Constituent Assembly elections, the reorganisation of the Estonian Rural League (*Eesti Maarahva Liit*) into the Farmers' Assemblies (*Põllumeestekogud*) began, in which Jürman participated as the Chairman of the Nationwide Board of Farmers. At his initiative, rural population was called for to form professional unions in every rural municipality, and the articles of association of the party-to-be – the Farmers' Assemblies – was prepared.

August Jürman was one of the few statesmen who was the member of all Parliaments, the Riigikogu, during the sovereignty period. Right from becoming the member of the first Riigikogu, Jürman participated in the work of Rural Committee and Finance Committee. Jürman reached the peak of his parliamentary career during the period of the 2nd Riigikogu, in 1924–1926, when he worked as the first Vice-President of the Riigikogu. At the active initiative of Jürman, the Riigikogu developed the act on giving the state land into perpetual use and possession.

August Jürman performed the duties of the member of the government, being engaged in the field of economics – in the 1930s he was a member of three different governments (cabinets), altogether for 3 years, 1 month and 27 days. With this result he was one of the 14 government members who worked as heads of ministries for more than three years during the sovereignty period. In 1929, Jürman became the Minister of Roads in the Government of Otto Strandman. In the Cabinet of Konstantin Päts, formed in 1931, he served as the Minister of Agriculture. In spite of scandals and counteraction of the Settler's Party (*Asunike Koondis*), under the leadership of August Jürman the main principles of the agrarian order of the Farmers' Assemblies were implemented. The greatest accomplishment of August Jürman as

the Minister was, probably, the organisation of the state support towards the establishment of the Chamber of Agriculture (*Põllutöökoda*).

Jürman spent the most labour-intensive years as the Member of the Cabinet during the period of economic crisis, while working as the Minister of Economic Affairs. He led the process of the preparation of the state budget at the time when the crisis had reached its culmination in Estonia. Many problems in economy were related to the re-evaluation of the exchange rate of the Estonian kroon, which resulted in more disputes and local political disorders than any other fiscal decision before. The economic and political community was in two: whether to maintain the exchange rate of the kroon, or to crash it. Konstantin Päts and August Jürman were for maintaining the exchange rate.

By the end of the first decade of the independence of Estonia, August Jürman had secured his position as a statesman and economist. His economic way of activity as the leader of the farmers' party was supported by credit unions. Being a stakeholder in banking and agricultural enterprises, Jürman took part in the activity of the agriculture-oriented publishing houses and media publications.

After the coup d'état carried out by Konstantin Päts and Johan Laidoner on 12 March 1934, Jürman as the Chairman of the Farmers' Assemblies supported the change in the course of the national politics. During the Era of Silence, he became the Vice Chairman of the national patriotic organisation, Isamaliit, formed in 1935. During the 1930s, the connections of Jürman and Päts formed a certain symbiosis, so characteristic of the authoritarian order. Jürman occupied stable leadership position as the Chairman of the Farmers' Assemblies and as the honourable president of the State Economic Council. By running the Chamber of Agriculture, he could dedicate himself to the development of agriculture, the field which was extremely popular in authoritarian Estonia. Jürman acted as the spokesperson in the subject of national agriculture and advocated the idea of agrarian economics.

In the second half of the 1930s, more attention was paid to the popularisation of patriotism. August Jürman participated in the name changing campaign (so-called estonification of names) and changed his last name to Jürima in 1937. Among other positions, he also served as the Elder of National Rural Youth Union (1938–1940). The aim of the youth movement was to raise loyal farmers for the country by promoting patriotism and love for farm work. It is safe to say that the rural youth movement headed by August Jürman had a significant role in the formation of patriotic principles and securing national ideology.

Besides Konstantin Päts, August Jürman was one of the few statesmen and leaders of the country who, having been involved in the process of the declaration of the independence,

first-handedly witnessed the ruination of the sovereignty of Estonia. His career culminated in serving as the Minister of the Interior, Assistant Prime Minister and the Head of the Internal Defence in the Government of Jüri Uluots. Due to considerable experience as the Minister and long career in different parties, Jürman was the main functionary in the Cabinet of Uluots.

Persecutions that broke out after the occupation of Estonia by the Soviet Union in summer 1940 left August Jürman untouched, at first, but he was finally arrested on 4 October 1940. Despite his objections, he was found guilty of counter-revolutionary activity and fighting against the movement of labourers. August Jürman, who did not get the chance to wait for the decision of the special council (which, probably, would have sentenced him to death by shooting), died on 15 August 1942. August Jürman, persecuted by the Soviet authorities, was rehabilitated in 1989, during the period of restoration of the independence of Estonia.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

EAA = Rahvusarhiivi Ajalooarhiiv, Tartu

- EAA.2281. Jaan Raamot, põllumajandus – ja poliitikategelane
EAA.2486. Eesti Maakrediitselts
EAA.3755. Seli vallavalitsus Pärnumaal

EKM EKLA = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Tartu

- EKM EKLA.194 Eesti biograafiline leksikon

ERA = Rahvusarhiivi Riigiarhiiv, Tallinn

- ERA.1. Politseitalitus
ERA.2. Eesti Ajutise Valitsuse Peavolinikud, maakondade ja linnade komissarid
ERA.14. Siseministeerium
ERA.15. Asutava Kogu Valimiste Peakomitee, Asutav Kogu
ERA.31. Riigikantselei
ERA.62. Põllutööministeeriumi Katastri ja Maakorralduse osakond
ERA.77. Rahvahääletuse Peakomitee, Rahvuskogu Valimiste Peakomitee, Rahvuskogu
ERA.78. Eesti Ajutine Maanõukogu
ERA.80. Riigikogu I – V koosseis
ERA.86. Põllumajanduslik Keskühisus Estonia
ERA.148. Krediidiühistud
ERA.531. Saare Maakaitse juhatus
ERA.957. Välisministeerium
ERA.1112. Põllutöökoda
ERA.1121. Tallinna Eesti Liit
ERA.1650. Põllumajanduse Keskvalitsuse Asundusamet
ERA.2124. Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon
ERA.2252. Laiksaare Vallavalitsus
ERA.2253. Tahkuranna Vallavalitsus

ERA.2717.	Põllumeeste konventide maanoorte ühendused
ERA.4376.	Hansson, Rudolf - ajakirjanik
ERA.4419.	Eesti Ajutine Maavalitsus
ERA.4921.	Eesti Demokraatlik Erakond

ERAF = Rahvusrhiihi Riigiarhiivi Filiaal, Tallinn

ERAF.138SM	ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee välisluure toimikute kollektsioon
------------	--

Publitseeritud allikad

- Asutava Kogu I istungjärgu protokollid nr. 1-27. Tallinn 1919.
- Asutava Kogu II istungjärgu protokollid nr. 28-97. Tallinn 1919.
- Asutava Kogu III istungjärgu protokollid nr. 98-119. Tallinn 1920.
- Asutava Kogu IV istungjärgu protokollid nr. 120-154. Tallinn 1920.
- Asutava Kogu V istungjärgu protokollid nr. 155-170. Tallinn 1920.
- Eduard Laamani päevik 1922 – 1940. - *Akadeemia* 2003, nr. 7.- 2004, nr. 10.
- Eesti Asutav Kogu 70. Dokumente ja materjale. Tallinn 1990.
- Eesti Maarahva Liidu põhjuskiri. Tartu 1917.
- Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1923.
- Eesti põllumeeste poliitika. Tallinn 1926.
- Eesti põllumeeste poliitika. Viies üleriikline põllumeeste kongress. Tallinn 1927.
- Eesti põllumeeste poliitika. Kaheksas Üleriikline Põllumeeste Kongress. Tartu 1933.
- Eesti riikluse alusdokumendid 1917-1920. Koost. A. Pajur. Tartu 2008.
- Eesti Vabariigi sisepoliitika 1918-1920. – Dokumentide kogumik. Tartu 1999.
- Isamaaliidu põhikiri. Tallinn 1935.
- Kirotar, Elmar. Mis saab edasi?: Päevik 1931 – 1940. – *Akadeemia* 2007, nr. 9.- 2008, nr. 9.
- Maanoorteringi põhikiri. Tallinn 1938, lk. 4.
- Maanõukogu protokollid: 1917-1919: 1. Koosolekust 1. juulil 1917 78. koosolekuni 6. veebruaril 1919. Tallinn 1935.
- President ja sõjavägede ülemjuhataja NKVD ees: Dokumente ja materjale. Tõlkinud ja kommenteerinud Magnus Ilmjärv. Tallinn 1993.
- Põllutöökoja aastaraamat 1936/1937. Tallinn, 1937.
- Põllutöökoja aastaraamat 1937/1938. Tallinn 1938.
- Põllutöökoja aastaraamat VII 1938/1939. Tallinn 1939.

Rahvuskogu esimene koda. Stenograafilised aruanded. Tallinn 1937.

Riigikaitse nõukogu protokollid 1933 – 1939. Koostanud Urmas Salo. Tartu 2013.

I Riigikogu protokollid: 1. – 9. istungjärg. Tallinn 1921-23.

II Riigikogu protokollid: 1. – 10. istungjärg. Tallinn 1923 – 26.

III Riigikogu protokollid: 1. – 8. istungjärg. Tallinn 1926 – 29.

IV Riigikogu protokollid: 1. – 9. istungjärg. Tallinn 1929 – 32.

Riigikogu V koosseisu stenograafilised aruanded: 1. – 5. istungjärg. Tallinn 1932 - 34.

Riiginõukogu stenograafilised aruanded 1939/40. Tallinn 1940.

Riigivolikogu stenograafilised aruanded I koosseis: I ja VI istungjärg. Tallinn 1938 - 40.

Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokollid 1938 – 1940. – *Akadeemia* 2005, nr. 9 – 2006, nr. 7.

Faatum: Eesti tee hävingule 1939 - 1940. Riigikontrolör Karl Soonpää päevik Eesti Vabariigi saatuseaastatest 1939 - 1940. Koostanud Küllo Arjakas. Tallinn 2009.

Teatmeteosed

Eesti avalikud tegelased. Tartu 1932.

Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide. Tartu 1940.

Eesti Entsüklopeedia 14. Tallinn 2000.

Eesti majandustegelased. Tallinn 1938.

Eesti riigi avaliku- ja kultuurielu tegelased I 1918-1938 Tallinn 1939.

Eestikeelne ajakirjandus 1766 – 1940 I. Toimetajad Endel Annus ja Tiina Loogväli. Tallinn 2002.

Valitud ja valitsenud. Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseisud aastail 1917-1999. Koostanud Jaan Toomla. Tallinn 1999.

Kirjandus

Andresen, Nigol. Mihkel Martna: eesti sotsialistliku liikumise isa. Tallinn 1936.

Ant, Jüri. Riigikogu delegatsioon Poola Seimi külalisena 1925. aastal. – *Riigikogu Toimetised* 2000, nr. 2, lk. 265 – 268.

Ant, Jüri. August Rei – Eesti riigimees, poliitik, diplomaat. Tartu 2012.

Aret, Aulis. Peeter Põld: eesti hariduse teenäitaja. Tallinn 1936.

Arjakas, Küllo. Konstantin Konik: unustatud suurmees. Tallinn 2008.

Arumäe, Heino. Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni protokollid 1938-1940. –

- Akadeemia* 2005, nr. 9, lk. 2047 – 2082.
- Ausalt & avameelselt Eesti suurmeestest: Johan Laidonerist, Jaan Poskast, Konstantin Pätsist, Jaan Tõnissonist. Koostanud Hannes Walter. Tallinn 1990.
- Eesti ajalugu V: Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu 2010.
- Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu 2005.
- Eesti 20 aastat iseseisvust sõnas ja pildis. Tallinn 1939.
- Eesti Maarahva Liit Eesti Vabariigi loomisel. Tallinn 1919.
- Eesti Maarahva Liit. Teejuht. Tartu 1917.
- Eesti Maarahva Liit. Tartu 1919.
- Eesti põllumeeste poliitika: Ülevaade Eesti põllumeeste liikumisest 1917–1955. Koost. Osvald Viirsoo. Lund 1956.
- Eesti taluhäärberid. Koostanud Heiki Pärdi. Tallinn 2005.
- Eesti Vabadussõda 1918-1920. I osa. Tallinn 1937.
- Eesti Vabadussõda 1918-1920 II osa. Tallinn 1939.
- Eesti Vabariigi Põllutööministeerium aastatel 1918-1940. Koost. Väino Tanvelli. Tallinn 2006.
- Elango, Õie; Ruusmann, Ants; Siilivask, Karl. Eesti maast ja rahvast: Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn 1998.
- Estonia 1940-1945. Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinn 2006.
- Graf, Mati. Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused: ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini. Tallinn 1993.
- Graf, Mati. Parteid Eesti Vabariigis 1918 – 1934 koos eellooga (1905-1917) ja järellooga (1934 – 1940). Tallinn 2000.
- Graf, Mati. Parteideta parlament – VI Riigikogu 1938-1940. - *Riigikogu Toimetised* 2001, nr. 4, lk. 185 – 193.
- Hanko, August. Jaan Poska: Eesti diplomaatia suurvaim. Tallinn 1938.
- Hindrey, Karl August. Admiral Johan Pitka: Eesti Vabadussõja hing. Tallinn 1938.
- Hugo Bernhard Rahamägi: Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop: 50 a. sünnipäevaks. Tallinn 1936.
- Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum. Tartu 1933.
- Hünerson, Jaan. Kolm nõudmist – maad, vabadust, haridust. Eesti Maarahva Liit. Tartu 1917.
- Hünerson, Jaan. Põllumeeste erakonna esimesed aastad. – *Tartumaa põllumeeste album* 1920-1930. Tartu 1930.

- Hünerson, Jaan. Põllutöökoja ellukutsumine. – *K. Päts tema elu ja töö. Kaasaegsete mälestusi*. Tallinn 1934, lk.401 – 413.
- Ilmjärv, Magnus. Hääletu alistumine: Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujundamine ja iseseisvuse kaotus 1920. aastate keskpaigast anneksioonini. Tallinn 2010.
- Ilomets, Indrek. Koeru. Pildirännak läbi endisaegse alevi ja kihelkonna. Tartu 2011.
- Iseseisvusmanifest. Artikleid, dokumente, mälestusi. Koostanud Ago Pajur ja Tõnu Tannberg. Tartu 2014.
- Jaan Poska oma ja meie ajas. Peatoimetaja Küllo Arjakas. Tallinn 2010.
- Jaan Tõnisson töös ja võitluses: koguteos tema seitsmekümnenda sünnipäeva puhul. Toimetaja Hans Kruus. Tartu 1938.
- Jans, Johan. Mälestusi ja vaatlusi. Tartu 2008.
- Johan Laidoner: mälestusi kaasaeglasilt. Toimetanud VOK komisjon. Tallinn 1934.
- Juhan Kukk iseseisvusmõtte sõnastaja: Artikleid ja mälestusi. Koostanud Elle Lees. Tallinn 2015.
- Jullinen, Toivo. Maaerakondade suhetest Eestis Jaan Tõnissoni valitsuse päevil. – *Tundmatu Eesti Vabariik*. Tallinn 1993, lk. 61 – 80.
- Järvamaa 2. Koost. Taavi Pae, Henn Sökk. Tallinn 2009.
- Järvesoo, Elmar. Eesti agronoomia kujunemisest enne Eesti iseseisvumist. - *Agraarteadus* 1994, nr. 2, lk. 210 – 216.
- Jürima, Ülo. August Jürmann-Jürima. – *Rahvuslane* 1996, nr. 124, lk. 29-30.
- Jürman, August. Lubi ja teised maaparanduslikud ained. Tartu 1915.
- Jürman, August. Umbrohud ja nende hävitamine. Tallinn 1922.
- Jürman, August. Põllumeeste-seltsid ja Eesti Põllumeeste Keskseks. - *Eesti maa-rahvas-kultuur*. Tartu 1926, lk. 438-444.
- Jürman, August. Kuidas Eesti iseseisvus välja kuulutati. – *Kümme esimest aastat 1918–1928: Eesti iseseisvuse 10 - aastapäeva mälestusi ja nähteid*. Tallinn 1928, lk. 23 – 27.
- Jürman, August. Võitlus Saksa okupatsioonivõimudega ja vallavanemate protest Riias. – *K.Päts tema elu ja töö: Kaasaegsete mälestusi*. Tallinn 1934, lk. 213 – 218.
- Kadak, Kaul-Andrus. Mitme taeva all. Stockholm 1974.
- Kalmo, Hent. Enesemääramise saatuslik tund. - *Iseseisvusmanifest artikleid, dokumente, mälestusi*. Tartu 2014, lk. 163 – 234.
- Kanep, Konstantin. „Oleks tulnud ikka laiali peksta“. – *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas III*. Stockholm 1956, lk. 13 – 14.

- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850-1917. Tallinn 1997.
- Karjahärm, Toomas, Sirk, Väino. Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917-1940. Tallinn 2001.
- Karjahärm, Toomas. Oleviku minevikud: ajaloolase käsiraamat. Tallinn 2010.
- Karma, Otto. Eesti Vabariigi majanduspoliitika – kaks aastakümnet 1919-1939. Tallinn 1999.
- Kint, Tõnis. Mälestusi. Uppsala 1986.
- Konstantin Päts: Eesti riigi rajaja. Koostanud Artur Tupits. Tallinn 1936.
- Kruus, Hans. Saksa okupatsioon Eestis. Tartu 1920.
- Kures, Voldemar. Seitsme lukuga suletud raamat. I köide. Tartu 2006.
- Kuuli, Olaf. Vapsidest Isamaaliiduni: Fašismi ja fašismivastase võitluse ajaloost kodanlikus Eestis. Tallinn 1976.
- Kuum, Jüri. Eesti Põllumeeste Keskseits. - *Agraarteadus* 1996, nr. 3, lk. 300 – 301.
- Kuusner, Hugo. Eesti iseseisvaks kuulutamine Pärnus 23.02.1918. – *Tähised: Eesti ajakirjanike iseseisvuspäeva almanak*. Tallinn 1933, lk. 19 – 22.
- Käbin, Abel. Vaim ja muld: kimp rukkililli eesti talu kalmule. Toronto 1975.
- Laaman, Eduard. Eesti lahkumine Vene riigist 1917-1920. Tallinn 1920.
- Laaman, Eduard. Erakonnad Eestis. Tallinn 1934
- Laaman, Eduard. Jaan Poska: Eesti riigitegelase elukäik. Tartu 1935.
- Laaman, Eduard. Konstantin Päts poliitika ja riigimees. Tallinn 1940.
- Laaman, Eduard. Jutustusi endisest Euroopast. Tartu 2011.
- Johan Laidoner: mälestusi kaasaeglasilt. Toimetanud VOK komisjon. Tallinn 1934.
- Lattik, Jaan. Teekond läbi öö I. Vadsterna 1950.
- Liidak, Kaarel. Agraarpoliitika ja rahvuslus. – Suunad ja kavad. Tallinn 1939.
- Liivak, Jüri-Rajur. Palve põllu eest. Mälestusi käidud eluteelt. Tallinn 1991.
- Mallene, Ülo. Jaan Tõnisson ja ühistegevus Eestis. Tallinn 2014.
- Mäe, Hjalmar. Kuidas kõik teostus. Minu mälestusi. Stockholm 1993.
- Mägi, Artur. Kuidas valitseti Eestis. Stockholm 1951.
- Mägi, Artur. Asutav Kogu maareformi otsustamas. – *Tulimuld* 1959, nr. 4, lk. 304 - 308.
- Mägi, Jaan. Katkendid 1917-18 .a. mälestustest. - *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt I köide*. Tallinn 1927, lk. 294 – 295.
- Naber, Reet. Johan Pitka: ausa tahtega isamaa heaks. Tallinn 2012.
- Nassar, Elvi. Maanoorte liikumine kui protsess ja progress Eesti külas kahe maailmasõja vahelisel perioodil. – *Suitsutare* 2000, nr. 3, lk. 223 – 260.
- Ots, August. Mehed sündmuste kurvidel. Läbielamusi ja mälestusi. Stockholm 1976.

- Ots, August. Miks kaotasime iseseisvuse: eestluse probleeme eksiilis. Stockholm 1981.
- Paavle, Indrek. Õiguse ja omariikluse eest Otto Tief. Tartu 2014.
- Pajur, Ago; Vunk, Aldur. Rahvusriigi sünn Pärnumaal. Pärnu 2008.
- Pajur, Ago. Iseseisvusmanifesti sünnilugu. – *Iseseisvusmanifest: artikleid, mälestusi, dokumente*. Tallinn 2014, lk. 53 – 162.
- Peet, August. Eestimaa Toitlusametis. – *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt I köide*. Tallinn 1927, lk. 100 – 105.
- Peet, August. Siseministriks Ajutises Valitsuses. – *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt II. köide*. Tallinn 1930, lk. 214 – 224.
- Petersen, Ferdinand. Mälestusi ja tähelepanekuid. Tallinn 2001.
- Pihlamägi, Maie. Eesti Vabariigi valitsuse töepoliitika 1930. aastail. – *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised: Ühiskonnateadused* 1992, nr. 1, lk. 205 – 215.
- Pilve, Eli; Taru, Marti. „Kõik noored poisid ja noored tüdrukud end seavad ridadesse“: Noorsooorganisatsioonide riigistamise kavast. – *Akadeemia* 2014, nr. 8, lk. 1423 – 1446.
- Pool, Theodor. Väeteenistuses ja Pärnumaal. – *Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt I köide*. Tallinn 1927, lk. 355 – 364.
- Pärl, Andres. Jüri Vilms: Eesti iseseisvuse märter. Tallinn 1935.
- Pärnumaa 2. Peatoimetaja Aldur Vunk. Tallinn 2010.
- Raamot, Ilmar. Mälestused. Teine trükk. Tallinn 2013.
- Rahamägi, Henno; Veelmaa, Juhan. 12. märtsi radadel. Tallinn 1936.
- Raud, Märt. Eesti Vabariigi president Konstantin Päts. Tallinn 1938.
- Raud, Märt. Kaks suurt: Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Toronto 1953.
- Reinart, August. Märkmeid põllumajanduse arendamisest Eestis. – *Kodumaal ja võõrsil. ÜS Liivika koguteos*. Toronto 1965, lk. 20 – 54.
- Roos, Jaan. Jaan Tõnisson: eesti rahvusliku iseteadvuse selgroog. Tallinn 1940.
- Rosenberg, Tiit. Agraarküsimus ja 1919. aasta maareform Eestis: põhjused, eeldused ja tulemused. – *Künnivaod. Uurimusi Eesti 18. – 20. sajandi agraarajaloost*. Tartu 2013, lk. 373 – 378.
- Ruusmann, Ants. Eesti Vabariik 1920–1940: Sisepoliitiline areng. Tallinn 1997.
- Saarniit, Harald. Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail 1920-1924. Tallinn 1958.
- Saarniit, Harald. Eesti Ajutise Valitsuse agraarpoliitika 1918-1919. – *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused* 1991, nr. 1, lk. 81 – 89.

- Sepre, Oskar. Eesti kodanlik riik monopolide teenistuses. Tallinn 1963.
- Siseministeerium 90: Eesti Vabariigi Siseministeerium ja ministrid läbi 90 aasta. Tallinn 2008.
- Sõja ja rahu vahel I. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn 2004.
- Sõja ja rahu vahel II. Esimene punane aasta. Tallinn 2010.
- Zetterberg, Seppo: Jüri Vilmsi surm: Eesti asepeaministri hukkamine Helsingis 13. aprillil 1918. Tartu 2004.
- Talvet, Lembit. Eesti ühistegevus ja rahvuskultuur. Tallinn 1938.
- Tambek, Elmar. Tõus ja mõõn I ja II. Kolmas trükk. Tallinn 2010.
- Tammann, August. Eesti iseseisvuse teel I. Tallinn 1923.
- Tamman, Tiina. August Torma – sõdur, saadik, salaagent. Tallinn 2011.
- Taska, Artur. Kaarel Eenpalu. Lund 1991.
- Tering, Arvo. Königsbergi ülikool ning Eesti ja Läti 16.-20. sajandil. - *Akadeemia*. 1994, nr. 12, lk. 2472 – 2488.
- Tomingas, William. Vaikiv ajastu Eestis. Kolmas trükk. Tartu 2013.
- Tuisk, Mart. Ülemjuhataja kindral Johan Laidoner: Vabadussõja võidurikas juht. Tallinn 1938.
- Tuomioja, Erkki. Jaan Tõnisson ja Eesti iseseisvus. Tallinn 2011.
1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas. Toimetaja Artur Tupits. Tallinn 1935.
- Tupits, Artur. Konstantin Päts: Eesti riigi rajaja. Tallinn 1938.
- Turtola, Martti. Kindral Johan Laidoner ja Eesti Vabariigi hukk 1939 – 1940. Tallinn 2008.
- Turtola, Martti. President Konstantin Päts: Eesti ja Soome teed. Tallinn 2003.
- Tõnisson, Jaan. Eesti autonoomia tuleku päevilt. - *Eesti eest 1. osa*. Tallinn 2013, lk. 15 – 22.
- Tõrmaküla, Ignas. Eesti maanoorte ideaalid ja organisatsioon. Tallinn 1938.
- Undusk, Jaan. Iseseisvusmanifesti intertekstuaalsus. – *Iseseisvusmanifest: artikleid, dokumente, mälestusi*. Tallinn 2014, lk. 19 – 52.
- Valge, Jaak. Okkaline devalveerimine: Eesti krooni kursi ümberhindamine aastail 1931 – 1933. - *Akadeemia* 1997, nr. 8, lk. 1605 – 1640.
- Valge, Jaak. Lahtirakendamine. Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerumine 1918-1924. Tallinn 2003.
- Valge, Jaak. Mõjukad Eesti majandusmehed: Jüri Jaakson, Joakim Puhk, Otto Strandman. – *Akadeemia* 2006, nr. 8, lk. 1760 – 1778.
- Veskimägi, Kaljo-Olev. Kagebiidid ja ohvrid. – *Kultuur ja elu* 2007, nr. 1, lk. 49 – 53.
- Vihuri, Veiko. Hugo Bernhard Rahamägi Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop

1934-1939. Tartu 2007.

Voldemar Päts. Tagasi koju: mälestusi, kirju, dokumente. Koostanud Anne Velliste. Tallinn 2013.

Ümarik, Jaak. Põllumajanduslik Ameerika. Tallinn 1928.

Käsitöökirjad

Aava, Timo. Mihkel Martna internatsionalismi ja rahvusluse vahel: sotsialismivoolude kohandumine Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses: Magistritöö. Tartu 2014. (TÜ Ajaloo ja arheoloogia instituut)

August Jürmani kiri ema Mari Jürmanile 30.09.1915 (Päinurme koduloomuuseum).

Aun, Kreet. Eesti Vabariigi Riiginõukogu (Riigikogu II koda): Lõputöö. Tartu 1998. (TÜ Ajaloo ja arheoloogia instituut)

Jürima, Ülo. Jürmanite kroonika. Toronto 1960. (Päinurme koduloomuuseum)

Mülts, Ründo. Talurahva elu ning võõrrahvuste lõimumine Päinurmes – talurahvaseadustest kuni kolhooside loomiseni. Paide 2010. (Päinurme koduloomuuseum)

Mülts, Ründo. Isamaa teenistuses. August Jürmani (Jürima) kujunemine Eesti poliitikuks ja riigimeheks aastatel 1887–1934. Tallinn 2010. (Tallinna Ülikooli Ajaloo instituut)

Peep, Viljar. Eesti Vabariigi 6. Riigikogu (1938-1940) ning tema poliitiline ja õiguslik taust: Magistritöö. Tartu 1995. (TÜ Raamatukogu)

Rohi, Grete. Ilmar Hans Tõnisson (1911-1939) ning tema rahvuskultuurilised ja poliitilised vaated: Magistritöö. Tartu 2013. (TÜ Ajaloo ja arheoloogia instituut)

Vaan, Laura. Propagandatalitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul: Magistritöö. Tartu 2005. (TÜ Ajaloo ja arheoloogia instituut)

Vaarmann, Herke. Populaarsemad Eesti Vabariigi parlamenti valitud poliitikud isikutele antud häälte alusel: Bakalaureusetöö. Tartu 2007. (TÜ Ajaloo ja arheoloogia instituut)

Suulised allikad

Anette Schultsi (1905-2001) intervjuu (1998) (Koeru vallamuuseum)

Heino Jõuli (s.1930) intervjuu (2014/15) (autori valduses)

Kalju Jürima (s. 1920) intervjuu (11.01.2015) (autori valduses)

Tõnis Kinti (1896-1991) intervjuu (1981). Salvestanud Enn Nõu. -
<https://www.youtube.com/watch?v=6I7t3PYtF6Q> (01.04.2015).

Perioodika

Eestimaa Kubermangu Teataja 1917

Järvamaa 1928–1929, 1931–1932

Järva Teataja 1926–1940

Kaitse Kodu 1937

Kaja 1920, 1925, 1934–1935

Koigi vallaleht 1997

Maa 1929

Maa Hääl 1940

Maaliit 1918–1919

Postimees 1917–1919, 1925, 1928, 1938, 1940

Postimees: Pärnu väljaanne 1917–1919

Põllutööleht 1917–1918

Päevaleht 1925

Riigi Teataja 1918–1940

Sotsiaaldemokraat 1919

Tallinna Teataja 1917–1918

Teataja 1939–1940

Tõusev Noorus 1937, 1940.

Uudisleht 1932–1933, 1939

Uus Eesti 1935, 1937–1939

Uus Pärnu Postimees 1917–1918

Vaba Maa 1918–1919, 1925–1926, 1931–1933, 1938

Virumaa Teataja 1929, 1932

Ühistegelised Uudised 1939

Internetiallikad

August Jürima. Oluline riigimees, kellest me midagi ei tea;
<http://maaleht.delfi.ee/news/maamajandus/uudised/august-jurima-oluline-riigimees-kellest-me-midagi-ei-tea?id=64871174> (20.04.2015).

Eesti Asutav Kogu 1919–1920: http://www.nlib.ee/html/expo/p90/p1/liikmed_ak19-20.html
(14.04.2015).

Eesti Vabariigi majandus- ja teedeministrid 1918-1940:
<http://muuseum.mkm.ee/ministrid.html> (15.03.2015)

Eesti riigijuhtide uurimiskonkurss - <http://www.ra.ee/et/eesti-riigijuhtide-uurimiskonkurss/>
(08.04.2015).

Pajur, Ago. Siseministeeriumi loomise lugu 1918-1920. –
https://www.siseministeerium.ee/public/Siseministeeriumi_loomise_lugu.pdf
(03.02.2015).

I Riigikogu 1920–1923: http://www.nlib.ee/html/expo/p90/p1/liikmed_1rk.html (14.04.2015).

II Riigikogu 1923–1926: http://www.nlib.ee/html/expo/p90/p1/liikmed_2rk.html
(14.04.2015).

III Riigikogu 1926–1929: http://www.nlib.ee/html/expo/p90/p1/liikmed_3rk.html
(14.04.2015).

KASUTATUD LÜHENDID

EELK	Eesti Evangeelne Luterlik Kirik
EDE	Eesti Demokraatlik Erakond
EMRL	Eesti Maarahva Liit
ERDE	Eesti Radikaaldemokraatliku Erakonna
ESRP	Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride partei
ETE	Eesti Tööerakond
ETL	Eestimaa Talurahva Liit
NFSV	Nõukogude Föderatiivne Sotsialistlik Vabariik
ÜENÜ	Ülemaaline Eesti Noorsoo Ühendus
ÜMÜ	Ülemaaline Maanoorte Ühendus
ÜPE	Põllumeestekodude ja Põllumeeste, Asunikkude ning Väikemaapidajate Koondis

LISAD

Lisa 1. August Jürmani lühibiograafia

Lisa 2. Eesti Ajutise Valitsuse maakonnakomissarid aastal 1919

Lisa 3. Eesti Vabariigi väljakuulutamine Pärnus 23.02.1918

Lisa 4. August ja Elsa Jürman

Lisa 5. August Jürmani kodutalu Palso

Lisa 6. August Jürman siseministrina

Lisa 1. August Jürmani lühibiograafia

Poliitik ja majandustegelane, elukutselt agronoom August Jürman (Jürima)⁶⁰⁸ sündis 22. augustil⁶⁰⁹ 1887. aastal kell 22.00 Metsakunda talus Vaimastvere vallas, Tartumaal Mart Jürmani (1856-1905) ja Mari Tamme (1860-1937) seitsmelapselisse perre neljanda järeltulijana.⁶¹⁰ Jürman ristiti 13. septembril 1887. aastal Laiuse kirikus. 1888. aastal kolis pere Järvamaale, Koeru kihelkonnas Vaali külas asuvasse Palso tallu. Kooliteed alustas August Jürman kaheksa aastasena 1895. aastal Vaali külakoolis. Edasi jätkusid tema õpingud Paide linnakoolis ning 1904. aastast Tartus Hugo Treffneri eragümnaasiumis.

August Jürmani nooruspõlves läbielatud pöördelisemaks momendiks olid 1905. aastal revolutsioonisündmused. Vaali külas kulmineerus maaküsimusest alguse saanud rahulolematus rätsepmeistri ja rahvaluulekoguja Hans-Anton Schultsi (1866-1905) ja August Jürmani isa Mardi ning venna Voldemari eestvõttel loodud nn. „Päinurme – Vaali vabariigi“ moodustamisega. Vaali mehed jõudsid veendumusele, kui rahvuslikud keskused jäävad passiivseks, tuleb initsiatiiv haarata kohapeal ja kuulutada välja alternatiivne võimukeskus. Kuigi Eesti iseseisvusest tollel ajal unistada ei julgetud, siis kujunes revolutsioonilise tegevuse üheks eesmärgiks alternatiivse omavalitsusliku korra kehtestamine.

August Jürmani perekonna ainsaks püüdeks oli rahumeelsel teel vabaneda allasurutud olukorrast. Ometi ei jäänud mässumeelne aktsioon karistusea. 24. detsembri varahommikul saabus Vaali külla karistussalk, kelle ülesandeks oli arreteerida riigivastase liikumise juhid Anton Schults ja Mart Jürman. Antud episoodi kogemine oli jõulupühade ajal kodutallu saabunud August Jürmanile tõelise katsumuse alguseks. Majas viibinud meesterahvad vahistati ja teostati läbiotsimist. Peagi toimetati kuus arreteeritud kihelkonnakeskusesse Koeru – nende seas ka August Jürman. Mõne tunni pärast oli meestel teada, et neid ootab mahalaskmine. Koeru pastor Adolf Halleri mõjutusel pääses August Jürman tänu liigsele noorusele mahalaskmisest.

⁶⁰⁸ Enne nime eestistamist 1937.a. Jürimaks, kandis ta perenime Jürman(n). (Siseministri otsus 22.08.1937. – ERA.31.5.1055, l. 3)

⁶⁰⁹ August Jürmani sünnikuupäev on erinevates allikates esinenud kaheti. Jürmani teenistuskirjas Riigikantsleile juures, mitmetes Jürmani poolt kinnitatud biograafiates ja ajaleheartiklites on tema sünni ajaks ekslikult märgitud 23. august. Siin on kalendrireformi käigus tehtud ühepäevane viga Juliuse kalendri ümberarvutamisega Gregoriuse kalendrisse. Teatavasti tuleb ümberarvutamisel 19. sajandi sünnikuupäeva puhul liita 12 päeva, 20. sajandil sündinutele aga 13 päeva. August Jürman on vana kalendri järgi sündinud 10. augustil 1887. aastal. Seega on tema õige sünnikuupäev uue kalendri järgi siiski 22. august. (Koeru koguduse personaalraamat 1892-1910. – EAA.1236.1.196, l. 177.)

⁶¹⁰ Juhan-Voldemar (1882-1905), Anette-Marie (1885-1905), Georg-Eduard (1883-1883), Karl (1889-1905), Helene (1892-1970) ja Ahilde (1895-1905) - Palso talu sündimise raamat. 1902, lk. 3,5,7. Dokument hoiul Päinurme koduloomuuseumis.

Jürmani perekonna jaoks oli maailm peale 1905. aastat totaalselt muutunud. Esiteks pidi pere matma jõululaupäeval ülekohtuselt hukatud isa ja venna. Teiseks oli jõukas Palso talu jäänud peremeheta. Kauplust ja tuuleveskit pidav talumajapidamine kindla juhita hakkama ei saanud. Seetõttu otsustas 18 aastane August Jürman Treffneri eragümnaasiumis õppimise ajutiselt katkestada ning tulla linnast maale talutöid jätkama. Aasta pärast kodutalu majandustegevuse ülevõtmist ja peremehe rolli täitmist, jätkas Jürman Tartus õpinguid. Tundes huvi rahvuslike ja poliitiliste küsimuste vastu, liitus ta õpilaste salaorganisatsiooni Amicitiaga. Ühingusse kuulumine andis liikmetele esimesed kogemused koosolekute pidamistes, sõna võtmistes ja eestlusest lugu pidamises.

Treffneri eragümnaasiumi lõpetamisel siirdus Jürman 1910. aastal tagasi kodukülla Vaali ja jätkas Palso suurtalu juhtimist. Tegevpõllumehe ametit proovides ja majanduslikke probleeme trotsides, tekkis August Jürmanil suurem huvi põllumeeste ühiste ideede ja seltsidesse koondamise vastu. 1910. aastal organiseeris ta Udeva-Vaali põllumeeste laenuühisuse asutamist.

Varajane kokkupuude põlluharimisküsimustega võis mõjutada Jürmani elukutse valikut. Ta otsustas 1911. aastal jätkata haridusteed agronoomia-taimekasvatuse erialal Königsbergi ülikoolis. 1913. aastal liitus ta agronoom Jaan Hünersoni juhitud Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseitsiga. Jürman aktiivse tegevliikmena andis panuse eestikeelsete agraarmajanduslike teadmiste kujundamisele. August Jürman lõpetas ülikooli 1914. aastal. Puhkenud Esimese maailmasõja tõttu mobiliseeriti ta 1915. aastal väeteenistusse. Rindele teda ei saadetud, vaid määrati Petrogradi agronoomiliseks tehnikuks.

1917 – 1919 Pärnu maakonna agronoom;

1918. aastal Pärnu Maavalitsuse põllumajandusosakonna juhataja;

1918. aasta veebruaris võttis osa Eesti Vabariigi väljakuulutamise protsessist Pärnus;

1919. aastal oli ta Ajutise Valitsuse komissar Pärnumaal;

1917. aastal loodud Eesti Maarahva Liidu kaasasutaja;

Aastatel 1917–1919 avaldas Jürman märkimisväärset mõju kogu Eesti talurahva poliitilisele organiseerimisele;

Omariiklusperioodil oli August Jürman Eesti juhtivama agraarpartei Põllumeestekogude esimees. Ta kuulus Asutavasse Kogusse ja oli I – V Riigikogu liikmeks. Jürman võttis osa Rahvuskogu ja I Riigivolikogu tööst. 1938. aastal oli ta Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinde esimees. August Jürman oli II Riigikogu esimene abiesimees ja juhtis parlamendikoosseisudes rahandus- ja põllumajanduskomisjoni tööd. 1939. aasta ärevatel päevadel oli Jürman Riigivolikogu välis- ja riigikaitsekomisjoni esimees.

1921 –1929 Põllumajandusliku Keskühisuse Estonia nõukogu esimees;
1922 – 1927 Maapanga nõukogu esimees;
1923 – 1925 Järva maakonnanõukogu liige;
1923 – 1928 Tallinna Majandusühisuse juhatuse liige;
1926 – 1927 Eesti Panga nõukogu liige;
1928 – 1936 Põllumeeste Keskpanga asutajaid ja juhatuse esimees;
1928 – 1931 Pikalaenu Panga nõukogu liige;
1929 – 1931 Eesti Vabariigi teedeminister Otto Strandmani II valitsuses
1931 Eesti Vabariigi põllutööminister Konstanti Pätsi III valitsuses
1931-1932 Eesti Vabariigi majandusminister Konstantin Pätsi III valitsuses
1932-1933 Eesti Vabariigi majandusminister Konstantin Pätsi IV valitsuses
1934 –1940 Eesti Maakrediitseltsi juhatuse liige ja esimees;
1935 – 1938 Riigi Majandusnõukogu president;
1935 – 1936 Rotary klubi president
1936 – 1940 Põllutöökoja esimees;
1937 – 1940 Üleriiklik maanoorte vanem;
1938 – 1940 Eesti-Soome-Ungari liidu esimees;
1938 - 1940 Eesti-Läti Ühingu abiesimees;
1939 – 1940 Eesti Vabariigi siseminister Jüri Uluotsa valitsuses. Ühtlasi ka sisekaitse ülem ja peaministri asetäitja kuni 1940. aasta juunipöördeni.

August Jürman tegutses mitmetes kirjastustes, olles nende asutaja, juhatuse liige ja esimees. Ta on avaldanud hulgaliselt põllumajandusliku sisuga brošüüre ja artikleid. Ta on olnud OÜ Järva Kirjastuse juhatuse esimees (*Järva Teataja* väljaandja).

1932. aastast abiellus Elsa Ellinor Pellineniga.

August Jürman arreteeriti 5. oktoobril 1940. aastal Tallinnas nõukogude okupatsioonivõimude poolt. Süüdistuse kohaselt oli Jürman aktiivne kodanliku frondi liitlane ja tulihingeline kommunistide vastane. August Jürmani kriminaalasi algatati Vene NFSV kriminaalkodeksi kontrevolutsioonilisi kuritegusid käsitlevate paragrahvide 58.4 ja 58.13 alusel. Taoline süüdistus tõi kaasa mahalaskmise või kergendavatel asjaoludel vanglakaristuse. Süüdistuses märgiti, et Jürman oli Riigikogu liikme ja siseministrina üks

nendest, kes soovis sõda NSVL-ga ja tegi katse suruda maha 21. juunil 1940. aastal toimunud tööliste väljaastumise.⁶¹¹

Jõudmata ära oodata erinõupidamise otsust, mis suure tõenäosusega oleks tähendanud mahalaskmist, suri August Jürman 15. augustil 1942. aastal.⁶¹² Suure tõenäosusega maeti ta Vjatlagi 7. vangilaagri ühishauda, mistõttu täpsed andmed tema säilmete kohta puuduvad. Nõukogude okupatsioonivõimu poolt represseeritud August Jürman rehabiliteeriti omariikluse taastamisperioodil 1989. aastal.

2012. aastal püstitati Järvamaa Pärandi Sihtkapitali toetusel Koeru kalmistule August Jürmani 70 surmaaastapäeval sümboolne mälestustahvel.⁶¹³

August Jürmani lühibiograafia koostanud: Ründo Mülts.

⁶¹¹ Süüdistuskokkuvõtte 15.01.1942. - ERAF.130SM.1.1308, l. 65-66 ; Повестка к з аседанию особого при Народном Комиссаре Внутр. Дел СССР 15.01.1942. - ERAF.130SM.1.1308, l. 68; Määrus kahjuliku tegevuse katkestamiseks 05.10.1940. - ERAF.130SM.1.1308, l. 5-6; Order 05.10.1940. - ERAF.130SM.1.308, l. 7.

⁶¹² Акт о смерти 15.08.1942. - ERAF.130SM.1.1308, l. 71.

⁶¹³ Järvamaalt sirgunud riigimees kandis endas eestlust. - *Järva Teataja* 21.08.2012.

Lisa 2. Eesti Ajutise Valitsuse maakonnakomissarid aastal 1919

EESTI AJUTISE VALITSUSE MAAKONNAKOMISSARID AASTAL 1919						
nr	Maakond	Eesnimi	Perenimi	Ametitegevus algus	Ametitegevuse lõpp	Elukutse
1	Lääne ⁶¹⁴	Boris	Usstav	30.12.1918	4.02.1919	õigusteadlane
2	Lääne ⁶¹⁵	Peeter	Reisik	17.02.1919	8.08.1919	AW Hajrumaa komissar/õigusteadlane
3	Harju ⁶¹⁶	Julius	Seljamaa	31.12.1918	4.01.1919	ajakirjanik, õigusteadlane
4	Harju ⁶¹⁷	Peeter	Reisik	9.01.1919	8.08.1919	õigusteadlane
5	Pärnu ⁶¹⁸	August	Jürman	1.01.1919	8.08.1919	agronoom
6	Järva ⁶¹⁹	Victor	Tomberg	1.01.1919	8.08.1919	õigusteadlane
7	Narva ⁶²⁰	Arnold	Schulbach	21.11.1918	31.01.1919	ajakirjanik
8	Narva/Viru ⁶²¹	Christjan	Kaarna	12.02.1919/21.03.1919	jätkas tegevust	ajakirjanik
9	Petseri ⁶²²	Boris	Usstav	4.02.1919	19.04.1919	õigusteadlane
10	Petseri ⁶²³	Heinrich	Luht	19.04.1919	jätkas tegevust	AW Võrumaa komissar
11	Viljandi ⁶²⁴	Adolf	Anderson	31.12.1918	19.08.1919	kohtupristav
12	Tartu- ja Viljandi ⁶²⁵	Adolf	Anderson	31.12.1918	31.01.1919	AW Viljandimaa komissar
13	Tartu ⁶²⁶	Johannes	Ostra	31.01.1919	8.08.1919	õigusteadlane
14	Saare ⁶²⁷	Victor	Neggo	31.12.1918	5.08.1919	pedagoog, haridustegelane
15	Võru ⁶²⁸	Heinrich	Luht	10.02.1919	jätkas tegevust	proviisor, ärimees

Joonis1. Eesti Ajutise Valitsuse maakonnakomissarid aastal 1919.

⁶¹⁴ Tunnistus Boris Usstavile. – ERA.14.1.24, l.73; Eesti Ajutise Valitsuse kiri siseministrile 05.02.1919. - ERA.14.1.24, l.78.

⁶¹⁵ Siseministeeriumi ringkiri kõikidele ministeeriumitele 11.02.1919. - ERA.14.1.24, l. 82; Siseministeeriumi kiri Vabariigi Valitsusele 07.08.1919. – ERA. 31.01.105, l. 133.

⁶¹⁶ Siseministeeriumi kiri Harju Maakonna Valitsusele ja Tallinna Linna Valitsusele 31.12.1918. - ERA.14.1.24, l. 99; Siseministeeriumi kiri Ajutisele Valitsusele 07.08.1919. - ERA.31.1.105, l. 133.

⁶¹⁷ Ametisse määramise tunnistus ühes volitusega 09.01.1919. - ERA.14.1.24, l. 131.

⁶¹⁸ Ametisse määramise tunnistus ühes volitusega 01.01.1919. - ERA.14.1.24, l. 129.

⁶¹⁹ Ametisse määramise tunnistus ühes volitusega 31.12.1918. - ERA. 14.1.24, l. 111.

⁶²⁰ Maasika ja Schulbachu nimetamise asi 20.11.1918. - ERA.31.1.98, l. 6 ; Sõjaministri kiri Ajutisele Valitsusele 30.01.1919. - ERA.31.1.105, l. 29.

⁶²¹ Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll nr. 25, 12.02.1919. - ERA.31.1.12, l. 38 ;Siseministeeriumi Administr. Asjade Peavalitsuse kiri Ajutisele Valitsusele 19.03.1919. - ERA.31.1.105, l. 58.

⁶²² Eesti Ajutise Valitsuse kiri siseministrile 05.02.1919. - ERA.14.1.24; Siseministeeriumi ringkiri kõikidele ministeeriumitele 24.04.1919. - ERA.14.1.24, l. 87.

⁶²³ Siseministeeriumi ringkiri kõikidele ministeeriumitele 24.04.1919. - ERA.14.1.24, l. 87.

⁶²⁴ Siseministeeriumi ringkiri Viljandi Maakonna Valitsusele ja Taru Maakonna Valitsusele 31.01.1918. - ERA.14.1.24, l. 92; Vabariigi Valitsuse Asjade Valitseja kiri siseministrile 19.08.1919. - ERA.14.1.24, l. 96.

⁶²⁵ Siseministeeriumi ringkiri Viljandi Maakonna Valitsusele ja Taru Maakonna Valitsusele 31.01.1918. - ERA.14.1.24, l. 92; Vabariigi Valitsuse Asjade Valitseja kiri siseministrile 19.08.1919. - ERA.14.1.24, l. 96.

⁶²⁶ Siseministeeriumi infokiri Ajutisele Valitsusele 31.01.1919. - ERA.14.1.24, l. 155.

⁶²⁷ Ametisse määramise tunnistus ühes volitusega 31.12.1918. - ERA. 14.1.24, l. 101; Vabariigi Valitsuse kiri siseministrile 05.08.1919, l. 89.

⁶²⁸ Siseministeeriumi kiri Ajutisele Valitsusele 10.02.1919. - ERA.14.1.24, l. 197.

Lisa 3. Eesti Vabariigi väljakuulutamise Pärnus 23.02.1918

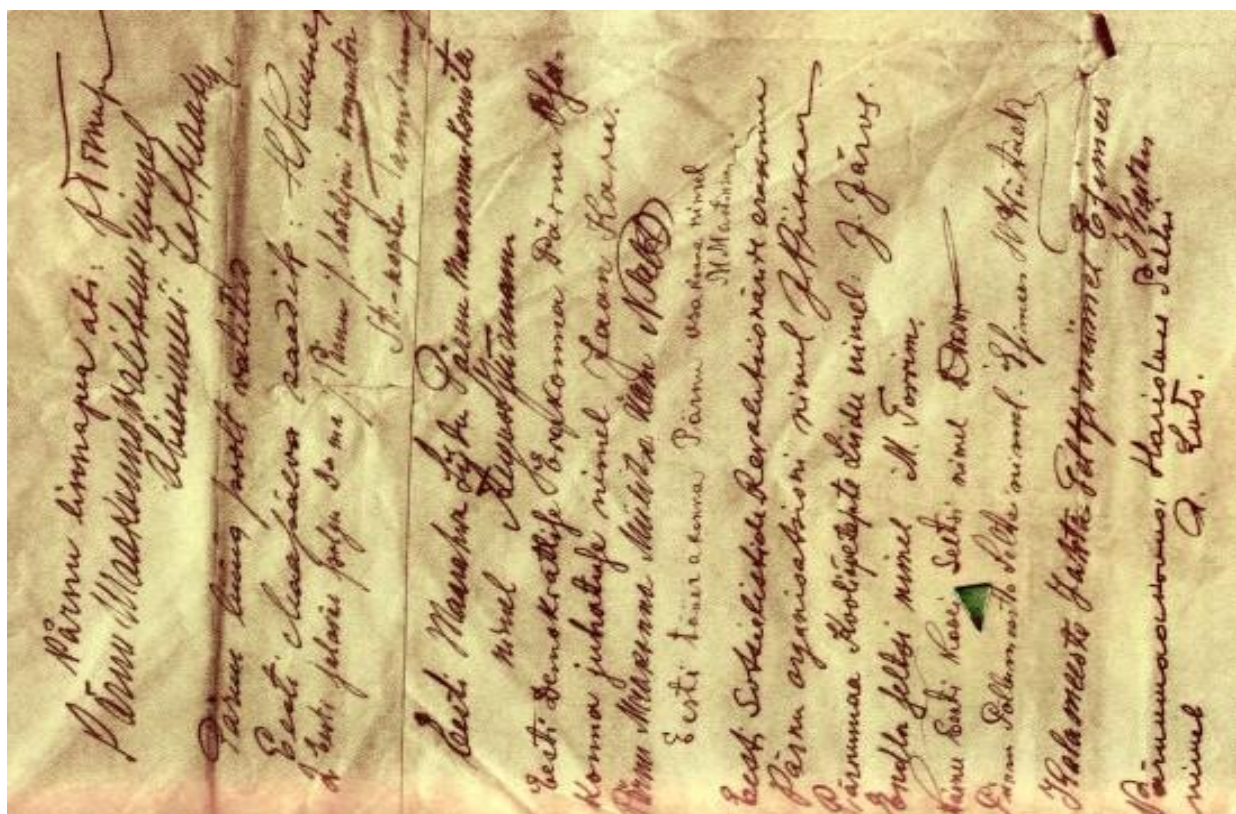

Foto 1. Eesti Vabariigi väljakuulutamise akt. Dokument - ERA 31.6.58.

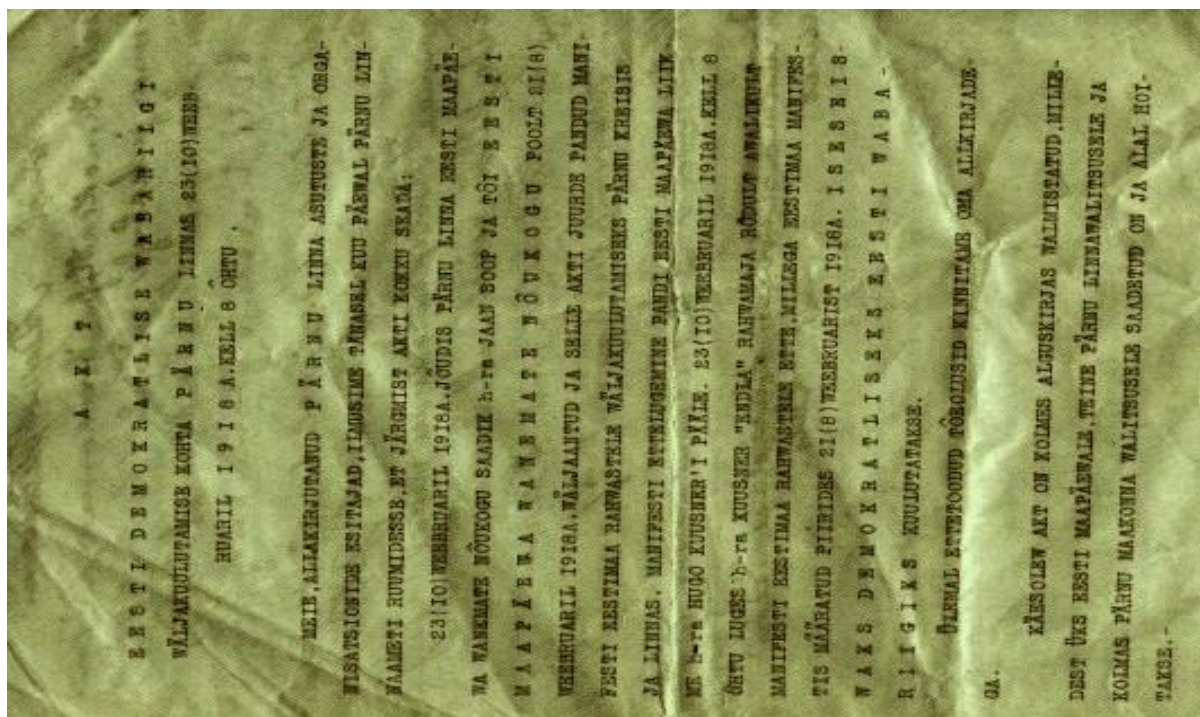

Foto 2. Eesti Vabariigi väljakuulutamise akt Pärnus 23.02.1918. Dokument ERA 31.6.5

Lisa 4. August ja Elsa Jürman

Foto 3. August Jürman 1934.aastal. Foto A.Jürman välispassist. Dokument ERA 1.3.1327.

Foto 4. August Jürmani abikaasa Elsa Jürman 1937.aastal. Foto ERA1.3.1327.

Foto 5. Palso talu kõõgi trepil esireas paremalt August Jürman, abikaasa Elsa Jürman, ministri ema Mari Jürima pojapoeg Heinoga, õde Helene poeg Ennuga. Teises reas Palso talu palgalised abilised. Foto Heino Jõuli fotokogust.

Lisa 5. August Jürmani kodutalu Palso

Foto 6. Palso talu pererahvas majapidamise ja tuuleveski juures 1897.aastal. Foto Heino Jõuli fotokogust.

Foto 7. Palso talu elumaja 1939.aastal. Foto Heino Jõuli erakogust.

Lisa 6. August Jürman siseministrina

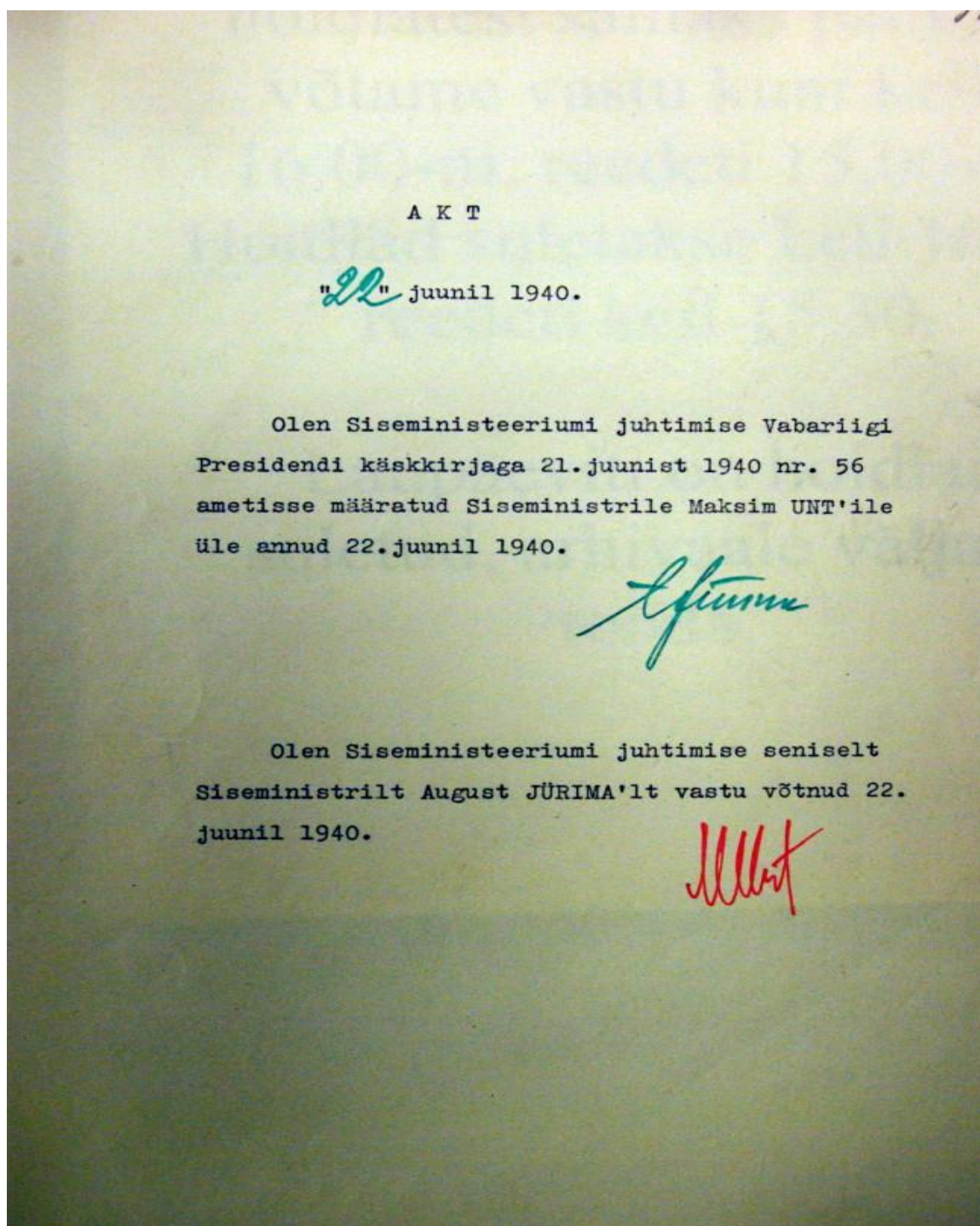

Foto 10. Siseminister August Jürmani ministeeriumi juhtimise üleandmise akt juunipöörde järgselt võimule tulnud Johannes Varese valitsuskabineti ministrile Maksim Undile 22.06.1940. – ERA.14.2.1247.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina **Ründo Müls** (sünnikuupäev 13.09.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
magistritöö „**August Jürmani (Jürima) roll Eesti riigi loomisel ja edendamisel (1917-
1940)**“,

mille juhendaja on dotsent Ago Pajur,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas
digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja
lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas
digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 11. mail 2015

(allkiri)

